

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بغية المتطوع
فی صلاة التطوع

نمازهای سنت در احادیث صحیح نبوی

نویسنده: محمد بن عمر بن سالم بازمول

ترجمه: صلاح الدین جوهری

فهرست

۹	..... مقدمه مترجم
۱۹	..... مقدمه کتاب
۲۱	..... نمازهای سنت [تطوع]؛ تعریف، انواع و فضائل آنها
۲۳	..... تعریف نمازهای سنت
۲۸	..... انواع نمازهای سنت
۲۹	..... فضائل نمازهای سنت
۳۵	..... نمازهای سنت راتبه؛ فضیلت، کیفیت، و احکام آنها
۳۷	..... فضیلت نمازهای سنت راتبه
۴۰	..... کیفیت و احکام آنها
۴۰	..... راتبه نماز صبح
۵۰	..... راتبه نماز ظهر
۵۸	..... راتبه نماز عصر
۶۳	..... راتبه نماز مغرب
۶۶	..... راتبه نماز عشا
۶۹	..... نماز شب و وتر
۷۱	..... فضیلت نماز شب و وتر
۷۲	..... حکم نماز شب و وتر
۷۹	..... ابتدای وقت نماز شب و وتر و پایان آن
۸۱	..... تعداد رکعتهای نماز شب و وتر و کیفیت آنها

۹۸	..... آنچه در نماز وتر خوانده می‌شود
۱۰۱	..... قنوت در نماز وتر؛ حکم، محل و کیفیت آن
۱۱۰	..... کسی که نماز وتر را فراموش کند یا اینکه به خواب رود
۱۱۲	..... مشروعیت نماز شب با جماعت در رمضان
۱۱۸	..... دو وتر در یک شب نیست
۱۲۱	..... نمازهای متفرقه
۱۲۳	..... نماز اشراق
۱۲۶	..... نماز ضحی [اَوَّابین]
۱۳۶	..... نماز زوال
۱۳۷	..... نماز ورود و خروج از منزل
۱۳۸	..... دو رکعت نماز بعد از وضو
۱۴۱	..... نماز تحیه مسجد
۱۴۴	..... نماز بین اذان و اقامه
۱۴۶	..... نماز توبه
۱۴۷	..... نماز سنت جمعه
۱۵۰	..... نماز تسبیح
۱۵۵	..... نماز شخصی که از سفر برگشته است
۱۵۶	..... نماز استخاره
۱۶۴	..... نماز کسوف و خسوف
۱۸۱	..... نماز دو عید فطر و قربان
۲۰۴	..... نماز استسقا [طلب باران]

۲۱۹	..... نماز جنازه
۲۴۱	..... دو رکعت نماز طواف
۲۴۶	..... نماز در مسجد قباء
۲۴۸	..... نماز زن و شوهر با یکدیگر در شب زفاف قبل از نزدیکی
۲۵۰	..... نماز در وادی عقیق
۲۵۳	..... مسائل و احکام متعلق به نمازهای سنت
۲۵۵	..... خواندن نمازهای سنت در منزل بهتر است
۲۵۶	..... مداومت بر سنت بهتر است هر چند کم باشد
۲۵۸	..... نشستن در نماز سنت
۲۶۰	..... نماز سنت در سفر
۲۶۳	..... متصل کردن نماز سنت با فرض
۲۶۵	..... نماز سنت سوار بر مرکب
۲۶۷	..... جماعت در نماز سنت
۲۷۱	..... قضای نماز راتبه همراه با نماز [فرض] فوت شده
۲۷۲	..... نماز با قرائت طولانی بهترین نمازهاست
۲۷۳	..... بخش اضافه : بدعتهای نمازهای سنت
۲۸۵	..... فهرست مصادر و مراجع

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على النبي المبعوث رحمة للعالمين وعلى آله وصحبه أجمعين؛ أما بعد:

سخن خود را با فرموده الله آغاز می‌کنم که در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾.
« و سخن چه کسی بهتر است از آن که به سوی خداوند دعوت می‌کند و عمل صالح انجام می‌دهد و می‌گوید من از مسلمانان هستم ».

امام طبری رحمته الله (در تفسیر جامعش چاپ الرسالة تحقیق احمد شاکر ۲۱/۴۶۸) در تفسیر این آیه می‌گوید: « ای مردم! گفته‌ی چه کسی بهتر است از کسی که می‌گوید پروردگار من خداوند است، سپس بر ایمان به آن استقامت می‌ورزد و دستورات و منهیات خداوند را اجرا می‌کند و بندگان خداوند را به آنچه که گفته و به آن عمل کرده است، دعوت می‌کند ».

سپس امام طبری رحمته الله از معمر روایت می‌کند که می‌گوید: حسن بصری این آیه را تلاوت کرد و گفت: « این حبیب خداوند و یکی از اولیای خداوند و منتخب او و بهترین بندگان خداوند و محبوبترین مخلوقات به اوست. دعوت خداوند را اجابت کرده و مردم را به سوی آنچه اجابت کرده است، می‌خواند و در اجابت دعوتش عمل نیک و صالحی انجام داده و گفته است که من از مسلمانان هستم؛ پس این خلیفه خداوند می‌باشد ».

آری! این چنین آیات و پندهای الهی در قرآن بسیار تکرار می‌شود، اما گوشها نمی‌خواهند بشنوند و چشمها نمی‌خواهند ببینند؛ خداوند به خاطر آفریدن ما مسئولیت بزرگی بر عهده‌مان گذاشته که پرستش او از روی آگاهی و بصیرت است؛

پیامبر ﷺ را فرستاده و به او وحی کرده تا برای مردم هدف از آفریدنشان را ابلاغ کند و به آنان بیاموزد که چگونه خداوند ﷻ را عبادت کنند.

در این کتاب سعی شده است که به مصدر دوّم وحی که همان سنت صحیح پیامبر ﷺ در احادیثی که درباره نمازهای سنت او ﷺ آمده است مراجعه شود، تا اینکه بتوانیم در انجام عبادات خود بصیرت داشته باشیم و عباداتمان مورد قبول درگاه خداوند ﷻ واقع شود.

به طور خلاصه در ترجمه این کتاب به صورت زیر عمل کرده‌ام :

۱) سعی کرده‌ام تا جایی که امکان دارد ترجمه تحت لفظی باشد.

۲) سعی کرده‌ام در ترجمه احادیث از شرحهای علما بر کتابهای سنن کمک

بگیرم.

۳) قسمتهایی از احادیث که نیاز به توضیح داشتند و در متن اصلی کتاب امکان آن وجود داشت، توضیح آن را در کروشه [ ] قرار داده‌ام و برای جلوگیری از پراکندگی ذهنی، تا حد امکان از توضیح آنها در حاشیه پرهیز کرده‌ام.

۴) شرحها و گفته‌های افزوده شده در حاشیه کتاب را با ذکر کلمه "مترجم" خاتمه داده‌ام، و در صورت اینکه این اضافات بعد از گفته‌های مؤلف قرار بگیرد، گفته‌هایم را با علامت * آغاز کرده‌ام و با کلمه "مترجم" خاتمه داده‌ام.

۵) از آنجا که قسمتهایی از چاپ عربی نسخه در دسترس من ناقص بود، سعی کردم از چاپ قدیم آن استفاده کنم و در قسمتهایی که در هر دو نسخه عربی کتاب دارای اشتباه چاپی بود، سعی کردم که به مرجع آن گفته برگردم و آن را تصحیح کنم و در آخر آن مطلب به تصحیح اشاره کرده‌ام.

۶) سعی کرده‌ام امانت علمی را رعایت کنم و مطلبی از متن کتاب را حذف نکنم، هرچند که بعضی از آنها تکرار هم شده باشند، مگر برای مراعات دستور زبان فارسی، آن هم بدون وارد شدن خللی در متن کتاب؛ مثل: حذف کاما (،) یا واو، وقتی که در یک جمله با هم بیایند، که با هم آمدن آنها در زبان عربی هیچ اشکالی ندارد ولی چون در دستور زبان فارسی یکی از آنها به جای دیگری می‌آید به ناچار یکی از آنها را حذف کرده‌ام.

۷) ارجاعهای مؤلف به کتابهای سنن که بر حسب ابواب آن کتابها بوده، را به حالت عربی‌اش رها کرده‌ام تا در صورت مراجعه به آنها کسی دچار اشکال نشود.
۸) در ضمایی که به اشخاص برمی‌گردد، سعی کرده‌ام اسمی که به آن ضمیر برمی‌گردد را بیاورم تا اینکه جمله واضحتر شود، مگر اینکه در حدیث باشد که در این صورت آن اسم را در کروشه [ ] قرار داده‌ام.

۹) در هنگام ارجاع به یکی از مطالب این کتاب یا کتابهای دیگر، به طور مختصر از اصطلاح "ن.ک" یعنی نگاه کنید و "ر.ک" یعنی رجوع کنید استفاده کرده‌ام.

۱۰) بعضی از اصطلاحات حدیثی که در این کتاب تکرار شده و نیاز به شرح دارند را در اینجا به طور خلاصه بیان می‌کنم تا خواننده با مشکلی مواجه نشود:

- صحیح لغیره: حدیثی است که با غیر از این سند یا با حدیث دیگری به درجه صحیح می‌رسد، که اصلش حدیث حسن لذاته بوده [یعنی اصل آن حدیث، ذاتاً حسن بوده است] که با غیر از این سند که این حدیث در آن آمده، یعنی با شواهد یا متابعات دیگری به درجه صحیح لغیره رسیده

است. و حدیث حسن لذاته به حدیثی گفته می‌شود که در سندش راویانی وجود دارند که در حفظ و ضبط حدیث به درجهٔ راویان حدیث صحیح نمی‌رسند؛ یعنی در حفظ و ضبط آنان مقدار خیلی کمی ضعف وجود دارد.

- حسن لغیره: حدیثی است که با غیر از این سند یا با حدیث دیگری به درجهٔ حسن لغیره می‌رسد، که اصل حدیث ضعیف بوده که با غیر از این سند که این حدیث در آن آمده، یعنی با شواهد یا متابعاتی دیگری به درجهٔ حسن لغیره رسیده است و حدیثی به این درجه می‌رسد که سند آن خیلی ضعیف نباشد.

- سنن چهارگانه (السنن الاربعه) : به مجموعهٔ سننهای ابوداود، ترمذی، نسایی و ابن‌ماجه گفته می‌شود.

- کتابهای شش‌گانه (کتب الستة) : به مجموعه‌ای از کتابهای صحیح بخاری و مسلم و سننهای ابوداود و ترمذی و نسایی و ابن‌ماجه گفته می‌شود.

- حدیث و مرفوع : هر گفته یا فعل یا تقریری که به پیامبر ﷺ نسبت داده شود، مرفوع یا حدیث گفته می‌شود.

- اثر و موقوف : هر گفته یا فعلی که به صحابه رضی الله عنهم نسبت داده شود، موقوف یا اثر گفته می‌شود.

- مقطوع : هر گفته یا فعلی که به تابعین رحمهم الله نسبت داده شود، مقطوع گفته می‌شود.

• تخریج: این اصطلاح در علم حدیث به معنای ذکر جای حدیث در کتابهایی که حدیث را با سند روایت کرده‌اند همراه با حکم آن است. و در خیلی از جاهای این کتاب، برای راویان حدیث، به کار برده شده است. در نهایت از همه کسانی که این کتاب را با عنایت کامل مطالعه می‌کنند، تشکر و قدردانی می‌کنم.

بدون شک عمل هر بنده‌ای احتمال اشتباه و نقصان دارد و من هم در اینجا به کوتاهی و اشتباهاتم اعتراف می‌کنم و از خداوند متعال می‌خواهم که مرا مورد عفو و بخشش خود قرار دهد. و از قصور و فراموشی و اشتباهاتم درگذرد؛ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا، آمین.

صلاح الدین احمد جوهری

ایران، جزیره قشم، شهرستان قشم

اول رجب سال ۱۴۲۷ هجری قمری

برابر با ۴ مرداد ۱۳۸۵ هجری شمسی

این قسمت متعلق به
ترجمه کتاب بغیة المتطوع
است

الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على اشرف الأنبياء و المرسلين سيدنا محمد و على آله و صحبه أجمعين. أما بعد:

این چاپ دوم کتاب " بغية المتطوع في صلاة التطوع " است که اشتباهات چاپی آن را تصحیح و در بعضی از مسائل، تجدید نظر و بعضی را اضافه کرده‌ام^(۱). از خداوندی که همه ستایشها از آن اوست و هیچ معبود به حقّی جز او نیست و حنان و مَنان و آفریننده آسمانها و زمین است می‌خواهم که به من در دنیا و آخرت قبولیت عطا فرماید و همه اعمال را خالصانه به درگاه خود قبول کند، به راستی که او شنونده و اجابت کننده دعاست!

در اینجا لازم است که تقدیر و تشکر خود را از کتابخانه دار الهجرة و مسئولین آن ابراز کنم و توفیق و هدایت و پایداری و درستکاری همگان را از خداوند متعال مسئلت دارم.

محمد بن عمر بن سالم بازمول

مکه مکرمه، ص.ب ۷۲۶۹

۱- از جمله اضافات، دو مورد از نمازهای سنت است که نماز زن و شوهر با یکدیگر در شب زفاف قبل از نزدیکی و نماز در وادی عقیق است و به نظرم رسید که جزو شرط این کتاب می‌باشد و فضل این به بعضی از دوستان از دولت امارات متحده عربی برمی‌گردد، خداوند به آنان جزای خیر عطا فرماید!

مقدمه کتاب

إِن الْحَمْدُ لِلَّهِ، نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهِ وَأَنْفُسَنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا ضَلَالَ لَهُ وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ.
وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.
أَمَّا بَعْدُ:

از آنجایی که نمازهای سنت، راه و روش پیامبر ﷺ است و خداوند درباره او می فرماید: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ
الْآخِرَ﴾ (احزاب/ ۲۱): «به راستی که برای شما در پیامبر خدا الگویی نیکی می باشد و
آن هم برای کسی که ثواب خدا و روز آخرت را می خواهد.» و چون احکام
و چگونگی نمازهای سنت مستلزم رجوع به کتابهای حدیثی و شروح آنهاست و نیاز
به تلاش و وقت کافی دارد، به نظرم رسید که احادیث صحیح در این موضوع را
گرد آورم و آنها را مرتب کنم، همراه با تعلیقات کوتاهی پیرامون فقه حدیث در
جایی که برای آن مطلب، حدیث را ذکر کرده ام و به منظور نزدیک ساختن راه و
روش پیامبر ﷺ در نمازهای سنت برای خود و عموم مسلمانان و آسان ساختن
دستیابی به آنها همه مطالب را در یک جا ذکر کرده ام. و به گونه ای مختصر کرده ام
که خللی در آن ایجاد نگردد و از تفصیل مطالب دوری جسته ام و در بیشتر اوقات
برای اینکه مطالب طولانی نشود به اشاره ای اکتفا کرده ام و این کتاب را " بغیة
المتطوع فی صلاة التطوع " نام نهادم.

از خداوندی که همه ستایشها از آن اوست و هیچ معبود به حقّی جز او نیست و
حنّان و منّان و آفریننده آسمانها و زمین و صاحب جلال و اکرام است می‌خواهم که
به من در دنیا و آخرت قبولی عطا فرماید و همه اعمالم را خالصانه به درگاه خود
قبول کند، به راستی که او شنونده و اجابت کننده دعاست!
و صلّ اللهم علی محمد و علی آله و صحبه و سلّم.

محمد بن عمر بازمول

مکه، ۲۲ رمضان ۱۴۱۳ هجری قمری

نمازهای سنت [تطوع]

تعریف، انواع و فضائل آنها

این باب دارای فصلهای زیر است:

(۱-۱) تعریف نمازهای سنت.

(۲-۱) انواع نمازهای سنت.

(۳-۱) فضائل نمازهای سنت.

نمازهای سنت [تطوع]

تعریف، انواع و فضائل آنها

(۱-۱) تعریف نمازهای سنت

"نمازهای سنت" [صلوات التطوع]، ترکیب اضافی است. واسمهای مرکب در ابتدا مفردات آنها تعریف می‌شود، سپس با ترکیب اضافی تعریف می‌شوند. پس ("صلوات" [نمازها]، جمع و مفرد آن "صلاة" است. "صلاة" [نماز] در لغت، به معنای دعاست^(۱). و در اصطلاح شرعی عبارت از گفته‌ها و کردارهایی است که کلید آن طهارت و آغاز آن تکبیر و پایان آن تسلیم است. ("تطوع" [سنت])^(۲) در لغت یعنی: طاعتی را بر خود تکلیف کردن، یا بخشیدن از دارایی خود بدون آن که ملزم به آن باشد، یا انجام کارهای اضافه‌ای که بر او لازم نیست. و "تطوع" جز در باب نیکی و خیر^(۳) به کار نمی‌رود. در اصطلاح شرعی تطوع یعنی: افزودن بر آنچه که به خاطر اسلام بر او واجب شده است، خواه آن افزودن واجب باشد یا نباشد.

۱- معجم مقاییس اللغة، ۳ / ۳۰۰ و مفردات الرأغب، ص ۲۸۵.

۲- در اصل تطوع کارهایی است که یک شخص به طور داوطلبانه یا غیر داوطلبانه بر آن مکلف می‌شود و من در اینجا به جای "تطوع" لفظ سنت را به کار برده‌ام، زیرا این لفظ در میان مردم رواج دارد و این بحث درباره نمازهای سنت و مستحب است. (مترجم).

۳- معجم مقاییس اللغة، ۳ / ۴۳۱ و مفردات الرأغب، ص ۳۱۰.

زیرا نمازهای واجب به خاطر اسلام، نمازهای پنج گانه در شبانه روز است؛ که شامل نمازهای صبح، ظهر، عصر، مغرب و عشا می‌باشد. و برای اینکه سنت (تطوع) مازاد بر فرائض است، خواه واجب باشد یا نباشد. پس نمازهای سنت (تطوع)، نمازهایی اضافه بر نمازهای فرض پنج گانه است؛ خواه آن واجب باشد یا نباشد.

بنابراین هر نماز مشروع در اسلام که اضافه بر نمازهای واجب پنج گانه در شبانه روز است، شامل نمازهای سنت (تطوع) می‌باشد.

البته ناگفته نماند که بعضی از نمازها که جزو نمازهای فرض پنج گانه نیستند، حکم و جوب را دارند، هر چند که جزو « نمازهای سنت » هستند، با تقریری که ذکر شد؛ چون وجوب آنها به ذاتشان نیست؛ بلکه به دلیل اموریست که آنها را احاطه کرده است؛ و احکامی که بر نمازهای فرض مترتب می‌شود، بر این نمازها مترتب نیست؛ مانند استقرار وجوب عینی آن بر هر مرد و زن مسلمان، چه مقیم باشد و چه مسافر؛ چرا که وجوب نمازهای پنج گانه به خاطر اسلام آوردن است، اما غیر از این نمازها اگر واجب بگردد، به خاطر اسباب مختلف دیگری است؛ مثل ورود به مسجد و قصد نشستن در آن؛ چون این سببی است بر وجوب نماز تحیة مسجد [یعنی دو رکعت نمازی که هنگام ورود به مسجد به قصد نشستن در آن خوانده می‌شود] و وجوب وفای به نذر، سببی بر وجوب ادای نمازیست که نذر شده است و همین طور دیگر نمازها^(۱) ...

۱- با این تقریر وجه استدلال به حدیث طلحه بن عبید الله واضحتر می‌شود که می‌گوید: مردی از اهل نجد نزد پیامبر ﷺ آمد، با موهای به هم ریخته و صدای بلندی که شنیده می‌شد و کسی

حرف او را نمی‌فهمید، تا اینکه نزدیک آمد، ناگهان درباره‌ی اسلام سؤال کرد؟ پس پیامبر ﷺ فرمودند: « پنج نماز در شبانه روز ». سپس گفت: آیا بر من چیز دیگری [واجب] هست؟ فرمودند: « نه، مگر اینکه به میل خود انجام دهی ». حدیث. تخریج بخاری در (کتاب الإیمان، باب الزکاة من الإسلام، حدیث شماره ۴۶) و اطراف این حدیث در بخاری به شماره‌های: (۱۸۹۱، ۲۶۷۸، ۶۹۵۶) می‌باشد.

گویم: با تقریر مذکور معلوم می‌شود که هر کس با تکیه بر این حدیث بر عدم وجوب نمازهای غیر از نمازهای پنج‌گانه استدلال کند به حق اصابت نکرده است؛ زیرا حدیث اعرابی برای تقریر واجب به خاطر اسلام آوردن است و واجب به غیر از حق اسلام آوردن را نفی نکرده است؛ چون وجوب غیر از نمازهای پنج‌گانه به خاطر اسباب خاصی است. اموری این معنی را تأیید می‌کنند از جمله:

(۱) گفته‌ی او در حدیث: « پنج نماز در شبانه روز »؛ چون معنایش این گونه است که: « آنچه بر هر مسلمانی در شبانه روز فرض است، نمازهای پنج‌گانه است که چیز دیگری بر آن افزوده نیست و این امر هیچ منافاتی با وجوب نمازهای دیگر ندارد؛ مثل نماز تحیه مسجد؛ چون جزو نمازهای شبانه روزی نیست، بلکه به ذات سبب خاصی بر می‌گردد و نیز فرض عینی نیست و همچنین نمازهای نذر شده که جزو نمازهایی که خداوند واجب کرده نیست، بلکه جزو نمازهای تطوعی است که یک شخص خود را به آن مکلف می‌کند و خداوند به آنچه که او بر خود الزام کرده است، او را ملزم می‌کند ». المختار من کنوز السنة، ص ۳۲۶ .

(۲) آنچه که در پایان حدیث آمده، مؤید این امر است: « و روزه رمضان »، گفت: آیا بر من چیز دیگری هست؟ فرمودند: « نه، مگر اینکه به میل خود انجام دهی ». و به او زکات را ذکر کرد و گفت آیا بر من چیز دیگری هست؟ فرمودند: « نه، مگر اینکه به میل خود انجام دهی ».

و بنا به اتفاق علما، روزه در کفاراتی که بر یک شخص مُتَعَيِّن می‌شود واجب است و به جای مناسک حج: ﴿ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ ﴾ : « پس سه روز روزه در روزهای حج و هفت روزه اگر [به محل سکونت خود] برگشتید. » و روزه نذر و روزه اولیای میت، [همان‌گونه

که پیامبر ﷺ می فرمایند: «کسی که بمیرد و روزه ای بر ذمه اش باشد؛ ولی [یعنی سرپرست] او به جایش روزه بگیرد ...». تخریج بخاری و مسلم (ن.ک: جامع الأصول، ۴۱۷/۶).

همچنین اتفاق آنان بر اینکه واجب در حق مال فقط در زکات نیست؛ و اتفاق بر کسی که نفقه بر او واجب است نیز واجب می باشد و آنچه بر یک بنده به سبب کفارات واجب می شود و همچنین به سبب جنایات و به سبب نذر ... إلخ. و گفته فقهاء که می گویند: «بر مال حقی جز زکات نیست»؛ معنایش این است که بر مال حق واجب به سبب آن مال بجز زکات نیست، ولی بر آن واجباتی به اسباب دیگری غیر از مال است؛ همان گونه که ذکر شد و مانند وجوب ادای بدهکاری و إلزام دیه بر نزدیکان قاتل و وجوب کمک کردن در حادثه ای [مثل سیل و زلزله و ...] که برای مسلمانان پیش می آید و امثال اینها. (الإیمان، ابن تیمیة، ص ۲۹۸-۲۹۹).

۳) گفته اعرابی [یادیه نشین] در آخر این حدیث نزد بخاری (حدیث شماره ۱۸۹۱) این مطلب را بیشتر روشن می کند [که می گوید]: قسم به آن کسی که تو را به حق اکرام کرده است، من هیچ تطوعی نمی کنم و هیچ چیز را از آنچه خداوند بر من فرض کرده کم نمی کنم! آنگاه پیامبر ﷺ فرمودند: «رستگار شد اگر راست گفت (یا: داخل بهشت شد اگر راست گفت)» و در روایتی: قسم به خدا، من بر این نه می افزایم و نه کم می کنم! آنگاه پیامبر ﷺ فرمودند: «رستگار شد اگر راست گفت».

چون ظاهرش این است که گویی می خواهد بگوید: من بر آنچه که خداوند بر من به خاطر اسلام واجب کرده است، نمی افزایم و از آنچه که خداوند بر من به خاطر اسلام واجب کرده است کم نمی کنم؛ پس هیچ نمازی را بر نمازهای پنج گانه اضافه نمی کنم و یک ماه بیشتر از رمضان را روزه نمی گیرم و ... .

و به این مطلب دلالت می کند که رستگاری او را منوط به صدق او در کم و زیاد نکردن دانسته است؛ پس چگونه می شود که پیامبر ﷺ به رستگاری او شهادت دهد، آن هم با زیاد نکردن بر نمازهای پنج گانه اگر مقصود زیاد کردنی بود که واجب نیست؟ و گفته نمی شود: که رستگاری او را اثبات کرده است اگر که به آنچه بر او واجب می باشد انجام دهد و دلالتی در آن نیست که اگر

بر آن زیاد کند رستگار نمی‌شود. می‌گوییم: این درست نیست؛ چون بر خلاف ظاهر حدیث است، خصوصاً با فرمودهٔ پیامبر ﷺ: « رستگار شد اگر راست گفت»، و با وجود آن معنایی که ذکر کردم؛ پس حاجتی برای این تکلف نیست.

سپس چگونه پیامبر ﷺ قسم او را تأیید می‌کند بر اینکه دیگر بیشتر از آن انجام ندهد. پس می‌گوید: " قسم به خدا؛ من بر این نه می‌افزایم...؟! " (ن ک: نیل الأوطار، ۳/ ۸۳-۸۴ و کتاب الإیمان، ابن تیمیة، ص ۲۹۷-۳۰۰).

اگر گفته شود: عبادۀ بن الصامت ؓ وقتی به او گفته شد که فلان شخص می‌گوید: وتر واجب است؛ در جواب گفتند: « خداوند پنج نماز را فرض کرده است». و این جوابی است که با کسی که به حدیث اعرابی بر عدم وجوب نمازهای غیر از نمازهای پنج‌گانه استدلال می‌کند می‌پیوندد. در جواب گفته می‌شود: استدلال عبادۀ ؓ هیچ مغایرتی با تقریری که ذکر شد ندارد؛ چون عبادۀ ؓ دربارهٔ نماز وتر آن را گفته است، مثل اینکه بگوید: واجب بر یک مسلمان در شبانه روز به سبب اسلام، نمازهای پنج‌گانه است و اگر وتر واجب باشد، پس نمازهای واجب شش تا می‌شود و این برخلاف چیزی است که خداوند بر بندگان خود از نمازهای پنج‌گانه شبانه روزی واجب کرده است. و بالله التوفیق.

فایده: از این حدیث بر می‌آید که کلمهٔ "تطوع" در آن به معنای زیادی است، خواه واجب یا مستحب باشد، مگر نه این است که گفته: « قسم به آن کسی که تو را به حق اکرام کرده است؛ من هیچ تطوعی نمی‌کنم و هیچ چیز را از آنچه خداوند بر من فرض کرده کم نمی‌کنم»، پس میان تطوع و نقصان مقابله کرده است و روایت دیگری این معنی را تأیید می‌کند: « قسم به خدا! من بر این نه می‌افزایم و نه از آن کم می‌کنم! ».

در این کتاب کلمهٔ تطوع به همین معنی به کار برده شده است؛ منظورم از تطوع، زیادی مطلق است، خواه واجب باشد یا واجب نباشد.

از آنچه گفته شد، قصد نویسندگان در احادیث احکام و غیره معلوم می‌شود، وقتی که باب بندی می‌کنند (باب نماز سنت)، سپس وجوب بعضی از این نمازها را تقریر می‌کنند و این نشان می‌دهد

(۱-۲) انواع نمازهای سنت

سنت یا تطوع بردو نوع است:

اول: سنت مطلق؛ سنتی است که در شرع حدی برای آن مشخص نشده است، مانند صدقه تطوع، که می‌توانی هر قدر که می‌خواهی در راه خدا انفاق کنی، اگرچه نصف خرما هم باشد و همچنین می‌توانی نماز سنت را در روز و شب دو رکعت دو رکعت بخوانی.

البته در سنت مطلق نباید بر آن مداومت کرد، مانند مداومت بر نمازهای سنت راتبه [مثل دو رکعت قبل از صبح و قبل از ظهر و بعد از آن و...] و نیز شرط است که سبب تبدیل شدن آن به بدعت یا تشابه با اهل بدعت نباشد.

دوم: سنت مقید؛ سنتی است که در شرع حدی برای آن مشخص شده است، مانند کسی که می‌خواهد سنت راتبه قبل از صبح بخواند؛ این نماز محقق نمی‌شود مگر با خواندن آن قبل از نماز صبح و بعد از دخول وقت آن با نیت راتبه صبح و همچنین مانند کسی که می‌خواهد نماز کسوف بخواند؛ این نماز محقق نمی‌شود مگر با کیفیت مشروع آن. و همچنین نماز عید فطر و قربان... و غیر از این سنتهایی که در شرع، کیفیت معینی دارند.

و موضوع این کتاب، نوع دوم از انواع سنت یعنی سنت مقید است.

که آنان - خداوند رحمتشان کند - تطوع را به معنای زیادی فهمیده‌اند، خواه واجب باشد یا واجب نباشد و آن را به معنای زیادی که لازم نیست، نفهمیده‌اند؛ همان‌گونه که اصل معنای لغوی آن است.

به همین سبب؛ کلمه "تطوع" در شرع به معنای وسیع‌تری از معنای لغوی آن آمده است؛ بر خلاف اصطلاحات دیگری از قبیل کلمه «حج» و «نماز»، و الله اعلم.

(۱-۳) فضائل نمازهای سنت

در فضیلت نمازهای سنت احادیث بسیاری آمده است؛ از جمله:

الف) از ابوهریره رضی الله عنه روایت است: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «اولین چیزی که مردم در روز قیامت درباره اعمالشان^(۱) محاسبه می‌شوند، نماز است». فرمودند: «خداوند صلی الله علیه و آله به فرشتگان خود می‌فرماید - و الله اعلم - : در نماز بنده‌ام نگاه کنید؛ آیا آن را کامل کرده است یا ناقص^(۲)؟ پس اگر کامل بود، برای او نوشته می‌شود که

۱- یعنی آنچه که متعلق به حق خداست؛ دلیل الفالحین، ۵۸۰/۳.

۲- ابن العربی در عارضة الأحوذی ۲۰۷/۲ می‌گوید: «احتمال دارد آنچه که از فرضیت نماز و آمادگی برای آن ناقص شده است، با فضیلت تطوع و سنت کامل شود و احتمال دارد آنچه که از خشوع در نماز او کم شده است.

گفته اول به نظر من درست‌تر است، بنا به فرموده او: «سپس زکات هم به همین صورت و سایر اعمال» و در زکات بجز فرض و فضل نیست؛ پس همان‌طور که زکات فرض با فضل آن کامل می‌شود، همان‌گونه نیز نماز و فضل خداوند، بیشتر و وعده‌اش با نفوذتر و تصمیم او عمومی‌تر و کامل‌تر است.»

عراقی در آنچه از او در تحفة الأحوذی (۳۱۸/۱) نقل شده می‌گوید: «احتمال دارد که مقصود او آن چیزی باشد که از کارهای سنت و هیئات مشروع در نماز ناقص شده باشد، مثل خشوع و اذکار و دعاها و اینکه ثواب و پاداش آن به او در نماز فرض می‌رسد، هرچند که آن را در آنجا انجام ندهد، بلکه آن را در نماز سنت انجام بدهد.

همچنین احتمال دارد مقصود او چیزی باشد که از فروض و شروط آن کم شده باشد.

نیز احتمال دارد مقصود او چیزی باشد که از نمازهای فرض ترک کرده باشد و آن را نخوانده باشد، پس به جای آن از نمازهای سنت به او داده می‌شود و خداوند صلی الله علیه و آله نمازهای سنت و صحیح را به جای نمازهای فرض قبول می‌کند.»

کامل است و اگر چیزی از آن ناقص بود، می‌فرمایند: نگاه کنید که آیا بنده من نماز سنتی (تطوع) دارد؟ پس اگر نماز سنتی داشته باشد، می‌فرمایند: نماز فرض بنده من را با نمازهای سنت او کامل کنید، سپس در مورد سایر اعمال او نیز به همین صورت عمل می‌شود». تخریج امام احمد و مؤلفین کتابهای سنن چهارگانه^(۱) [سنن ابوداود و نسایی و ترمذی و ابن ماجه].

در این حدیث حکمتی از حکمت‌های مشروعیت نمازهای سنت نهفته است.
ب) از ربیع بن کعب بن مالک أسلمی^{رضی الله عنه} روایت است که می‌گوید: همراه پیامبر^{صلی الله علیه و آله} می‌خواهیدم، پس برای ایشان آب جهت وضو گرفتن و آنچه که می‌خواست آوردم، آنگاه به من فرمودند: «از من چیزی بخواه!». گفتم: از شما همراهیتان را در بهشت می‌خواهم. فرمودند: «آیا چیز دیگری هم هست؟». گفتم:

۱- این حدیث، صحیح لغیره است [برای شرح بیشتر پیرامون این اصطلاح حدیثی به مقدمه مترجم مراجعه شود].

تخریج احمد در المسند (۲/۲۹۰) و ابن مبارک در الزهد (۹۱۵) و ابوداود در (کتاب الصلاة، باب قول النبی ﷺ: "كل صلاة لا يتمها صاحبها تتم من تطوعه"، حدیث شماره ۸۶۴، ۳۲۲/۱ - عون) و این لفظ حدیث اوست و نسایی در (کتاب الصلاة، باب المحاسبة على الصلاة، ۲۳۲/۱) و ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء أن أول ما يحاسب العبد يوم القيامة الصلاة، حدیث شماره ۴۱۳، ۳۱۸/۱ - تحفة). ترمذی می‌گوید: «از این وجه حسن و غریب است» و حاکم در المستدرک (۱/۲۶۲) می‌گوید: «سندش صحیح است».

بغوی در شرح السنة (۴/۱۵۹) این حدیث را حسن دانسته است و محقق شرح السنة و همچنین آلبانی آن را در صحیح سنن ابن ماجه (۱/۲۴۰) و در صحیح سنن ترمذی (۱/۱۳۰) و در صحیح سنن نسایی (۱/۱۰۱) و در صحیح سنن ابوداود (۱/۱۶۳) صحیح دانسته‌اند.

فقط همین است! فرمودند: « مرا بر نفس خودت با سجده زیاد یاری کن ^(۱) ». تخریح امام مسلم و مؤلفین کتابهای سنن چهارگانه ^(۲) .

۱- یعنی برای حاصل شدن حاجت که آن هم همراهی با من (یعنی همراهی با پیامبر ﷺ) است، و مقصود از این گفته تعظیم آن حاجت است که نیاز به کمک و یاری دارد و اینکه تنها از من خواستن کفایت نمی‌کند، یا اینکه معنایش این است که نفس خودت را با موافقت با من در کثرت سجده، غلبه کن و گفته شده: من را برای قهر و غلبه نفست با کثرت سجده یاری کن گویی اشاره کرده است که آنچه ذکر کردی حاصل نمی‌شود مگر با غلبه بر نفست؛ نفسی که بزرگ‌ترین دشمن توست، پس من باید بر نفست با دور کردن آن از شهوات غلبه کنم و چاره‌ای نداری مگر اینکه با من در آن معاونت کنی و گفته شده: من را بر اصلاح نفست و بر پاک کردن آن یاری کن تا اینکه مستحق چیزی باشی که می‌خواهی و من اصلاح نفست را از خداوند متعال می‌خواهم و از تو نیز می‌خواهم که با سجده زیاد برای خدا آن را اصلاح کنی، چون سجده نفس را می‌شکند و آن را ذلیل می‌کند و هر نفسی که شکسته و ذلیل شود مستحق رحمت است، و الله اعلم. (شرح سنن نسایی - سندی ۳۰۳/۲ حدیث شماره ۱۱۲۶). (مترجم).

۲- این حدیث، صحیح است .

تخریح ابن مبارک در الزهد (۱۰۶ و ۱۲۳۶) و تخریح مسلم در صحیح (کتاب الصلاة، باب فضل السجود والحث علیه، حدیث شماره ۴۸۹) و این لفظ حدیث اوست و نسایی در (کتاب الإمامة، باب فضل السجود، ۲/۲۲۷) و ترمذی در (أبواب الدعوات، باب منه، ما جاء فی الدعاء إذا انتبه من اللیل، حدیث شماره ۳۴۱۶، ۴/۲۳۴- تحفة) با اکتفا به جزئی از حدیث بدون محل شاهد و ابوداود در (کتاب الصلاة، باب وقت قیام النبی ﷺ من اللیل، حدیث شماره ۱۳۲۰، ۱/۵۰۷- عون) و ابن ماجه در (کتاب الدعاء، باب ما يدعو به إذا انتبه من اللیل، ۳۸۷۹) با تخریح جزئی از حدیث بدون محل شاهد.

ربیعہ بن کعب رضی اللہ عنہ در کتابهای شش گانه [صحیح بخاری، مسلم، سنن ابوداود، نسایی، ترمذی و ابن ماجه] جز این حدیث، حدیث دیگری ندارد. ن.ک: تحفة الأشراف، ۱۶۸/۳ .

ج) از معدان بن ابی طلحه یعمری روایت است که می‌گوید: با ثوبان رضی الله عنه مولای [آزاد شده] پیامبر صلی الله علیه و آله ملاقات کردم و گفتم: به من از عملی خبر بده که مرا وارد بهشت کند (یا اینکه گفت: گفتم: به [من از] محبوب‌ترین اعمال نزد خداوند [خبر بده])؟ پس ساکت شد، بار دیگر از او سؤال کردم؟ او ساکت شد، برای بار سوم از او سؤال کردم؟ آنگاه گفت: این سؤال را از پیامبر صلی الله علیه و آله پرسیدم و فرمودند: «برای خداوند زیاد سجده کن^(۱)؛ چون تو سجده‌ای برای خدا نمی‌کنی مگر اینکه خداوند رتبه و منزلت تو را بالاتر می‌برد و گناهی را از تو کم می‌کند». معدان گفت: سپس

۱- مقصود از سجده در اینجا، نمازهای سنت است؛ چون سجده بدون نماز یا بدون سبب به تنهایی مطلوب نیست و سجده هرچند بر نماز فرض هم تصدیق می‌کند، اما نمازهای فرض را هر مسلمانی باید انجام دهد و قطعاً پیامبر صلی الله علیه و آله او را به امری ارشاد کردند که هر کس آن را بطلبد به دست می‌آورد.

به همین خاطر ابن حجر عسقلانی حدیث ربیعہ بن مالک را در باب نمازهای تطوع از کتاب بلوغ المرام خود قرار دادند (۳/۲ - سبل).

اگر بگویی: سرّ تعبیر رکعت نماز به سجده چیست؟

جواب این است که چون سجده در نماز بیشترین اعمالی است که بندگی برای خداوند صلی الله علیه و آله در آن تحقق پیدا می‌کند و شکننده نفس و ذلیل کننده آن است و در آن، معنایی از معانی عبودیت تحقق پیدا می‌کند که آن هم خضوع و فروتنی است، چون حقیقت عبادت، کمال محبت برای خداوند همراه با کمال فروتنی برای اوست و هر نفسی که شکسته و برای خداوند صلی الله علیه و آله ذلیل شود، مستحق رحمت است. درباره سجده از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که می‌گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «نزدیک‌ترین موقعی که یک بنده به پروردگارش می‌باشد، هنگام سجده اوست؛ پس زیاد دعا کنید». تخریح مسلم در (کتاب الصلاة، باب ما یقال فی الركوع و السجود، حدیث شماره ۴۸۲).

ابودرداء را دیدم و از او همان سؤال را پرسیدم؟ او به من همان جوابی داد که ثوبان داده بود^(۱).

این دو حدیث بر فضیلت زیاد خواندن نمازهای سنت دلالت دارند.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب الصلاة، باب فضل السجود والحث علیه، حدیث شماره ۴۸۸) و این لفظ حدیث اوست، و نسایی در (کتاب الإمامة، باب ثواب من سجد لله عزوجل سجدة، ۲/۲۲۸) و ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها، باب ما جاء فی كثرة السجود، حدیث شماره ۱۴۲۳) و ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی كثرة الركوع والسجود، حدیث شماره ۳۸۸، ۱/۳۰۰-تحفة). توجه: این حدیث مبارکفوری در تحفة الأحوذی (۱/۳۰۰) به ابوداود رجوع داده است و من آن را نیافتم و در تحفة الأشراف (۲/۱۴۰) نیز به آن رجوع داده نشده است و همچنین در ذخائر الموارث از جمله کسانی که آن را تخریج کرده‌اند، به ابوداود اشاره نکرده است.

نمازهای سنت راتبه

فضیلت، کیفیت و احکام آنها

مقصود از نمازهای سنت راتبه، نمازهایی است که پیامبر ﷺ آنها را می‌خواندند یا اینکه در خواندن آنها همراه نمازهای فرض پنج‌گانه قبل یا بعد از آنها ترغیب و تشویق می‌کردند.

این باب شامل فصلهای زیر است:

(۱-۲) فضیلت نمازهای سنت راتبه.

(۲-۲) کیفیت و احکام آنها.

بیان این مسائل این گونه می‌باشد:

سننهای راتبه فضیلت، کیفیت و احکام آنها

(۱-۲) فضیلت نمازهای سنت راتبه

در فضیلت نمازهای سنت راتبه احادیثی روایت شده است؛ بعضی از آنها در فضیلت سننهای راتبه به طور کلی و بعضی در فضیلت بعضی از آنهاست. این احادیث عبارتند از:

الف) آنچه از ام حبیبه رضی الله عنها روایت است که می‌گوید: شنیدم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «هیچ مسلمانی نیست که هر روز دوازده رکعت به غیر از نمازهای فرض، تطوع بخواند^(۱)؛ مگر اینکه خداوند برای او در بهشت خانه‌ای می‌سازد (یا: مگر اینکه خانه‌ای در بهشت برای او ساخته می‌شود)». تخریج مسلم.

در سنن ترمذی و نسایی تفسیر این دوازده رکعت این گونه آمده است: «چهار رکعت قبل از ظهر، دو رکعت بعد از ظهر، دو رکعت بعد از مغرب، دو رکعت بعد از عشا و دو رکعت قبل از صبح»^(۲).

۱- این دوازده رکعت به: «چهار رکعت قبل از ظهر ...» تفسیر شده است؛ همان گونه که در روایت ترمذی و نسایی می‌آید.

بعضی گفته‌اند که این لفظ در حدیث، ادراج [یعنی افزوده] شده است و این گفته، دلیل صحیحی ندارد و اصل بر این است که آنچه در حدیث روایت شده، جزو حدیث است و اختلاف تنها دلیلی بر افزوده شدن نیست و اختلاف در اینجا هیچ اشکالی ندارد؛ پس قرائن این حدیث، دلیل بر ثابت بودن این افزوده شدن در حدیث است.

۲- این حدیث، صحیح است.

گویم: این حدیث دلیل بر مستحب بودن پایداری بر دوازده رکعت سنت در هر روز است.

کسی که بر این سنتهای راتبه محافظت کند، در فضیلت مذکور در این حدیث داخل می‌شود؛ چون او قطعاً در هر روز دوازده رکعت و بیشتر از آن می‌خواند. پس در حدیث فضیلت محافظت بر سنتهای راتبه به طور کلی است و آنچه در حدیث ذکر شده است، خاص می‌باشد؛ و الله اعلم.

خواندن سنتهای راتبه از پیامبر ﷺ نیز ثابت شده است، پس فعل و گفته ایشان ﷺ در اینجا با هم جمع شده است.

⇒ تخریح مسلم در (کتاب صلاة المسافرين، باب فضل السنن الراتبة قبل الفرائض وبعدهن و بیان عددن، حدیث شماره ۷۲۸) و این حدیث لفظ اوست و تخریح دارمی در سنن (۳۳۵/۱) و ابوداود در (کتاب الصلاة، باب تفریح أبواب التطوع و رکعات السنة، حدیث شماره ۱۲۵۰، ۴۸۶/۱-عون)؛ همه آنها بدون این روایتی که تفسیر شده می‌باشد.

لفظ کامل آن نزد نسایی در (قیام اللیل، باب ثواب من صلی فی الیوم واللیلۃ ثنتی عشرة رکعة، ۲۶۲/۳) و ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فیمن صلی فی یوم ولیلۃ ثنتی عشرة رکعة، حدیث شماره ۴۱۵، ۳۱۹/۱-تحفة) و حاکم (۳۱۱/۱) و آن را با شرط مسلم صحیح دانسته است و در سند آن راویانی هستند که مسلم از آنها روایت نکرده است! و ابن حبان (۶۱۴-موارد) نیز آن را صحیح دانسته است.

توجه: در روایت دیگری « و دو رکعت قبل از عصر » آمده است و آن هم به جای « و دو رکعت بعد از عشا » و محفوظ از این روایتها آنچه است که ما ثابت دانسته‌ایم و روایت دیگر یعنی « و دو رکعت قبل از عصر » شاذ می‌باشد.

ب) از ابن عمر رضی اللہ عنہما روایت است که می‌گوید: « از پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم ده رکعت را حفظ کردم: دو رکعت قبل از ظهر، دو رکعت بعد از آن، دو رکعت بعد از مغرب در خانه‌اش، دو رکعت بعد از عشا در خانه‌اش و دو رکعت قبل از نماز صبح و آن ساعتی بود که به کسی اجازه دیدار با وی داده نمی‌شد. حفصه به من گفته است: هرگاه مؤذن اذان سر می‌داد و صبح فرا می‌رسید، پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم دو رکعت نماز می‌خواند.»

در روایتی نزد بخاری و مسلم به همین صورت با زیادتی: « و دو سجود [یعنی رکعت] بعد از جمعه » آمده است.

در روایتی نزد مسلم آمده است: « و اما مغرب و عشا و جمعه با پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم در خانه‌اش نماز خواندم.»

در روایت ترمذی آمده است: « از پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم ده رکعت حفظ کردم که در شبانه روز می‌خواند »^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در چندین جا؛ در (کتاب التهجید، باب الركعتین قبل الظهر، حدیث شماره ۱۱۸۰) و این لفظ حدیث اوست و نیز در (باب التطوع بعد المكتوبة، حدیث شماره ۱۱۷۲) و زیادتی در حدیث از لفظ اوست و در (باب ما جاء فی التطوع مثنی مثنی، حدیث شماره ۱۱۶۵) و در (کتاب الجمعة، باب الصلاة بعد الجمعة، حدیث شماره ۹۳۷)، و تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين، باب فضل السنن الراحیه قبل الفرائض وبعدهن و بیان عددهن، حدیث شماره ۷۲۹) و تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة باب ما جاء أنه یصلیها فی البیت، حدیث شماره ۴۳۴، ۳۳۰/۱-تحفة) و تخریج مالک در موطأ محمد (۲۹۶) و با زیادتی: « بعد از جمعه در مسجد نماز نمی‌خواند تا اینکه روانه می‌شد و دو سجده انجام می‌داد.»، موطأ اللیثی (۱/۱۸۰-تنویر) و

(۲-۲) کیفیت سنتهای راتبه و احکام آنها

این فصل شامل سنتهای راتبه مربوط به هر یک از نمازهای پنج‌گانه فرض است. در خلال پنج مبحث، برای هر نماز فرض مبحثی مربوط به راتبه آن است. در زیر مسائل مربوط به آن بیان می‌شود:

• (۱-۲-۲) راتبه نماز صبح:

مسائل مربوط به این راتبه به شرح زیر است:

۱- حکم آن؛

۲- کیفیت و فضیلت آن؛

۳- تخفیف آن؛

۴- آنچه در آن خوانده می‌شود؛

۵- به پهلو خوابیدن بعد از آن؛

۶- کسی که این سنت از او فوت شود.

تفصیل این مسائل این گونه است:

۱- حکم آن

راتبه نماز صبح از جمله مؤکدترین نمازهای سنت راتبه است، که پیامبر ﷺ بر آن

مداومت داشتند و آن را در حضر و سفر ترک نمی‌کردند.

طحاوی در شرح معانی الآثار (۳۳۶/۱) و دارمی (۱۲۵۲/۱، ۴۸۶/۱-عون)؛ مانند آنچه در موطأ محمد است و تخریج نسایی در (کتاب الإقامة، باب الصلاة بعد الظهر، ۱۱۹/۲) و ن.ک: جامع الأصول، ۴/۶.

از پیامبر ﷺ دلیل صحیحی بر وجوب آن نیست^(۱).

دلیل خواندن دو رکعت نماز سنت صبح در سفر توسط پیامبر ﷺ حدیثی است که از ابو مریم رضی الله عنه ثابت می‌باشد؛ که می‌گوید: «در سفری همراه پیامبر ﷺ بودیم و شبانگاه شروع به حرکت کردیم، وقتی که نزدیک صبح شد پیامبر ﷺ پایین آمدند، پس خوابیدند و مردم نیز خوابیدند. و بیدار نشدیم مگر اینکه خورشید بر ما طلوع کرده بود، آنگاه پیامبر ﷺ به مؤذن دستور دادند و او اذان گفت، سپس دو رکعت نماز قبل از نماز صبح خواندند. بعد از آن به مؤذن دستور اقامه دادند و او اقامه گفت و برای مردم نماز خواندند، سپس به ما از آنچه که تا بر پا شدن قیامت روی می‌دهد، خبر دادند»^(۲).

۱- اما حدیث ابوهریره رضی الله عنه که به طور مرفوع [برای شرح این اصطلاح به مقدمه مترجم مراجعه شود] روایت شده است که می‌گوید: «آن را [یعنی سنت راتبه صبح] ترک نکنید هر چند که با اسب دنبال شما باشند!»، حدیث ضعیفی است.

تخریج ابوداود (۴۸۷/۱-عون) و طحاوی در شرح معانی الآثار (۲۹۹/۱) و در سندش عبدالرحمن بن اسحاق مدنی وجود دارد که ضعیف است و ابن سیلان، مجهول الحال است. وبالله التوفیق.

۲- این حدیث، صحیح لغیره است.

تخریج نسایی در (کتاب المواقیت، باب کیف یقضى الفاتت من الصلاة، صحیح سنن نسایی با اختصار سند، حدیث شماره ۶۰۵، ۱۳۳/۱).

این حدیث با همین معنی در صحیح مسلم از ابوهریره رضی الله عنه آمده است (حدیث شماره ۶۸۰ و شواهد بسیاری نزد ابوداود در (کتاب الصلاة، باب فی من نام عن الصلاة أو نسیها، صحیح سنن ابوداود با اختصار سند، ۸۸/۱-۹۰) دارد.

این حدیث دلیلی بر خواندن نماز راتبه صبح همراه با نماز صبح در سفر توسط پیامبر ﷺ است. و نیز دلیلی بر مشروعیت خواندن آن هنگام خارج شدن وقت نماز صبح است. پس ابتدا نماز راتبه صبح و سپس نماز صبح خوانده می شود، همان گونه که پیامبر ﷺ انجام داده اند.

۲- کیفیت و فضیلت آن

راتبه صبح دو رکعت است، که قبل از نماز صبح خوانده می شود و در فضیلت آن احادیثی روایت شده است؛ از جمله:

الف) از عایشه رضی الله عنها روایت است که می گوید: پیامبر ﷺ فرمودند: « دو رکعت نماز سنت صبح از دنیا و هر آنچه در دنیا است، بهتر است، (به درستی که آن دو رکعت از همه دنیا نزد من محبوب تر است)». ^(۱) تخریج مسلم.

این حدیث دلیلی بر مستحب بودن دو رکعت سنت صبح و ترغیب بر آن است.

⇒ این قیم جوزیه می گوید: « و از سنت و روش پیامبر ﷺ [در سفر] اکتفا کردن به فرض بوده است و از او روایتی نیامده که در سفر، نمازهای سنت قبلیه و یا بعدیه خوانده باشد بجز نماز وتر و یا نماز سنت صبح، چون او این دو نماز را در حضر و سفر رها نمی کردند ». ن.ک: زاد المعاد، ۴۷۳/۱.

۱- تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب استحباب رکعتی سنة الفجر والحث علیهما وتخفیفهما علیهما و بیان ما یستحب أن یقرأ فیهما، حدیث شماره ۷۲۵) و زیادی در حدیث از لفظ روایت اوست. و تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی رکعتی الفجر من الفضل، حدیث شماره ۴۱۶، ۳۲۰/۱- تحفة) و نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، ۲۵۲/۳) و حاکم (۳۰۷/۱).

ب) از عایشه رضی الله عنها روایت است که می‌گوید: « شدت محافظت پیامبر صلی الله علیه و آله بر هیچ نمازی از نمازهای سنت، همانند محافظت او بر دو رکعت نماز صبح نبود ». تخریج بخاری و مسلم ^(۱).

این حدیث، دلیل بر تأکید محافظت بر دو رکعت صبح است. دو چیز در این راتبه با هم جمع شده‌اند: گفته‌ی پیامبر صلی الله علیه و آله و ترغیب او بر آن و عمل او بر محافظت بر آن.

ج) همچنین از عایشه رضی الله عنها روایت است که می‌گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله چهار رکعت قبل از نماز ظهر و دو رکعت قبل از نماز صبح را رها نمی‌کردند ». تخریج بخاری و نسایی ^(۲).

احادیث مذکور بر فضیلت دو رکعت سنت صبح دلالت می‌کنند و اینکه از مؤکدترین سنتهای راتبه است.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب التهجید، باب تعاهد رکعتی الفجر ومن سماها تطوعاً، حدیث شماره ۱۱۶۹) و مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب استحباب رکعتی سنة الفجر والحث علیهما وتخفیفهما و المحافظة علیهما و بیان ما یستحب أن یقرأ فیهما، حدیث شماره ۷۲۴).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب التهجید، باب الركعتین قبل الظهر، حدیث شماره ۱۱۸۲) و این لفظ حدیث اوست. و تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب المحافظة علی الركعتین قبل الفجر، ۲۵۲/۳) و زیادی در حدیث از روایت اوست. و تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب تفریع أبواب التطوع و رکعات السنة، حدیث شماره ۱۲۵۳) و دارمی (۳۳۵/۱).

۳- تخفیف آن

کوتاه خواندن دو رکعت نماز سنت صبح از سنت و روش پیامبر ﷺ است. پیامبر ﷺ در آن قرائت خود را طولانی نمی‌کردند. برخی از احادیثی که بر این مسأله دلالت دارند، عبارتند از:

الف) از ام المؤمنین حفصه رضی الله عنها روایت است که می‌گوید: « پیامبر ﷺ وقتی که مؤذن بعد از اذان برای نماز صبح سکوت می‌کرد و صبح پدیدار می‌گشت قبل از اینکه اقامه نماز شود، دو رکعت کوتاه نماز می‌خواندند ». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

ب) از عایشه رضی الله عنها روایت است که می‌گوید: « پیامبر ﷺ دو رکعت نماز قبل از نماز صبح را کوتاه می‌خواندند تا جایی که با خودم می‌گفتم: آیا سوره فاتحه را خواندند یا نه ؟ ». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

این دو حدیث بر مشروعیت کوتاه خواندن دو رکعت سنت صبح دلالت می‌کنند.

۱- این حدیث، صحیح است .

تخریج بخاری در (کتاب الأذان، باب الأذان بعد الفجر، حدیث شماره ۶۱۸) و مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب استحباب رکعتی سنة الفجر والحث علیهما وتخفيفهما والمحافظة علیهما وبيان ما يستحب أن یقرأ فیهما، حدیث شماره ۷۲۳) و این لفظ حدیث اوست.

۲- این حدیث، صحیح است .

تخریج بخاری در (کتاب التهجد، باب ما یقرأ فی رکعتی الفجر، حدیث شماره ۱۱۷۱) و تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب استحباب رکعتی سنة الفجر والحث علیهما وتخفيفهما والمحافظة علیهما وبيان ما يستحب أن یقرأ فیهما، حدیث شماره ۷۲۴) و این لفظ، روایت بخاری است.

بعضی از علما با توجه به حدیث عایشه رضی الله عنها بر اکتفا کردن به قرائت فاتحه در نماز سنت صبح استدلال کرده‌اند؛ و در حدیث هیچ دلیلی بر آن نیست و نهایت آنچه در حدیث آمده، این است که پیامبر صلی الله علیه و آله آن دو رکعت را کوتاه می‌خواندند و مطلب بعدی بر این مسأله تأکید می‌کند.

۴- آنچه در آن خوانده می‌شود

أ) از ابوهریره رضی الله عنه روایت است: «پیامبر صلی الله علیه و آله در دو رکعت صبح ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ و ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ خواندند»^(۱).

ب) از ابن عباس رضی الله عنهما روایت است: «پیامبر صلی الله علیه و آله در دو رکعت صبح در رکعت اول ﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا ...﴾ آیه‌ای که در سوره بقره [آیه ۱۳۶] می‌باشد و در رکعت بعدی ﴿آمَنَّا بِاللَّهِ وَأَشْهَدُ بَأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾ [آل عمران / ۵۲] را می‌خواندند».

در روایت دیگری: «پیامبر صلی الله علیه و آله در دو رکعت صبح: ﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا...﴾ [بقره/۱۳۶] و آیه آل عمران ﴿تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ﴾ [آیه ۶۴] را می‌خواندند»^(۲).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب استحباب رکعتی سنة الفجر والحث علیهما وتخفيفهما والمحافظة علیهما وبيان ما يستحب أن یقرأ فیهما، حدیث شماره ۷۲۶).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در موضع سابق (حدیث شماره ۷۲۷).

فایده: در حدیث ابن عباس رضی الله عنهما دلیلی بر جایز بودن اکتفا به قرائت یک آیه در یک رکعت است و اینکه از وسط سوره در نماز خوانده شود و اینکه از یک سوره بدون اینکه قبل از آن،

این دو حدیث دلیلی بر مستحب بودن قرائت سوره ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ در رکعت اول و سوره اخلاص در رکعت دوم^(۱) سنت صبح هستند و نیز بر مستحب بودن قرائت دو آیه از سوره بقره و آل عمران دلالت دارند، پس فرد مسلمان گاهی این را می‌خواند و گاهی آن را؛ و آن هم برای به جا آوردن سنت است^(۲).

۵- به پهلو خوابیدن بعد از آن

مستحب است که شخص مسلمان بعد از خواندن راتبه صبح به پهلو راست خود دراز بکشد، زیرا:

الف) از ابو هریره رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «اگر هریک از شما دو رکعت صبح خود را خواند، پس به پهلو راست خود دراز بکشد». تخریج ترمذی^(۳).

کلمه "سوره" ذکر کنیم یاد برده شود، پس گفته می‌شود: آیه‌ای که در بقره است، یا در نساء است و....

۱- در نسخه اصلی این کتاب جای ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ با سوره اخلاص جا به جا شده که در اینجا آن را اصلاح کرده‌ام. (مترجم).

۲- ابن قیم در زاد المعاد (۳۰۶/۱-۳۰۸) نکات جالبی پیرامون حکمت قرائت سوره اخلاص در سنت صبح بیان می‌کند، برای مطالعه به آنجا مراجعه شود.

۳- این حدیث، صحیح است.

تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الاضطجاع بعد رکعتی الفجر، حدیث شماره ۴۲۰) و گفته است: « این حدیث از این وجه، حسن غریب است » و تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب الاضطجاع بعدها، حدیث شماره ۱۲۶۱) و ابن خزیمه آن را صحیح دانسته است. (۱۱۲۰) و تخریج ابن حبان (۶۱۲-موارد، ۲۲۰/۶، حدیث شماره ۲۴۶۸-الإحسان). نووی در

این حدیث، دلیل مشروعیت به پهلو دراز کشیدن بعد از دو رکعت صبح است و در آن دلیلی بر وجوب آن است؛ چون این مقتضای امر است^(۱)، ولی حدیثی که ذکر خواهیم کرد آن را از وجوب به استحباب بر می‌گرداند:

ب) از عایشه رضی الله عنها روایت است: « پیامبر صلی الله علیه و آله به هنگام خواندن راتبه صبح، اگر بیدار بودم با من سخن می‌گفتند و در غیر این صورت، بر پهلو خود دراز می‌کشیدند تا اینکه اقامه نماز گفته می‌شد ». تخریج بخاری^(۲).

در این حدیث دلیلی است بر اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله گهگاهی بعد از راتبه صبح [برای صحبت کردن با عایشه رضی الله عنها] به پهلو راست خود دراز نمی‌کشیدند و اگر [به پهلو دراز کشیدن] واجب بود، آن را ترک نمی‌کردند.

ادّعی خاص بودن آن و غیر از آن، جز با دلیل ثابت نمی‌شود و اصل بر عام بودنش است و عمل به همه آنچه که از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده است، بهتر از عمل به بعضی و رها کردن بعضی دیگر است.

این حدیث نیز بر مشروعیت دراز کشیدن به پهلو راست دلالت دارد.

آیا این کار در مسجد انجام داده می‌شود یا در خانه؟

حدیث ابوهریره رضی الله عنه مطلق است؛ پس اگر راتبه صبح را در مسجد خواند، در

شرح مسلم (۱۹/۶) و در ریاض الصالحین آن را صحیح دانسته است و آلبانی در صحیح الجامع و ارناؤوط در تحقیقش بر الإحسان نیز آن را صحیح دانسته‌اند.

۱- این گفته ابن حزم در المحلی (۱۹۶/۳) و شوکانی در نیل الأوطار (۲۹/۳) است.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب التهجد، باب من تحدث بعد الركعتین ولم یضطجع، حدیث شماره ۱۱۶۱).

مسجد به پهلویش دراز می‌کشد و اگر در خانه خواند، در خانه به پهلویش دراز می‌کشد، اما از پیامبر ﷺ و صحابه رضی الله عنهم این چنین روایت نشده است^(۱).

۶- کسی که دو رکعت سنت صبح از او فوت شود

کسی که راتبه صبح از او فوت شده است، می‌تواند آن را فوراً بعد از نماز صبح یا بعد از طلوع خورشید بخواند و بهتر است که آن را بعد از طلوع خورشید بخواند. از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که پیامبر ﷺ فرمودند: «کسی که دو رکعت سنت صبح را نخوانده است، آن را بعد از طلوع خورشید بخواند». تخریج ترمذی^(۲).

۱- علامه آلبنانی رحمه الله می‌گوید: «اما هیچ یک از صحابه را نمی‌شناسیم که آن را در مسجد انجام داده باشد - یعنی به پهلو خوابیدن بعد از نماز راتبه صبح -، بلکه بعضی از آنها بر این کار انکار کرده است، پس به انجام دادن آن در خانه اکتفا می‌شود همان‌گونه که سنت پیامبر ﷺ است»؛ صلاة التراویح، ص ۹۰.

گویم: این مطلب همان گونه می‌باشد که او رحمه الله گفته است. همچنین اگر راتبه صبح از شخص نمازگزار فوت شود و بعد از نماز صبح آن را بخواند، به پهلو خوابیدن بعد از آن مشروع نیست، چون برای ما نقل نشده است و آنچه که از حدیث ابوهریره رضی الله عنه فهمیده می‌شود، فقط به پهلو خوابیدن بعد از نماز راتبه صبح قبل از نماز صبح است و به طور مطلق نمی‌باشد.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج ترمذی در کتاب الصلاة، باب ما جاء فی إعادتهما بعد طلوع الشمس، حدیث شماره ۴۲۴ و حاکم (۲۷۴/۱) وابن خزیمه (۱۱۱۷) وابن حبان (۲۲۴/۴)، حدیث شماره ۲۴۷۲-الإحسان) و محقق (الإحسان) آن را صحیح دانسته‌اند و آلبنانی نیز در "صحیح سنن ترمذی" (۱۳۳/۱) آن را تصحیح کرده است.

گویم: ظاهر این حدیث بر وجوب نماز راتبة صبح بعد از طلوع خورشید در صورت فوت شدن آن دلالت دارد، اما حدیث بعدی این امر را به استحباب برمی گرداند:

از قیس بن قهد (با فتحه روی قاف و سکون و دال مهمل)^(۱) روایت است که: « با پیامبر ﷺ نماز صبح خواند و دو رکعت سنت صبح را نخوانده بود و هنگامی که پیامبر ﷺ سلام دادند با او سلام داد، سپس بلند شد و دو رکعت سنت صبح را خواند و پیامبر ﷺ به او نگاه می کردند و آن کار را بر او انکار نکردند ». تخریج ترمذی و ابن حبان^(۲).

این حدیث دلیل بر جواز قضای راتبة صبح بعد از نماز فرض است و آن هم برای کسی که قبل از نماز صبح آن را نخوانده باشد.

۱- ن.ک: المغنی فی ضبط أسماء الرجال، ص ۲۰۶ .

۲- این حدیث، حسن لغیره است.

تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة باب ما جاء فیمن تفوته الركعتان قبل الفجر یصلیهما بعد صلاة الصبح، حدیث شماره ۴۲۲، ۱/۳۲۴-تحفة) و ابوداود در (کتاب الصلاة، باب من فاتته حتی یقضیها، حدیث شماره ۱۲۶۷) و حاکم (۱/۲۷۴) و ابن خزیمه (۱۱۱۶) و ابن حبان (۶۲۴-موارد)، (۴/۲۲۲)، حدیث شماره ۲۴۷۱-الإحسان) آن را صحیح دانسته اند. و این حدیث را علامه احمد شاکر در تحقیقش بر "سنن ترمذی" (۲/۲۸۶) و آلبنانی در "صحیح سنن ترمذی" (۱/۱۳۳) تصحیح کرده اند.

فایده: این حدیث بر جائز بودن قضای نماز فوت شده در وقت نهی شده دلالت می کند.

● (۲-۲-۲) راتبه نماز ظهر

مسائل زیر در این باره مورد بحث قرار می‌گیرد:

۱- حکم آن؛

۲- کیفیت و فضیلت آن؛

۳- کسی که چهار رکعت قبل از ظهر از او فوت شود؛

۴- کسی که دو رکعت بعد از ظهر از او فوت شود.

بیان این مسائل به طور تفصیلی این گونه است:

۱- حکم آن

راتبه نماز ظهر یکی از نمازهای مستحبی است که از گفته و فعل پیامبر ﷺ ثابت

است و دلیلی برای وجوب آن نیست.

۲- کیفیت و فضیلت آن

راتبه ظهر: یا اینکه چهار رکعت قبل از نماز ظهر و چهار رکعت بعد از نماز ظهر

خوانده شود، و یا چهار رکعت قبل از نماز ظهر و دو رکعت بعد از نماز ظهر و یا دو

رکعت قبل از نماز ظهر و دو رکعت بعد از نماز ظهر خوانده شود؛ فرد مسلمان در

صورت انجام دادن هر کدام از اینها این سنت را به جای آورده است.

دلایل مشروعیت این نمازها، احادیث زیر هستند:

الف) از ام حبیبه رضی الله عنها روایت است که گوید: از پیامبر ﷺ شنیدم که فرمودند:

«هرکس بر چهار رکعت قبل از نماز ظهر و چهار رکعت بعد از نماز ظهر محافظت

کند، خداوند آتش جهنم را بر او حرام می‌کند.» تخريج ترمذی و ابن ماجه ^(۱).

⇐

۱- این حدیث، صحیح است.

این حدیث دلیل مستحب بودن چهار رکعت قبل از نماز ظهر و چهار رکعت بعد از نماز ظهر و محافظت بر آن است.

ب) از عبد الله بن شقیق روایت است که می‌گوید: از عایشه درباره نمازهای سنت پیامبر ﷺ سؤال کردم؟ به من گفت: «قبل از نماز ظهر در اتاخم چهار رکعت می‌خواند، سپس می‌رفت و برای مردم نماز می‌خواند، بعد وارد اتاخم می‌شد و دو رکعت نماز می‌خواند و برای مردم نماز مغرب می‌خواند، سپس وارد اتاخم می‌شد و دو رکعت نماز می‌خواند و برای مردم نماز عشا می‌خواند و وارد اتاخم می‌شد و دو رکعت نماز می‌خواند و در شب نه رکعت نماز می‌خواند که یکی از آنها وتر بود و گاهی در طول شب ایستاده، و گاهی در طول شب، نشسته نماز می‌خواند و اگر قرائت خود را در نماز، ایستاده آغاز می‌کرد، رکوع و سجود خود را نیز ایستاده انجام می‌داد و اگر قرائت خود را در نماز در حال نشستن آغاز می‌کرد، رکوع و

⇨ تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب منه آخر حدیث شماره ۴۲۸) و گفته است: «این حدیث از این وجه، حسن صحیح و غریب است». و تخریج ابن ماجه در (کتاب الصلاة والسنة فیها، باب ما جاء فیمن صلی قبل الظهر أربعاً وبعدها أربعاً، حدیث شماره ۱۱۶۰)؛ با لفظ: «کسی که قبل از ظهر بخواند...» و تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب الأربع قبل الظهر وبعدها، حدیث شماره ۱۲۶۹) و نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب ثواب من صلی فی الیوم واللیلۃ ثنتی عشرة رکعة سوی المكتوبة و ذکر اختلاف الناقلین فیہ لخبر أم حبیبه فی ذلک والاختلاف علی عطا، ۳/۲۶۵).

آلبانی در صحیح سنن ابن ماجه (۱/۱۹۱) و محقق جامع الأصول (۶/۲۴) این حدیث را صحیح دانسته‌اند.

به حدیث دیگری در فضیلت این رکعات در السلسلة الصحیحة (حدیث شماره ۱۴۳۱) مراجعه شود.

سجود خود را نیز در حال نشستن انجام می‌داد و اگر صبح پدیدار می‌گشت، دو رکعت نماز می‌خواند». تخریج مسلم^(۱).

گویم: این حدیث بر مشروعیت چهار رکعت قبل از ظهر و دو رکعت بعد از ظهر دلالت دارد.

ظاهر این حدیث این است که پیامبر ﷺ دو تشهد را به هم متصل می‌کردند [یعنی در چهار رکعت قبل از ظهر]، بدون اینکه با سلام دادن بین آنها فاصله بیندازند؛ یعنی مثل نمازهای چهار رکعتی آن نماز را ادا می‌کردند؛ و این حدیث از عموم حدیث: «نماز شب و روز دو رکعت، دو رکعت است»^(۲) تخصیص می‌شود. ابو عیسی ترمذی می‌گوید: «عمل بیشترین علما از صحابه و نسل بعد از آنان، این گونه بوده است و انتخاب آنها بر این بوده که یک شخص چهار رکعت قبل از ظهر بخواند. و این گفته سفیان ثوری و ابن مبارک و اسحاق و اهل کوفه است و

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب جواز النافلة قائماً وقاعداً وفعل بعض الركعة قائماً وبعضها قاعداً، حدیث شماره ۷۳۰).

۲- این حدیث از ابن عمر صحیح است.

تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب کیف صلاة اللیل، ۲۲۷/۳). نسایی می‌گوید: «این حدیث به نظر من اشتباه است». یعنی: با زیادی لفظ: "روز"، و تخریج ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها، باب ما جاء فی صلاة اللیل والنهار مثنی مثنی، حدیث شماره ۱۳۲۲).

آلبانی در صحیح سنن ابن ماجه (۲۲۱/۱) و صحیح سنن نسایی (۳۶۶/۱) این حدیث را صحیح دانسته است.

بعضی از علما گفته‌اند: نماز شب و روز دو رکعت، دو رکعت است؛ و جدا کردن هر دو رکعت از هم را انتخاب کرده‌اند. و این گفته شافعی و احمد هم است». سنن ترمذی (۲۸۹/۲-۲۹۰).

ج) حدیث ام حبیبه رضی الله عنها که در فضیلت سنتهای راتبه ذکر کردیم؛ وی گوید: از پیامبر صلی الله علیه و آله شنیدم که می‌فرمودند: «هیچ مسلمانی نیست که هر روز دوازده رکعت به غیر از نمازهای فرض، تطوع بخواند مگر اینکه خداوند برای او در بهشت خانه‌ای بسازد (یا: مگر اینکه خانه‌ای در بهشت برای او ساخته شود): [چهار رکعت قبل از ظهر و دو رکعت بعد از ظهر ...]» حدیث.

د) حدیث عایشه رضی الله عنها که گذشت: «پیامبر صلی الله علیه و آله چهار رکعت قبل از نماز ظهر و دو رکعت قبل از نماز صبح را رها نمی‌کردند».

ه) حدیث ابن عمر رضی الله عنهما که ذکر شد: «از پیامبر صلی الله علیه و آله ده رکعت را حفظ کردم: دو رکعت قبل از ظهر و دو رکعت بعد از آن ...».

۳- کسی که چهار رکعت قبل از ظهر از او فوت شود

از پیامبر صلی الله علیه و آله احادیثی روایت شده است مبنی بر اینکه اگر چهار رکعت قبل از ظهر از ایشان فوت می‌شد، بعد از نماز ظهر آن را می‌خواندند.

از عایشه رضی الله عنها روایت است که گوید: «هرگاه پیامبر صلی الله علیه و آله چهار رکعت قبل از ظهر را نمی‌خواند، آن را بعد از نماز ظهر می‌خواند». تخریج ترمذی و ابن ماجه ^(۱).

۱- این حدیث، حسن است.

تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة باب منه آخر، حدیث شماره ۴۲۶، ۳۲۷/۱-تحفة) و گفته است: «این حدیث، حسن و غریب است» و این لفظ، حدیث اوست. و تخریج ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها، باب من فاتته الأربع قبل الظهر، حدیث شماره ۱۱۵۸) با لفظ:

این حدیث دلالت می‌کند بر اینکه: هر کس چهار رکعت قبل از ظهر از او فوت شده باشد، می‌تواند آن را بعد از نماز ظهر به طور مطلق بخواند^(۱).

۴- کسی که دو رکعت بعد از ظهر از او فوت شود

از کریب، مولای [یعنی برده آزاد شده] ابن عباس رضی الله عنهما روایت است که عبد الله ابن عباس و عبد الرحمن بن ازهر و مسور بن مخرمه او را نزد عایشه رضی الله عنها، همسر پیامبر صلی الله علیه و آله فرستادند و گفتند: سلام همه ما را به عایشه برسان و از او درباره دو رکعت بعد از نماز عصر سؤال کن و بگو: که به ما خبر رسیده است که تو آن دو رکعت را می‌خوانی، در حالی که شنیده‌ایم پیامبر صلی الله علیه و آله از آن نهی کرده‌اند (ابن عباس گفت: من همراه عمر بن خطاب کسانی را که آن نماز را می‌خواندند می‌زدیم)؟ کریب گفت: پس نزد او آمدم و هدف از آمدنم را به او گفتم، او گفت: از ام سلمه سؤال کن. آنگاه به سوی آنها رفتم و گفته او را به آنها رساندم، پس من را همان‌گونه که به سوی عایشه فرستاده بودند به سوی ام سلمه فرستادند، ام سلمه گفت: از رسول الله صلی الله علیه و آله شنیدم که از خواندن آن دو رکعت نهی می‌فرمودند، سپس

«اگر چهار رکعت قبل از ظهر از او فوت می‌شد، پس از دو رکعت سنت بعد از ظهر آن را می‌خواند»، و این لفظ منکری است و لفظ معروف، همان است که ذکر کردم. آلبانی در تمام المنة (ص ۲۴۱) آن را تحقیق کرده‌اند.

آلبانی در صحیح سنن ترمذی (۱/۱۳۴) این حدیث را با لفظی که ذکر کردم صحیح دانسته است و در ضعیف ابن ماجه آن را با آن لفظ منکر، ضعیف دانسته است.

۱- اگر روایت با لفظ: «... پس از دو رکعت سنت بعد از ظهر آن را می‌خواند» صحیح باشد، پس این‌گونه مشروعیت دارد، اما ظاهرش منکر است و به همین خاطر خواندن آن بعد از نماز ظهر به طور مطلق درست است، همان‌گونه که علامه آلبانی در تمام المنة (ص ۲۴۱) می‌گوید.

او را دیدم که آن دو رکعت را می‌خواند، وقتی که آن دو رکعت را خواند، نماز عصر را خوانده بود، سپس پیش من آمد و نزد من زنائی از بنوحرام از انصار بودند، آنگاه آن دو رکعت را خواند، پس کنیزی را نزد او فرستادم و به او گفتم: کنار او بایست و به او بگو: ام سلمه می‌گوید: ای رسول الله ﷺ! من شنیده‌ام که تو از خواندن این دو رکعت نهی می‌کنی و اینک می‌بینم که آن دو رکعت را می‌خوانی؟! پس اگر با دست خود اشاره کرد، از کنار او بلند شو! گفت: کنیز همان کار را کرد، پیامبر ﷺ با دست خود اشاره کرد و کنیز از کنار او بلند شد، وقتی که نمازش تمام شد؛ فرمود: «ای دختر ابو امیه! از دو رکعت بعد از عصر سؤال کردی؟ افرادی از عبد القیس که مسلمان شده بودند از طرف قومشان نزد من آمدند و مرا از خواندن دو رکعت بعد از ظهر مشغول کردند و این همان دو رکعت است». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب السهو، باب إذا کلم وهو یصلی فأشار بیده واستمع، حدیث شماره ۱۲۳۳) و زیادی در حدیث، لفظ اوست. همچنین در (کتاب المغازی، باب وفد عن القیس، حدیث شماره ۴۳۷۰) و تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب معرفة الركعتین اللتین کان یصلیهما النبی ﷺ بعد العصر، حدیث شماره ۸۳۴) و این لفظ، حدیث اوست.

همچنین تخریج طحاوی در شرح معانی الآثار (۳۰۶/۱) با زیادی از ام سلمه؛ که او به پیامبر ﷺ گفت: آیا اگر از ما فوت شد، آن را بخوانیم؟ فرمود: «نه». و این زیادی در حدیث معلول است [یعنی علت و اشکال دارد]؛ چون حفاظ، این حدیث را بدون این زیادی روایت کرده‌اند. و از عایشه رضی الله عنها ثابت است که آن دو رکعت را می‌خواند همان گونه که در این حدیث است و اگر این زیادی ثابت بود، عایشه رضی الله عنها آن را می‌دانست و او بود که کریب را نزد ام سلمه

گویم: این حدیث دلیل مشروعیت قضای سنت بعد از نماز ظهر است هنگامی که فوت شود.

اگر گفته شود: در حدیث مذکور که ام سلمه گفته است: «ای رسول الله ﷺ! من شنیده‌ام که تو از خواندن این دو رکعت نهی می‌کنی و اینک می‌بینم که آن دو رکعت را می‌خوانی» و این مقتضای نهی از آن دو رکعت است، در جواب باید گفت: ظاهر حدیث دلالت بر نهی از آن دو رکعت بعد از عصر برای کسی است که بر آن مداومت داشته باشد، آن هم بر حسب گمانش که آن سنت است^(۱). مگر نه این است که در حدیث آمده که عایشه رضی الله عنها آن دو رکعت را می‌خواند: «سلام همه ما را به او برسان و از او درباره دو رکعت بعد از نماز عصر سؤال کن و بگو: به ما خبر رسیده است که تو آن دو رکعت را می‌خوانی ... سپس عایشه گفت: از ام سلمه سؤال کن»، پس اگر نهی از خواندن آن دو رکعت به طور مطلق می‌بود، عایشه رضی الله عنها آن دو رکعت را هرگز نمی‌خواند؛ والله اعلم.

تعلیل دیگری نیز وجود دارد و آن اینکه: نهی از خواندن دو رکعت بعد از عصر زمانی است که خورشید روشن و سفید نیست؛ چون پیامبر ﷺ از نماز بعد از عصر نهی کرده‌اند، مگر اینکه خورشید در آسمان بلند باشد و به همین خاطر در پاسخ به

فرستاد و به خاطر همین زیادی، آلبانی این روایت را در سلسله الأحادیث الضعیفة، حدیث شماره ۹۴۶ آورده است و حاکم آن را به منکر بودن [معلول کرده است].

۱- اما مداومت پیامبر ﷺ بر آن از جمله خصائص اوست؛ به دلیل گفته عایشه رضی الله عنها که می‌گوید: «... و اگر نمازی را می‌خواند بر آن پایدار می‌ماند». تخریح مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب معرفة الركعتین اللتین کان یصلیهما النبی بعد العصر، حدیث شماره ۸۳۵).

سؤال ام سلمه رضی اللہ عنہا سبب این دو رکعت را برای او بیان کردند و به اینکه این نماز، دو رکعت سنت بعد از ظهر بوده است، پس این حدیث دلیلی بر جواز قضای راتبه ظهر در وقت نهی شده است.

و آنچه که بر این امر دلالت می‌کند ثابت است؛ چون ابن عباس رضی اللہ عنہما در حدیث گفته است: «من همراه عمر بن خطاب کسانی را که آن نماز را می‌خواندند می‌زدیم» یعنی: او مردم را به طور مطلق بعد از نماز عصر نهی می‌کرد و ظاهر قضیه این است که این امر به عایشه رضی اللہ عنہا رسیده و او گفته است: عمر دچار وهم شده است، بلکه پیامبر صلی اللہ علیہ و آله و سلم از قصد خواندن آن در هنگام طلوع یا غروب خورشید نهی کرده است. و در روایتی از عایشه رضی اللہ عنہا آمده است که می‌گوید: پیامبر صلی اللہ علیہ و آله و سلم دو رکعت بعد از عصر را ترک نکرد. (راوی) گوید: پس عایشه گفت: پیامبر صلی اللہ علیہ و آله و سلم فرموده است: «دنبال طلوع و غروب خورشید نباشید تا اینکه در آن وقت نماز بخوانید». روایت مسلم^(۱).

پس این دلیلی بر نهی از نماز خواندن هنگام غروب است و مفهوم این حدیث این است که نماز خواندن بعد از عصر تا زمانی که خورشید سفید و روشن است مشمول نهی نیست. و مفهوم این حدیث در لفظ حدیث دیگری از علی بن ابی طالب به طور مرفوع آمده است که پیامبر صلی اللہ علیہ و آله و سلم: «از نماز خواندن بعد از عصر نهی کرده است؛ مگر اینکه خورشید در آسمان بلند باشد». تخریج ابوداود و نسایی.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب لا تتحروا بصلاتکم طلوع الشمس ولا غروبها، حدیث شماره ۸۳۳).

و در روایت احمد آمده است: « بعد از عصر نماز نخوانید؛ مگر اینکه نماز بخوانید و خورشید در آسمان بلند باشد»^(۱).

• (۲-۲-۳) راتبه نماز عصر

مسائلی که در این خصوص بیان می‌شوند، عبارتند از:

۱- حکم آن؛

۲- فضیلت آن؛

۳- کیفیت آن.

شرح این مسائل این گونه می‌باشد:

۱- حکم آن

راتبه عصر یکی از سنتهای راتبه می‌باشد^(۲) که ترغیب و تشویق به آن از

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج احمد در المسند (۱/۱۳۰) و ابوداود در (کتاب الصلاة، باب من رخص فیهما إذا كانت الشمس مرتفعة، حدیث شماره ۱۲۷۴) و این لفظ حدیث اوست. و تخریج نسایی در (کتاب المواقیت، باب الرخصة فی الصلاة بعد العصر، ۲/۲۸۰).

آلبانی این حدیث را در سلسله الأحادیث الصحیحة، حدیث شماره ۲۰۰ به طور گسترده تخریج و بر فقه آن سخن گفته است. و مانند این حدیث از انس رضی الله عنه زیر شماره ۳۱۴ کرده است. (برای اطلاعات بیشتر: رک: المحلی، ۲/۲۶۴-۲۷۵).

توجه: در سلسله الصحیحة هنگام ارجاع دادن به شماره شاهد: (۳۰۸) اشتباه رخ داده است که درستش (۳۱۴) می‌باشد.

۲- راجح این است که این نماز جزو سنتهای رواتب است. ابو الخطاب کلوذانی این رأی را برگزیده است؛ همان گونه که در کتاب ابن قدامه "المغنی" (۲/۱۲۵) آمده است. و این از جمله

پیامبر ﷺ ثابت شده است، همان‌گونه که از فعلش ثابت است؛ پس محافظت بر آن از کارهای مستحب است.

۲- فضیلت آن

احادیث زیر در فضیلت راتبه عصر روایت شده‌اند:

از ابن عمر رضی الله عنهما روایت است: پیامبر ﷺ فرمودند: «خداوند رحمت کند کسی را که قبل از عصر چهار رکعت نماز بخواند». تخریج احمد و ترمذی و ابوداود^(۱).

مسائلی است که او به تنهایی گفته است؛ همان‌گونه که در ذیل طبقات حنابله (۱۲۰/۱) ذکر شده است. مجد الدین ابوالبرکات ابن تیمیه در المحرر (۸۸/۱) دو وجه از حنابله در این مسأله را ذکر کرده است.

شیرازی از علمای مذهب شافعی در المهدب نیز به اینکه چهار رکعت قبل از عصر از سنتهای راتبه است تصریح کرده است و اینکه این‌گونه کامل تر است. و نووی در المجموع شرح المهدب (۸/۴) نیز با او در این مسأله موافق است.

۱- این حدیث، حسن است.

تخریج احمد در المسند (۲۰۳/۴) و تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الأربع قبل العصر، حدیث شماره ۴۳۰، ۳۲۹/۱-تحفة) و ابوداود در (کتاب الصلاة، باب الصلاة قبل العصر، حدیث شماره ۱۲۷۱، ۴۹۰/۱-عون) و ابن خزیمه (۱۱۹۳) آن را صحیح دانسته است و ابن حبان (۶۱۶-موارد) (۲۰۶/۶، شماره ۲۴۵۳-الإحسان) و ترمذی درباره این حدیث گفته است که: «حسن غریب» است.

آلبانی این حدیث را در صحیح سنن ابوداود (۲۳۷/۱) و محقق جامع الأصول (۲۶/۶) و محقق الإحسان (۲۰۶/۶) حسن دانسته‌اند.

گویم: هرکس که این حدیث را اعلال کرده به اینکه راوی آن، ابن عمر رضی الله عنهما در حدیث قبلی «از پیامبر ﷺ ده رکعت را حفظ کردم...» این چهار رکعت را نیاورده درست نیست؛ چون

این حدیث دلیل بر استحباب انجام دادن این رکعات، بلکه دلیل بر محافظت بر آنها به امید داخل شدن در دعای پیامبر ﷺ است.

۳- کیفیت آن

راتبه عصر چهار رکعت است که چهار رکعت آن مثل نمازهای چهار رکعتی با دو تشهد به هم متصل است و شخص نماز گزار در آخر، سلام می‌گوید. و قبل از نماز عصر خوانده می‌شود.

از عاصم بن ضمره سلولی روایت است که گوید: از علی رضی الله عنه درباره نماز سنت پیامبر صلی الله علیه و آله در روز سؤال کردیم؟ او گفت: شما توانش را ندارید. گفتیم: به ما از آن خبر بده، هر آنچه از آن می‌توانیم انجام می‌دهیم. گفت: « وقتی که پیامبر صلی الله علیه و آله نماز صبح را می‌خواند، صبر می‌کرد تا اینکه خورشید از این طرف (یعنی از جهت مشرق) به اندازه آن در هنگام عصر از این طرف (یعنی از جهت مغرب) بالا بیاید؛ [آنگاه] بلند می‌شد و دو رکعت نماز می‌خواند، سپس صبر می‌کرد تا اینکه خورشید از این طرف (یعنی از جهت مشرق) به اندازه آن در هنگام ظهر از این طرف بالا بیاید؛ [آنگاه] بلند می‌شد و چهار رکعت نماز می‌خواند و چهار رکعت قبل از ظهر را هنگامی که خورشید از وسط آسمان به طرف غرب متمایل می‌شد می‌خواند. و دو رکعت بعد از نماز ظهر و چهار رکعت قبل از عصر می‌خواند، که میان هر دو رکعت با سلام فرستادن بر فرشتگان مقرب خدا و پیامبران و

ابن عمر رضی الله عنهما آنچه که از فعل پیامبر صلی الله علیه و آله حفظ کرده خبر داده است و غیر از آن را خبر نداده است، پس هیچ منافاتی میان این دو خبر نیست، همان‌گونه که ابن قیم جوزیه در زاد المعاد (۳۱۲/۱) گفته است.

پیروانشان از مسلمانان و مؤمنان، فاصله می‌انداخت.» علی گفت: «پس آنها شازده رکعت از نمازهای سنت پیامبر ﷺ در روز است و اندک اشخاصی هستند که بر آن مداومت می‌کنند.» تخریج ترمذی و ابن ماجه.

در روایتی نزد نسایی آمده است: «هنگامی که خورشید در آسمان متمایل می‌شد، پیامبر ﷺ دو رکعت نماز می‌خواند و قبل از نصف روز، چهار رکعت نماز می‌خواند و سلام دادن را برای آخر نمازش می‌گذاشت»^(۱).

ابوعیسی ترمذی گوید: «حدیث علی، حدیث حسن است. و اسحاق بن ابراهیم این را اختیار کرده که میان چهار رکعت سنت قبل از عصر فاصله نباشد و به این حدیث استدلال کرده و اسحاق گفته است: و معنای اینکه او میان آنها با تسلیم گفتن فاصله می‌انداخت؛ یعنی: تشهد می‌خواند. و رأی شافعی و احمد بر این است که

۱- این حدیث، حسن است .

تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الأربع قبل الظهر، حدیث شماره ۴۲۴) با اکتفا به آنچه که متعلق به سنت ظهر است و در (باب ما جاء فی الأربع قبل العصر، حدیث شماره ۴۲۹) با اکتفا به آنچه که متعلق به سنت عصر است و در (باب کیف كان تطوع النبي ﷺ بالنهار، حدیث شماره ۵۹۸) و آن را به طور کامل ذکر کرده است. و تخریج نسایی در (کتاب الإمامة، باب الصلاة قبل العصر وذكر اختلاف الناقلين عن أبي إسحاق في ذلك (۱۱۹/۲-۱۲۰) و ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فيها، باب ما جاء فيما يستحب من التطوع بالنهار، حدیث شماره ۱۱۶۱) و این لفظ حدیث از ابن ماجه است و تخریج ترمذی در الشمائل (مختصر الألبانی، حدیث شماره ۲۴۳).

آلبانی در سلسله الأحادیث الصحيحة (حدیث شماره ۲۳۷) و محقق جامع الأصول (۸/۶) این حدیث را حسن دانسته‌اند.

نماز شب و روز، دو رکعت دو رکعت است؛ و فاصله انداختن بین چهار رکعت قبل از عصر را انتخاب کرده‌اند»^(۱).

گویم: ظاهر این حدیث همان است که اسحاق بن ابراهیم بیان کرده است و روایت نسایی آن را تأیید می‌کند: «سلام دادن را برای آخر نمازش می‌گذاشت»^(۲) و این گفته را برگزیده است، چون اگر قصد او در گفته‌اش: «میان هر دو رکعت با سلام دادن بر فرشتگان مقرب خدا و پیامبران و پیروانشان از مسلمانان و مؤمنان، فاصله می‌انداخت ...» سلام دادن برای خارج شدن از نماز باشد، لازم بود آن را کسی که نماز می‌خواند، نیت کند^(۳) و این در شرع وارد نشده است، پس این مسأله نشان می‌دهد که منظور از سلام گفتن بر فرشتگان مقرب خدا... تا آخر: تشهد است، به ویژه اینکه از پیامبر ﷺ روایتی آمده است که در تشهد سلام فرستادن بر هر بنده صالح در آسمان و زمین می‌باشد.

به همین خاطر این راتبه از عموم حدیث: «نماز شب و روز دو رکعت، دو رکعت است» تخصیص می‌یابد.

۱- سنن الترمذی (۲/۲۹۴-۲۹۵- شاکر).

۲- حاشیه السنندی علی النسایی (۲/۱۲۰) و السلسلة الصحيحة (حدیث شماره ۲۳۷).

۳- یعنی: وقتی که در آخر نماز سلام می‌دهد و چهره‌اش را به سمت راست و چپ بر می‌گرداند و می‌گوید: "السلام علیکم" نیتش سلام کردن بر فرشتگان و پیامبران باشد در حالی که هیچ کدام در آن نماز حضور ندارند و در سمت راست و چپ و پشت او نیستند، پس چگونه این سلام دادن، سلام برای خارج شدن از نماز می‌باشد؟ ن.ک: تحفة الأحوذی، چاپ دار احیاء التراث العربی، (۳/۲۵۲). (مترجم).

این حدیث دلیلی است بر اینکه پیامبر ﷺ این چهار رکعت را می‌خواندند، پس
إن شاء الله راجح این است که این نماز جزو نمازهای سنت راتبه می‌باشد؛ چون از
گفته و فعل پیامبر ﷺ ثابت است. و بالله التوفیق.

● (۲-۲-۴) راتبه نماز مغرب

مسائل زیر در این خصوص بیان می‌شوند:

۱- حکم آن؛

۲- کیفیت و فضیلت آن؛

۳- تأکید بر خواندن آن در خانه.

بیان این مسائل این گونه است:

۱- حکم آن

راتبه مغرب سنتی از سنتهای راتبه است که مستحب است هر شخص مسلمان بر
آن محافظت داشته باشد. این سنت با فعل و گفته پیامبر ﷺ ثابت شده است.

۲- کیفیت و فضیلت آن

راتبه مغرب دو رکعت است که بعد از نماز مغرب خوانده می‌شود. دلیل آن را
قبلاً ذکر کردیم:

۱. حدیث ام حبیبه رضی الله عنها که گفت: شنیدم پیامبر ﷺ فرمودند: «هیچ مسلمانی
نیست که هر روز دوازده رکعت به غیر از نمازهای فرض، تطوع بخواند؛ مگر اینکه
خداوند برای او در بهشت خانه‌ای بسازد (یا: مگر اینکه خانه‌ای در بهشت برای او

ساخته شود): [چهار رکعت قبل از ظهر، دو رکعت بعد از ظهر و دو رکعت بعد از مغرب ...] «.

۲. حدیث ابن عمر رضی الله عنهما که می گوید: « از پیامبر صلی الله علیه و آله ده رکعت را حفظ کردم: دو رکعت قبل از ظهر، دو رکعت بعد از آن و دو رکعت بعد از مغرب در خانه اش... ».

۳. حدیث عبد الله بن شقیق که می گوید: از عایشه درباره نمازهای سنت پیامبر صلی الله علیه و آله سؤال کردم؟ به من گفت: « قبل از نماز ظهر در اتاقم چهار رکعت می خواند، سپس می رفت و برای مردم نماز می خواند، بعد وارد اتاقم می شد و دو رکعت نماز می خواند و برای مردم نماز مغرب می خواند، سپس وارد اتاقم می شد و دو رکعت نماز می خواند... ».

۳- تأکید بر خواندن آن در خانه

روش پیامبر صلی الله علیه و آله در نمازهای سنت این گونه بود که این نمازها را در خانه بخواند، مگر اینکه مانعی جلو او را بگیرد. و از او صلی الله علیه و آله روایتی بر تأکید خواندن آن در خانه آمده است.

از محمود بن لبید رضی الله عنه روایت است که می گوید: بنی عبدالأشهل نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند، او برای آنان نماز مغرب خواند و وقتی که سلام داد؛ فرمود: « این دو رکعت را در خانه بخوانید ». تخریج احمد و تصحیح ابن خزیمه ^(۱).

۱- این حدیث، حسن است.

تخریج احمد در المسند (۴۲۸/۵) وابن خزیمه (۱۲۰۰).

آلبانی این حدیث را در تعلیقش بر این خزیمه (۲۰۹/۱) حسن دانسته است و دو محقق زاد المعاد (۳۱۳/۱) آن را قوی دانسته اند.

از کعب بن عُجره رضی الله عنه روایت است که می‌گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله نماز مغرب را در مسجد بنی‌عبدالأشهل خواند و وقتی که نمازش تمام شد، افرادی بلند شدند تا نماز سنت بخوانند، آنگاه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: « این نمازها را در خانه بخوانید ». تخریج ابوداود و نسائی^(۱).

گویم: این دو حدیث بر تأکید استحباب خواندن نماز راتبه مغرب در خانه دلالت دارند^(۲).

۱- این حدیث، حسن لغیره است.

تخریج نسائی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب الحث علی الصلاة فی البیوت والفضل فی ذلک، ۱۹۸/۳) و این لفظ حدیث اوست. و تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب رکعتی المغرب این تصلیان، حدیث شماره ۱۳۰۰).

آلبانی این حدیث را در صحیح سنن ابوداود (۲۴۱/۱) حسن دانسته است و دو محقق زاد المعاد (۳۱۴/۱) آن را حسن لغیره دانسته‌اند.

۲- این دو حدیث بر وجوب خواندن این دو رکعت در خانه دلالت دارند، اما دلیل خارج شدن آن از حالت وجوب موارد زیر است:

الف) اینکه اصل در راتبه مغرب، استحباب است نه وجوب؛ پس چگونه فرع آن واجب می‌شود و اصل آن مستحب؟!

ب) آنچه که از مطالب زیر استفاده می‌شود:

عبد الله بن احمد بن حنبل در المسند بعد از ذکر حدیث محمود بن لبید که ذکر شد (۴۲۸/۵) می‌گوید: « به پدرم (احمد بن حنبل) گفتم: شخصی گفته است: کسی که دو رکعت بعد از مغرب را در مسجد بخواند، آن را ادا نکرده است مگر اینکه آن دو رکعت را در خانه بخواند؛ چون پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است: این، نماز خانه‌هاست. گفت: چه کسی این را گفته است؟ گفتم: محمد بن عبدالرحمن. گفت: درست نگفته است (یا: درست ترجیح نداده است)». ←

• (۲-۲-۵) راتبه نماز عشا

مسائل زیر در این خصوص مورد بحث قرار می‌گیرد:

۱- حکم آن؛

۲- کیفیت و فضیلت آن؛

⇒ گوئیم: ابوحفص (شاید برمکی یا عکبری باشد، نمی‌دانم کدام یک است) در توجیه این جمله از احمد، که ابن قیّم جوزیه در زاد المعاد (۱/۳۱۳) از او نقل می‌کند می‌گوید: «و توجیه آن این گونه است که: پیامبر ﷺ دستور داده است که این نماز در خانه خوانده شود. و مروزی می‌گوید: کسی که دو رکعت بعد از مغرب را در مسجد بخواند گناهکار شده است؟ [احمد بن حنبل] گفت: این را نمی‌دانم! به او گفتم: از ابو ثور نقل می‌کنند که می‌گوید: او گناهکار است. گفت: شاید به فرموده پیامبر ﷺ که گفته است «آن را در خانه بخوانید» استدلال کرده است.

ابوحفص گفت: و توجیه آن این گونه است که اگر نماز فرض را به جای مسجد در خانه بخواند، آن را ادا کرده است؛ پس نماز سنت هم، چنین است «پایان سخنش.

ابن قیّم از او انتقاد می‌کند و می‌گوید: «و این توجیه احمد رحمته الله نیست، بلکه توجیه او این گونه است که برای سنت جای معینی نیست و همچنین با جماعت، پس جایز است در خانه و مسجد آن را خواند» اهـ.

گوئیم: از جمله دلایلی که به آن اشاره می‌شود باب بندی ابن خزیمه بر حدیث محمود بن لبید رضی الله عنه است: «باب امر پیامبر ﷺ به اینکه دو رکعت بعد از مغرب در خانه خوانده شود با لفظ "امر"، شاید افرادی که در علم متبحر نیستند فکر کنند اگر کسی آن را در مسجد بخواند گناهکار است، چون پیامبر ﷺ دستور داده‌اند در خانه خوانده شود»، سپس بعد از این باب، باب دیگری می‌آورد: «باب ذکر خبری که روایت امر پیامبر ﷺ به خواندن دو رکعت بعد از مغرب را در خانه تفسیر می‌کند و دلیل اینکه این امر بر استحباب است نه امر بر وجوب، چون خواندن نمازهای نافله در خانه بهتر از خواندن آن‌ها در مسجد است». و حدیثی به همین معنی ذکر کرده‌اند. صحیح ابن خزیمه (۱/۲۰۹-۲۱۰).

[شرح این مسائل:]

۱- حکم آن

راتبه عشا یکی از سنتهای راتبه است؛ سنتی که مستحب است هر شخص مسلمان بر روی آن محافظت داشته باشد؛ زیرا که از فعل پیامبر ﷺ ثابت است، همان گونه که با گفته خود به انجام دادن آن ترغیب کرده اند.

۲- کیفیت و فضیلت آن

[سنت راتبه عشا، دو رکعت است که بعد از نماز عشا خوانده می شود؛ به دلیل احادیث زیر:]

حدیث ابن عمر رضی الله عنهما که ذکر شد: «از پیامبر ﷺ ده رکعت را حفظ کردم: دو رکعت ... و دو رکعت بعد از عشا در خانه اش».

و حدیث عبد الله بن شقیق که می گوید: از عایشه درباره نمازهای سنت پیامبر ﷺ سؤال کردم؟ به من گفت: «... و برای مردم نماز عشا می خواند، سپس وارد اتاقم می شد و دو رکعت نماز می خواند».

و حدیث ام حبیبه که گفت: از پیامبر ﷺ شنیدم که فرمودند: «هیچ مسلمانی نیست که هر روز دوازده رکعت غیر از نمازهای فرض، تطوع بخواند؛ مگر اینکه خداوند برای او در بهشت خانه ای بسازد [و دو رکعت بعد از عشا ...]».

گویم: این احادیث دلالت بر این می دهند که راتبه عشا دو رکعت بعد از نماز عشا می باشد.

نماز شب و وتر

این باب شامل فصلهای زیر است:

(۳-۱) فضیلت نماز شب و وتر.

(۳-۲) حکم نماز شب و وتر.

(۳-۳) ابتدای وقت نماز شب و وتر و پایان آن .

(۳-۴) تعداد رکعتهای نماز شب و وتر و کیفیت آنها.

(۳-۵) آنچه در نماز وتر خوانده می شود.

(۳-۶) قنوت در نماز وتر؛ حکم، محل و کیفیت آن.

(۳-۷) کسی که نماز وتر را فراموش کند یا اینکه به خواب رود.

(۳-۸) مشروعیت نماز شب با جماعت در ماه رمضان.

(۳-۹) دو وتر در یک شب نیست.

بیان این مسائل این گونه می باشد:

نماز شب و وتر

(۳-۱) فضیلت نماز شب و وتر:

درباره فضیلت نماز شب و وتر احادیثی آمده است، از جمله :

الف) از ابوهریره رضی الله عنه روایت است: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «بهترین روزه بعد از رمضان، روزه در ماه محرم خداست و بهترین نماز بعد از فرض، نماز شب است». تخریج مسلم ^(۱).

ب) از ابوامامه باهلی رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «نماز شب [قیام اللیل] را بخوانید، چون از شأن پیشینیان صالح قبل از شماست و سبب نزدیکی شما به پروردگارتان است و کفاره گناهان و دور کننده شما از گناه می باشد». روایت ترمذی و حاکم ^(۲).

ج) از عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه روایت است که: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «خداوند برای شما یک نماز اضافی قرار داده است، پس بر آن محافظت کنید و آن هم نماز وتر می باشد». تخریج احمد و ابن ابی شیبه ^(۳).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در "صحیحش" در (کتاب الصیام، باب فضل صوم المحرم، حدیث شماره ۱۱۶۳).

۲- این حدیث، حسن است.

تخریج ترمذی در (کتاب الدعوات، باب فی دعاء النبی صلی الله علیه و آله، حدیث شماره ۳۵۴۹) با تعلیق قسمتی از سند حدیث و تخریج حاکم در المستدرک (۳۰۸/۱) و این لفظ حدیث اوست و از همین راه [یعنی از راه سند حاکم] بیهقی در السنن الکبری (۵۰۲/۲) آن را روایت کرده است و آلبانی این حدیث را در إرواء الغلیل (۱۹۹/۲-۲۰۲) حسن دانسته است.

۳- این حدیث، حسن لغیره است.

گویم: احادیثی که ذکر شد دلیل بر فضیلت نماز شب و مستحب بودن محافظت بر نماز وتر است.

(۲-۳) حکم نماز شب و وتر

نماز شب، سنت و مستحب است و خواندن نماز وتر در آخر آن سنت مؤکده است و احادیث نیز بر همین امر دلالت می‌کنند، از جمله:
الف) از عبد الله بن عمر رضی الله عنهما روایت است: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «آخرین نمازتان را در شب، وتر قرار دهید». به اتفاق بخاری و مسلم^(۱).

→ تخریج احمد در المسند (۲۰۶/۲-۲۰۸) و ابن ابی شیبہ در المصنف (۲۹۷/۲) و آل‌بانی این حدیث را در إرواء الغلیل (۱۵۹/۲) صحیح دانسته است.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب الوتر، باب لیجعل آخر صلاته وترأ، حدیث شماره ۹۹۸) و تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب صلاة اللیل مثنی مثنی والوتر رکعة من آخر اللیل، حدیث شماره ۷۵۱).

فایده: ابن دقیق العید با تعلیقی بر این حدیث می‌گوید: «شاید در ظاهر امر از این حدیث بر واجب بودن وتر استدلال شود، پس اگر نماز وتر را از آن جهت که آخرین نماز شب است واجب بدانند، به این امر نزدیک است، و کسی را سراغ ندارم که این را گفته باشد». احکام الأحکام (۸۴/۲).

گویم: ابن دقیق رحمته الله این گونه گفته است و ابن تیمیه می‌گوید: «وتر بر کسی که نماز شب [تهجد] می‌خواند واجب است. و این مذهب بعضی از علمایی است که آن را به طور مطلق واجب می‌دانند». الاختیارات الفقهیة، ص ۶۴.

گویم: راجح این است که وتر واجب نیست، همان‌گونه که دلایلی - در بالای آن - در تأیید آن ذکر می‌شوند و ابن تیمیه نیز در مجموع الفتاوی (۸۸/۲۳) چنین می‌گوید: «وتر به اتفاق

ب) عبدالله بن بریده از پدرش روایت می‌کند: شنیدم که پیامبر ﷺ فرمودند: «وتر حق است». تخریج احمد و ابوداود^(۱).

ج) از ابویوب انصاری^(ع) روایت است: پیامبر ﷺ فرمودند: «وتر بر هر مسلمانی حق است و هر کس دوست داشته باشد که وتر را پنج رکعت بخواند، پس

مسلمانان سنت مؤکده است و هر که بر ترک آن اصرار کند شهادتش پذیرفته نمی‌شود». این گفته درست است.

۱- این حدیث، حسن لغیره است.

تخریج احمد در المسند (۲۷۴/۴- الفتح الربانی) و ابوداود در (کتاب الصلاة، باب فیمن لم یوتر، حدیث شماره ۱۴۱۹) و حاکم در المستدرک (۳۰۵/۱). حاکم می‌گوید: «این حدیث صحیح است و ابوالمنیب العتکی مروزی ثقة است و حدیث او جمع آوری می‌شود و بخاری و مسلم از او حدیث روایت نکرده‌اند».

گویم: آنچه که از حال ابوالمنیب - یکی از راویان حدیث - روشن است، این است که حدیث او در متابعات و شواهد قبول می‌شود و بر این قسمت از حدیث دلیلی آمده است که می‌تواند شاهدش باشد؛ و اما بقیه حدیث: «پس کسی که وتر نخواند، از ما نیست» به درجه حسن نمی‌رسد؛ به دلیل نبودن شاهی بر آن. و به همین خاطر آلبانی این زیادی در حدیث را در تحقیقش بر المشکاه (۳۹۹/۱) ضعیف می‌داند، سپس خداوند به من توفیق داد تا اینکه در المصنف ابن ابی شیبہ (۲۹۷/۲) شاهی برای این حدیث پیدا کنم:

ابن ابی شیبہ می‌گوید: وکیع به من گفت: از خلیل بن مره از معاویه بن مره از ابوهریره که می‌گوید: رسول الله ﷺ فرمودند: «کسی که وتر نخواند از ما نیست».

گویم: خلیل ضعیف است اما برای اعتبار - إن شاء الله - خوب است؛ پس این شاهی بر حدیث ابوالمنیب است که قسمت دوم حدیث را به مرتبه حسن لغیره می‌رساند؛ پس از توفیق خداوند شکر گزارم.

و حدیث بعدی بر قسمتی از اصل حدیث که ذکر کردم، شاهد است.

بخواند و هر کس دوست داشته باشد که وتر را سه رکعت بخواند، پس بخواند و هر کس دوست داشته باشد که وتر را یک رکعت بخواند، پس بخواند».

در روایت دیگری آمده است: «وتر حق است، پس هر کس بخواند، هفت رکعت بخواند و اگر کسی بخواند، پنج رکعت بخواند و هر کس بخواند، سه رکعت بخواند و اگر کسی بخواند، یک رکعت بخواند و هر کس بخواند، با حرکت و اشاره بخواند»^(۱).

گویم: این احادیث دلیل بر تأکید استحباب نماز شب و وتر است، بلکه در آن شاید اشاره‌ای بر واجب بودن نماز وتر باشد: یا به طور مطلق و یا در حق کسی که نماز شب می‌خواند.

اما احادیثی آمده است که نشان می‌دهند نماز شب و وتر واجب نیستند، از جمله:

از علی رضی الله عنه روایت است که می‌گوید: «نماز وتر همانند نماز فرض واجب نیست، بلکه سنتی از سنتهای پیامبر صلی الله علیه و آله است».^(۲) تخریج نسایی.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب حکم الوتر؟ حدیث شماره ۱۴۲۱، ۵۳۴/۱- عون) و این لفظ اوست. و تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب ذکر الاختلاف علی الزهری فی حدیث ابی ایوب فی الوتر، ۲۳۸/۳-۲۳۹) که این روایت از اوست. و تخریج ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة، باب ما جاء فی الوتر بثلاث وخمس وسبع وتسع، حدیث شماره ۱۱۹۰) و طحاوی در شرح معانی الآثار (۲۹۱/۱) و ابن حبان (۱۶۷/۶، ۱۷۰-۱۷۱، حدیث شماره ۲۴۰۷ و ۲۴۱۰-الإحسان) و حاکم در "المستدرک" (۳۰۲/۱) آن را صحیح دانسته‌اند.

۲- این اثر حسن است. ←

گویم: دلالت این اثر بر عدم وجوب وتر آشکار است و کسی از صحابه رضی الله عنهم را نمی‌شناسم که با این گفته‌اش مخالف باشد؛ پس گفته او در حکم اجماع سکوتی است^(۱).

از عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه روایت است: رسول الله صلی الله علیه و آله فرمودند: «ای عبد الله! مثل فلان شخص نباش که نماز شب می‌خواند و بعد نماز شب را ترک کرد». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

این حدیث نشان می‌دهد که نماز شب واجب نیست، چون اگر واجب بود، فقط به ذکر آن اکتفا نمی‌کرد، بلکه او را به شدت سرزنش می‌کرد^(۳).

⇒ تخریج ابن ابی شیبہ در المصنف (۲/۲۹۶) و عبد الرزاق در المصنف (۳/۳-شماره ۴۵۶۹) و نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب الأمر بالوتر، ۳/۲۲۹) که این لفظ اوست و تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء أن الوتر ليس بحتم). ترمذی می‌گوید: «این حدیث، حسن است». و آلبنانی آن را در صحیح سنن نسایی (۱/۳۶۸) صحیح دانسته است.

۱- سپس دیدم که ابن رجب در شرح بخاری (مخطوط) (کتاب الوتر) در شرح حدیث اول آن می‌گوید: «و از ابویوب روایتی آمده مبنی بر اینکه نماز وتر واجب است و همچنین از معاذ از جهتی که در آن انقطاع وجود دارد».

گویم: من این روایت را از ابویوب نیافته‌ام، ن.ک: معجم فقه السلف، ۲/۱۸۶.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب التهجد، باب ما بکره من ترک قیام اللیل لمن کان یقومه، حدیث شماره ۱۱۵۲) و این لفظ حدیث اوست. و تخریج مسلم در (کتاب الصیام، باب النهی عن صوم الدهر، حدیث شماره ۱۱۵۹).

۳- ن.ک: فتح الباری، ۳/۳۸.

از علی رضی الله عنه روایت است که می گوید: شبی پیامبر صلی الله علیه و آله در خانه او و فاطمه - دختر پیامبر صلی الله علیه و آله - را زد و فرمود: « آیا نماز نمی خوانید؟ ». گفتیم: ای رسول الله! جان ما در دست خداست اگر می خواست ما را بر انگیزته و بیدار کند، ما را بر انگیزته و بیدار می کرد. پس از گفته من منصرف شد و به من جوابی نداد. سپس از او همچنان که پشت داده بود و بر ران خود می زد شنیدم که می فرمود: « به راستی که انسان بسیار جدل می کند ». به اتفاق بخاری و مسلم ^(۱).

گویم: اگر نماز شب واجب بود، با آن گفته اش او را معذور نمی دانست؛
والله اعلم ^(۲).

از ام المؤمنین عایشه رضی الله عنها روایت است که می گوید: شبی رسول الله صلی الله علیه و آله در مسجد نماز خواند، پس افرادی با نمازش نماز خواندند [یعنی پشت سر او نماز خواندند]. سپس شب بعد نیز همان گونه نماز خواند و مردم زیاد شدند. سپس در شب سوم یا چهارم جمع شدند، اما پیامبر صلی الله علیه و آله به سوی آنها بیرون نیامد و وقتی که صبح شد، فرمود: « آنچه را که انجام دادید، دیدم و چیزی من را از بیرون آمدن به

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب التهجد، باب تحریض النبی صلی الله علیه و آله علی صلاة اللیل والنوافل من غیر إیجاب، حدیث شماره ۱۱۲۷) و این لفظ حدیث اوست و نیز نزد او به شماره های: (۴۷۲۴، ۷۳۴۷، ۷۴۶۵). و تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب ما ورد فیمن نام اللیل أجمع حتی أصبح، حدیث شماره ۷۷۵).

۲- ن.ک: فتح الباری ۱۱/۳.

گویم: بخاری بر روی این حدیث بایی به اسم: "باب تشویق پیامبر صلی الله علیه و آله بر نماز شب و نوافل بدون واجب کردن آن" را انتخاب کرده است.

سوی شما منع نکرد، جز اینکه ترسیدم بر شما فرض شود و آن هم در رمضان بود». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

در روایت دیگری آمده است: «... همچنان شما آن را انجام می‌دادید تا اینکه گمان بردم که بر شما واجب می‌شود؛ پس در خانه نماز بخوانید، چون بهترین نماز هر شخص در خانه‌اش است، بجز نماز فرض». تخریج مسلم^(۲) از زید بن ثابت رضی الله عنه.
گویم: این حدیث دلیل واضحی است بر اینکه نماز شب واجب نیست، چون پیامبر صلی الله علیه و آله تأکید کرده‌اند که این نماز جزو نمازهای منزل است و واجب نیست و آن هم برای اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله ترس این را داشت که نماز شب با جماعت در مسجد در ماه رمضان بر آنان واجب شود؛ پس این حدیث دلیلی است بر اینکه این نماز در مسجد با جماعت در رمضان و غیر رمضان نیز واجب نیست، به خاطر عدم تفاوت بین آنها و همچنین در تک به تک خواندن آن^(۳).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب التهجد، باب تحریض النبی صلی الله علیه و آله علی قیام اللیل والنوافل، حدیث شماره ۱۱۲۹) و قسمتی از آن زیر (شماره ۲۰۱۲) و این لفظ حدیث اوست. و تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب الترغیب فی قیام رمضان وهو التراویح، حدیث شماره ۷۶۱) و روایتی که به آن اشاره شده، روایت اوست.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب استحباب صلاة النافلة فی بیته وجوازها فی المسجد، شماره ۷۸۱).

۳- ن.ک: فتح الباری، ۱/۱۴.

از عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما روایت است: « پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم در سفر سوار بر شتر خود به هر راهی که شترش او را می برد، نماز شب را با حرکت و اشاره می خواند بجز نمازهای فرض؛ و نماز وتر را روی شتر می خواند ». تخریج بخاری ^(۱).

گویم: با بررسی و بحث در تمام احادیث ثابت شده است که پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم نماز فرض را سوار بر شتر نخوانده اند، پس خواندن نماز شب و وتر سوار بر شتر توسط پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم نشان می دهد که این نماز از جمله نمازهای سنتی است که همانند نمازهای فرض، حتمی نیست ^(۲).

از جمله دلایل عدم وجوب نماز شب و وتر، حدیث ابوهریره رضی اللہ عنہ است که به آن اشاره شد، او می گوید: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: « بهترین روزه بعد از رمضان، روزه در ماه محرم خداست و بهترین نماز بعد از فرض، نماز شب است ». تخریج مسلم ^(۳).

این حدیث دلیل بر عدم وجوب نماز شب است، چون میان نماز شب و دیگر نمازهای غیر از فرض، امتیاز و برتری قائل شده است و بین فضیلت روزه در ماه محرم خدا و نماز شب تساوی برقرار کرده است، پس همان گونه که روزه در ماه محرم خدا واجب نیست، نماز شب هم واجب نیست؛ والله اعلم.

مقصود این است که مجموع این دلایل نشان می دهند که نماز شب و وتر واجب نیستند. پس این قرینه ای است بر آنچه که شاید بعضی از دلایل واجب بودن وتر احساس شود که آن را از واجب بودن به استحباب بر می گرداند؛ والله اعلم.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب الوتر، باب الوتر فی السفر، حدیث شماره ۱۰۰۰).

۲- ن.ک: فتح الباری، ۴۸۹/۲.

۳- در ابتدای این فصل به تخریج این حدیث در باب (۳-۱) اشاره شده است.

آنچه که عایشه رضی الله عنها ذکر کرده است بر عدم وجوب آن نیز تأکید می‌کند؛ از اینکه نماز شب در اوایل اسلام واجب بوده است، و بعد خداوند تخفیف آن را در پایان سوره مزمل نازل کرده است و از آن پس سنتی شد بعد از نماز فرض ^(۱).

(۳-۳) ابتدای وقت نماز شب و وتر و پایان آن

ابتدای وقت نماز شب و وتر بعد از نماز عشا و پایان آن قبل از آشکار شدن صبح می‌باشد و احادیث زیر بر این امر دلالت می‌کنند:

الف) از عایشه رضی الله عنها روایت است که می‌گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی از نماز عشا (و آن هم نمازی که مردم آن را "عتمه" می‌نامند) فارغ می‌شد، تا نماز صبح یازده رکعت نماز می‌خواند و بین هر دو رکعت، سلام می‌گفت و وتر را یک رکعت می‌خواند و اگر مؤذن بعد از اذان صبح ساکت می‌شد و صبح بر او نمایان می‌شد و

۱- این حدیث، صحیح است. نص و تخریج این حدیث در باب: (۳-۴-۶) می‌آید.
اگر گفته شود: نماز شب غیر از نماز وتر است، در جواب گفته می‌شود: آنچه در نصوص آمده این است که نماز شب و نماز وتر یک نمازند و از آن دو به شفع و وتر یاد می‌شود.
در سنن ترمذی (۲/۳۲۰-۳۲۱) ذکر می‌کند که: «اسحاق بن راهویه درباره معنای آنچه که از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده است که سیزده رکعت نماز وتر می‌خواند، می‌گوید: معنایش این است که او نماز شب با نماز وتر سیزده رکعت می‌خواند و نماز شب به وتر نسبت داده شده است و درباره آن حدیثی که از عایشه رضی الله عنها روایت شده است و استدلال کرده است به آنچه از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که می‌فرماید: «ای اهل قرآن! نماز وتر بخوانید!» [اسحاق] می‌گوید: قصد او نماز شب بوده است؛ می‌فرماید: بلکه نماز شب بر اصحاب قرآن است.»

مؤذن می‌آید، بلند می‌شد و دو رکعت کوتاه نماز می‌خواند، سپس بر پهلو راست خود می‌خوابید، تا اینکه مؤذن برای اقامه گفتن نزد او بیاید». تخریح مسلم^(۱).

ب) از ابوبصره غفاری رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: « خداوند نمازی بر شما افزوده و آن هم وتر است؛ پس آن را میان نماز عشا و نماز صبح بخوانید». تخریح احمد^(۲).

گویم: این دو حدیث دلیل روشنی بر این هستند که وقت نماز شب و وتر بعد از نماز عشا (نمازی که مردم آن را "عتمه" می‌نامند) آغاز می‌شود تا هنگام صبح. و بر اینکه آخر وقت آن صبح است، گفته‌ی پیامبر صلی الله علیه و آله تأکید می‌کند، که می‌فرمایند: « اگر کسی از شما ترسید که وقت صبح داخل شود، یک رکعت بخواند تا آنچه از نماز خوانده است، وتر شود»^(۳).

ابن نصر گوید: « آنچه علما روی آن اتفاق نظر دارند این است که: وقت وتر ما بین نماز عشا تا آشکار شدن صبح است، اما راجع به وقت آن تا نماز صبح اختلاف

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریح مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب صلاة اللیل و عدد رکعات النبی صلی الله علیه و آله فی اللیل، و أن الوتر رکعة، و أن الركعة صلاة صحیحة، حدیث شماره ۷۳۶). اصل حدیث در "بخاری" است. ن.ک: جامع الأصول، ۹۱/۶-۹۶.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریح احمد در المسند (۷/۶، ۳۹۷). آلبانی در السلسلة الصحیحة (حدیث شماره ۱۰۸) آن را صحیح دانسته است.

۳- تخریح این حدیث بعد از اندکی خواهد آمد، ن.ک: (۳-۴).

دارند و از پیامبر ﷺ روایت است که بر خواندن نماز وتر قبل از آشکار شدن صبح، امر کرده‌اند «^(۱)».

گوئیم: برای کسی که می‌ترسد شب بیدار نشود، بهتر است در اول وقت نماز بخواند و اگر کسی به خود اطمینان داشت [و ترس از بیدار نشدن نداشته باشد]، بهتر است که آن را در آخر شب بخواند؛ به دلیل آنچه که از جابر رضی الله عنه روایت شده که می‌گوید: پیامبر ﷺ فرمودند: «اگر کسی ترسید که آخر شب بیدار نشود، در اول شب وتر بخواند و اگر کسی امید داشت که آخر شب بیدار شود، وترش را در آخر شب بخواند؛ چون نماز آخر شب مشهود است [یعنی از طرف خدا یا فرشتگان دیده می‌شود] و آن بهتر است»^(۲).

(۳-۴) تعداد رکعت‌های نماز شب و وتر و کیفیت آنها

نماز شب و وتر یازده رکعت است که پیامبر ﷺ بیشتر از آن نخوانده‌اند. این نماز با کیفیتهای متعددی از پیامبر ﷺ نقل شده است که هر فرد مسلمان می‌تواند با هر یک از آن کیفیتها نماز شب و وتر را بخواند؛ این کیفیتها بدین صورت می‌باشند:

• (۳-۴-۱) نماز شب دو رکعت دو رکعت و وتر با یک رکعت:

از عبد الله بن عمر رضی الله عنهما روایت است که پیامبر ﷺ در جواب سؤال مردی درباره نماز شب، فرمودند: «نماز شب دو رکعت دو رکعت است، پس اگر کسی از شما

۱- مختصر قیام اللیل، ص ۱۱۹.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب من خاف أن لا یقوم من آخر اللیل فلیوتر أوله، حدیث شماره ۷۵۵).

ترسید که وقت صبح داخل شود، یک رکعت بخواند تا آنچه از نماز خوانده است وتر شود» و در روایت دیگری آمده است: «مردی بلند شد و گفت: ای رسول الله! نماز شب چگونه است؟». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

گوییم: این حدیث نشان می‌دهد که نماز شب دو رکعت دو رکعت است. و نماز وتر برای آخرین نماز شب بودنش، مشروع است و اینکه خواندن وتر با یک رکعت جدا از نماز شب مشروع است.

بعضی از علما به این حدیث استدلال کرده‌اند که باید در نماز شب بین هر دو رکعت فاصله انداخت، چون این ظاهر حدیث است؛ آن هم برای حصر بودن مبتدا در خبر.

جمهور علما این حدیث را بر فضیلت دو رکعت دو رکعت خواندن نماز شب برای نمازگزار حمل کرده‌اند، آن هم به دلیل ثابت شدن خلاف این حدیث از فعل پیامبر ﷺ؛ چنان که بعداً - إن شاء الله - ذکر خواهد شد.

در حدیث اشاره‌ای به این نیست که مقصود پیامبر ﷺ از: «نماز شب دو رکعت دو رکعت است» افضلیت آن است، بلکه شاید برای ارشاد شیوه راحت‌تر آن برای او بوده است؛ چون سلام گفتن بین هر دو رکعت، از خواندن چهار رکعت پشت سر هم برای نمازگزار راحت‌تر است؛ به خاطر راحت‌تر بودن آن در اغلب اوقات و

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب الوتر، باب ما جاء فی الوتر، حدیث شماره ۹۹۰). و این لفظ حدیث اوست و روایتی که به آن اشاره شد، بخاری همانند آن را در (کتاب الصلاة، باب الحلق فی المسجد، حدیث شماره ۴۷۳) تخریج کرده است و این لفظ مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب صلاة اللیل مثنی و الوتر رکعة من آخر اللیل، حدیث شماره ۷۴۹) است.

برای انجام دادن امر ناگهانی مهمی که برای یک شخص پیش می‌آید هرچند که فاصله ندادن میان آنها فقط دلیل بر جایز بودن است؛ به دلیل مواظبت کردن پیامبر ﷺ بر آن؛ و اگر کسی مدعی اختصاص آن به پیامبر ﷺ باشد، باید دلیل بیاورد و از فاصله دادن بین هر دو رکعت نیز همانند وصل کردن آنها با هم از پیامبر ﷺ روایت شده است^(۱).

بعضی دیگر از علما به این حدیث استدلال کرده‌اند که تعداد رکعت‌های نماز شب محدودیت ندارد. بر این گفته انتقاداتی وارد است، از جمله:

اول: از فعل پیامبر ﷺ ثابت است که نماز شب و وتر را بیشتر از یازده رکعت نخوانده است.

دوم: روایتی در تفسیر این حدیث آمده است، که به آن اشاره شد و بخاری آن را با این لفظ روایت می‌کند: «مردی نزد پیامبر ﷺ در حالی که خطبه می‌خواند آمد و گفت: نماز شب چگونه است؟ آنگاه فرمودند: دو رکعت دو رکعت است و اگر ترسیدی که صبح شود، یک رکعت وتر بخوان تا آنچه که خوانده‌ای وتر شود»^(۲). و در این روایت بیان شده است که منظور پیامبر ﷺ از «دو رکعت دو رکعت» در آن حدیث، بیان کیفیت نماز بوده است نه کمیت و تعداد رکعت‌های آن؛ پس منظور پیامبر ﷺ با آن فرموده‌اش بیان تعداد رکعت‌های نماز نبوده است، بلکه منظور وی ﷺ از جهت با هم خواندن یا با فاصله خواندن آنها [یعنی: دو رکعت دو رکعت] بوده

۱- فتح الباری، ۴۷۹/۲.

۲- تخریج بخاری در (کتاب الصلاة، باب الحلق فی المسجد، حدیث شماره ۴۷۳).

است، پس نماز شب دو رکعت دو رکعت خوانده می‌شود و تفسیر حدیث با حدیث،
اولی‌تر است^(۱).

سوّم: فرموده پیامبر ﷺ - « دو رکعت دو رکعت » - در بیان کیفیت نماز است، نه
تعداد رکعت‌های آن، چون مقصود او از عدد مساوی (دو رکعت دو رکعت) این بوده
که نماز شب را دو رکعت دو رکعت بخوان، نه بر شمردن تعداد آنها، و این امر
همانند فرموده خداوند است که می‌فرماید: ﴿فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَتْنِي
وَتُلَاثَ وَرُبَاعَ﴾ (نساء: ۳): « پس ازدواج کنید با زنانی که می‌پسندید دو تا یا سه
تا یا چهار تا »^(۲).

• (۳-۴-۲) وتر با یک رکعت

خواندن نماز وتر با یک رکعت مشروع است و دلیل مشروعیت آن احادیث زیر
است:

الف) آنچه از فرموده پیامبر ﷺ ذکر شد: « نماز شب را دو رکعت دو رکعت بخوان
و اگر ترسیدی که صبح شود، پس یک رکعت وتر بخوان! ».

ب) آنچه از حدیث ابویوب انصاری رضی الله عنه بیان شد که می‌گوید: پیامبر ﷺ فرمودند:
« وتر بر هر مسلمانی حق است، پس اگر کسی خواست هفت رکعت بخواند و اگر
کسی خواست پنج رکعت بخواند و اگر کسی خواست سه رکعت بخواند و اگر کسی

۱- فتح الباری، ۲/۴۷۸-۴۷۹.

۲- ن.ک: تفسیر الزجاج، ۲/۱۰؛ تفسیر القرطبی، ۵/۱۸؛ شرح قطر الندی، ص ۳۱۶، در موانع
صرف - علت پنجم.

خواست یک رکعت بخواند، و اگر بر کسی غلبه شد، با حرکت و اشاره [نماز بخواند]^(۱)».

ج) از ابن عمر رضی الله عنهما روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمایند: «وتر یک رکعت در آخر شب است». تخریج مسلم^(۲).

• (۳-۴-۳) وتر با سه رکعت

نماز وتر با سه رکعت خواندن آن مشروع است و می توان آن را با دو شیوه خواند؛ و خواندن آن با هر یک از این دو شیوه شخص را کفایت می کند:

اول: برای خواندن این سه رکعت، در ابتدا دو رکعت آن خوانده می شود و سلام داده می شود و سپس یک رکعت دیگر آن خوانده می شود.

دوم: این سه رکعت به طور پیوسته خوانده شود، بدون نشستن مگر در آخر نماز: زیرا از ابو هریره رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده اند: «نماز وتر را سه رکعت همانند مغرب نخوانید، بلکه پنج رکعت وتر بخوانید، یا هفت رکعت، یا نه

۱- یعنی اگر خواب یا مریضی بر کسی غلبه کرد و نتوانست آن را ایستاده یا نشسته بخواند، می تواند با حرکت و اشاره نماز بخواند. این لفظ ابوداود طیالسی در "مسندش" (چاپ دار المعرفه ۱/ ۸۱ حدیث شماره ۵۹۳) است و طبرانی در المعجم الکبیر (چاپ مکتبه العلوم والحکم ۴/ ۱۴۸) و بیهقی در سننش (چاپ دار الباز ۳/ ۲۴) و نسایی در سننش (چاپ دار الکتب العلمیه ۱/ ۴۴۱) و ... آن را روایت کرده اند. (مترجم).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب صلاة اللیل مثنی مثنی والوتر رکعة من آخر اللیل، حدیث شماره ۷۵۲).

رکعت، یا یازده رکعت». تخریج حاکم^(۱).

ادای این سه رکعت با هم بدون نشستن [برای تحیات] مگر در آخر آن از پیامبر ﷺ ثابت است؛ از اُبی بن کعب رضی الله عنه روایت است: «پیامبر ﷺ در نماز وتر [در رکعت اول] ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ و در رکعت دوم ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ و در رکعت سوم ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ می خواند و سلام نمی گفت مگر در آخر آنها [یعنی در رکعت سوم]». تخریج نسایی^(۲).

از عایشه رضی الله عنها روایت است: «پیامبر ﷺ وتر را سه رکعت می خواند و سلام نمی گفت مگر در آخر آنها». تخریج حاکم^(۳).
و از بعضی صحابه رضی الله عنهم نیز روایت شده است^(۴).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج حاکم در المستدرک (۳۱۴/۱) و آن را با شرط بخاری و مسلم صحیح می داند. و تخریج طحاوی در شرح معانی الآثار (۲۹۲/۱) و آلبانی در صلاة التراویح (ص ۸۵) آن را صحیح دانسته است.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب ذکر اختلاف ألفاظ الناقلین لخبر اُبی بن کعب فی الوتر، ۲۳۵-۲۳۶). و آلبانی در صحیح سنن نسایی (۳۷۲/۱) آن را صحیح می داند.

۳- المستدرک، حاکم، ۳۰۴/۱؛ نیز ن.ک: فتح الباری، ۴۸۱/۲.

۴- ن.ک: المستدرک، حاکم، ۳۰۴/۱؛ مختصر قیام اللیل ابن نصر، مقریزی، ۱۲۶.

فایده: علامه آلبانی می گوید: «برای خواندن نماز وتر با سه رکعت همراه با دو تشهد مثل نماز مغرب دلیل صحیح و صریحی نیامده است، بلکه چنین کاری خالی از کراهت نیست، به همین خاطر اختیار ما این است که بین شفع و وتر [دو رکعت و یک رکعت] نشیند و اگر نشست، سلام

از جمله دلایل مشروعیت خواندن نماز وتر با سه رکعت، حدیث ابویوب رضی الله عنه است که پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: « و هر کس دوست داشته باشد وتر را سه رکعت بخواند، پس بخواند »^(۱).

• (۳-۴-۴) وتر با پنج رکعت

وتر با پنج رکعت خواندن مشروع است. می توان آن را با دو شیوه خواند:
اول: ابتدا دو رکعت، بعد دو رکعت دیگر و در نهایت یک رکعت خوانده شود.
دوم: پنج رکعت به طور پیوسته و با هم خوانده شود و در آخر آن رکعتها برای تحیات نشسته شود.

دلیل اینها از قرار زیر است:

الف) حدیث ابویوب رضی الله عنه که ذکر شد؛ آنجا که پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: « و اگر کسی دوست داشته باشد وتر را پنج رکعت بخواند، پس بخواند ».

بگویند و این بهتر است؛ به دلایلی که ذکر شد. همانا خداوند توفیق دهنده است و هیچ معبود به حقی جز او نیست. « صلاة التراويح (ص ۹۸).

گویم: شوکانی در نیل الأوطار (۳/۴۴) ترجیح می دهد که احتیاط در ترک کردن وتر با سه رکعت به طور مطلق بهتر است.

به نظر من: این احتیاط هیچ معنایی ندارد، چون از پیامبر صلی الله علیه و آله و صحابه رضی الله عنهم خواندن وتر با سه رکعت و نشستن در آخر آن ثابت است و این مسأله نزد من همان گونه است که آلبانی گفته است؛ والله اعلم.

۱- به لفظ این حدیث در اول این مبحث در صفحات ۷۳ - ۷۴ اشاره شد. (مترجم).

ب) حدیث عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما که ذکر شد؛ آنجا که پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرمایند: « نماز شب دو رکعت دو رکعت است، پس اگر کسی از شما ترسید که وقت صبح داخل شود، یک رکعت بخواند ».

ج) از عایشه رضی اللہ عنہا روایت شده است که گوید: « پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم در شب سیزده رکعت نماز می خواند؛ از آنها پنج رکعت وتر می خواند، نمی نشست مگر در آخر آنها ». و در روایت دیگر آمده است: « پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم سیزده رکعت همراه با دو رکعت صبح می خواند ». تخریج مسلم ^(۱).

د) همچنین از عایشه رضی اللہ عنہا روایت است که گوید: « پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم وتر را پنج رکعت می خواند و نمی نشست مگر در رکعت آخر آنها ». تخریج ابوعوانه ^(۲).

• (۳-۴-۵) وتر با هفت رکعت

وتر با هفت رکعت خواندن هم مشروع است و به دو صورت خوانده می شود:
اول: شش رکعت به صورت دو رکعت دو رکعت خوانده شود، سپس یک رکعت وتر بخواند.

دوم: هفت رکعت را به طور پیوسته بخواند و تنها در رکعت ششم برای خواندن تشهد بنشیند، سپس بلند شود و سلام نهد و رکعت هفتم را بخواند و آنگاه سلام دهد.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب صلاة اللیل وعدد رکعات النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی اللیل وأن الوتر رکعة وأن الركعة صلاة صحیحة، حدیث شماره ۷۳۷). و روایت دوم نیز از اوست.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج ابوعوانه (۲/۳۲۵).

آنچه که بر اینها دلالت می‌کند احادیث زیر است:

الف) حدیث ابویوب رضی الله عنه که در آن آمده است: «وتر حق است، پس اگر کسی خواست، هفت رکعت بخواند».

ب) از ام سلمه رضی الله عنها روایت است که گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله با سیزده رکعت، وتر می‌خواند و وقتی که عمرش بالا رفت و ضعیف شد، با هفت رکعت، وتر می‌خواند».
تخریج ترمذی و نسایی ^(۱).

ج) حدیث ابن عمر رضی الله عنهما که ذکر شد: «نماز شب دو رکعت دو رکعت است...».
د) از عایشه رضی الله عنها روایت است که گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله اگر وتر را نه رکعت می‌خواند، نمی‌نشست مگر در رکعت هشتم، آنگاه حمد و ستایش خدا را به جای می‌آورد و او را یاد می‌کرد و دست به دعا بر می‌داشت، سپس بلند می‌شد و سلام نمی‌گفت و رکعت نهم را می‌خواند و می‌نشست، آنگاه خداوند تبارک و تعالی را یاد می‌کرد و دعا می‌کرد و سلام می‌گفت به گونه‌ای که بشنویم. بعد در همان حال که نشسته بود دو رکعت می‌خواند و وقتی که عمرش بالا رفت و ضعیف شد، با هفت رکعت، وتر

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب ذکر الاختلاف علی حبيب بن ابي ثابت فی حدیث ابن عباس فی الوتر، ۳/۲۳۷) و در روایتش «با نه رکعت» به جای «با هفت رکعت» واقع شده، که امام نسایی به شدوذ و مخالفت آن اشاره کرده است. و تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الوتر بسبع، حدیث شماره ۴۵۷) و این لفظ حدیث اوست و او می‌گوید: «حدیث ام سلمه، حدیث حسن است». و تخریج حاکم (۱/۳۰۶) که آن را با شرط بخاری و مسلم صحیح دانسته است. و شیخ احمد شاکر در "تحقیقش بر ترمذی" (۲/۳۲۰) آن را تصحیح کرده است.

می‌خواند و نمی‌نشست مگر در رکعت ششم، سپس بلند می‌شد و سلام نمی‌گفت و رکعت هفتم را می‌خواند، سپس یک بار سلام می‌گفت. بعد از آن همان گونه که نشسته بود دو رکعت نماز می‌خواند». تخریج مسلم و نسایی^(۱).

• (۳-۴-۶) وتر با نه رکعت

و نه رکعت وتر خواندن هم مشروع است و به دو صورت خوانده می‌شود:
اول: هشت رکعت را به صورت دو رکعت دو رکعت بخواند، سپس وتر را یک رکعت بخواند.

دوم: نه رکعت را به طور پیوسته بخواند، فقط در رکعت هشتم برای تشهد بنشیند، سپس رکعت نهم را بخواند و در آن برای تشهد دوم بنشیند و آنگاه سلام دهد.
دلایل اینها چنین است:

الف) آنچه از فرموده او ﷺ گذشت: «نماز شب دو رکعت دو رکعت است و اگر کسی از شما ترسید که وقت صبح داخل شود، یک رکعت بخواند تا آنچه از نماز خوانده است، وتر شود».

ب) از سعد بن هشام روایت است که گوید: «گفتم: ای ام المؤمنین! (یعنی: عایشه رضی الله عنها) از اخلاق رسول الله ﷺ برایم بگو؟ گفت: آیا قرآن نمی‌خوانی؟ گفتم: آری. گفت: به درستی که اخلاق پیامبر ﷺ قرآن بوده است. گفت: فهمیدم که باید بلند شوم و دیگر از کسی سؤال نکنم تا اینکه بمیرم، سپس سؤال دیگری به ذهنم

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب جامع صلاة الليل ومن نام عنه أو مرض، حدیث شماره ۷۴۶) و نسایی در (کتاب قیام الليل وتطوع النهار، باب کیف الوتر بسبع، ۲۴۰/۳). و این لفظ حدیث اوست.

رسید و گفتم: از نماز شب پیامبر ﷺ برایم بگو؟ گفت: آیا نمی‌خوانی: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ﴾؟ گفتم: آری. گفت: به درستی که خداوند نماز شب را در اول این سوره فرض کرده است، پس پیامبر ﷺ و یارانش یک سال نماز شب خواندند و خداوند خاتمه‌اش را دوازده ماه در آسمان نگه داشت، تا اینکه خداوند تخفیف آن را در آخر این سوره نازل کرد. پس نماز شب بعد از نماز فرض، سنت شد. [سعد بن هشام] گوید: گفتم: ای ام المؤمنین! از وتر رسول الله ﷺ بگو؟ گفت: ما مسواک و آب وضوی پیامبر ﷺ را آماده می‌کردیم و زمانی از شب که خداوند می‌خواست او بیدار شود او را بیدار می‌کرد، پس مسواک می‌زد و وضو می‌گرفت و نه رکعت نماز می‌خواند؛ نمی‌نشست مگر در رکعت هشتم، ذکر خدا و حمد و شکر او را گفته و دعا می‌کرد. سپس بلند می‌شد و سلام نمی‌داد. سپس بلند می‌شد پس رکعت نهم را می‌خواند، سپس می‌نشست. پس ذکر خدا و حمد و شکر او را گفته و دعا می‌کرد، سپس سلام می‌داد به گونه‌ای که ما بشنویم، سپس بعد از اینکه سلام می‌داد دو رکعت نماز در حال نشستن می‌خواند. پس آن یازده رکعت است ای پسر. و زمانی که سن پیامبر ﷺ بالا رفت و وزنش او زیاد شد، هفت رکعت وتر می‌خواند و آن دو رکعت را همانند شیوة اول می‌خواند؛ پس آن نه رکعت است ای پسر. . .»
تخریج مسلم^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب جامع صلاة اللیل ومن نام عنه أو مرض، حدیث شماره ۷۴۶).

• (۷-۴-۳) وتر با یازده رکعت

برای یک شخص مسلمان خواندن یازده رکعت وتر مشروع است و می‌تواند به دو صورت بخواند:

اول: ده رکعت به صورت دو رکعت دو رکعت بخواند، سپس یک رکعت وتر بخواند.

دوم: چهار رکعت، چهار رکعت و بعد از آن سه رکعت بخواند^(۱).

احادیث زیر بر اینها دلالت می‌کنند:

الف) از ابوسلمه بن عبدالرحمن روایت است که گوید: از عایشه رضی الله عنها پرسیدم که پیامبر صلی الله علیه و آله در ماه رمضان چگونه نماز می‌خواند؟ گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله در رمضان و غیر از رمضان بیشتر از یازده رکعت نماز نمی‌خواند: چهار رکعت می‌خواند و دربارهٔ حُسن و طولانی بودن آن سؤال مکن. سپس چهار رکعت می‌خواند و دربارهٔ حُسن و طولانی بودن آن سؤال مکن. سپس سه رکعت نماز می‌خواند. عایشه گوید که گفتم: ای رسول الله! آیا قبل از اینکه وتر بخوانی می‌خوابی؟ فرمودند: «ای عایشه! چشمانم می‌خوابند ولی قلبم نمی‌خوابد».

در روایت دیگری آمده است: «سیزده رکعت نماز می‌خواند؛ هشت رکعت نماز می‌خواند سپس وتر می‌خواند، آنگاه دو رکعت در حال نشستن می‌خواند؛ و اگر می‌خواست به رکوع برود، بلند می‌شد و به رکوع می‌رفت. سپس دو رکعت بین اذان و اقامهٔ صبح می‌خواند». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

۱- می‌توان این سه رکعت وتر را همانند وتر با سه رکعت خواند که قبلاً کیفیت آن بیان شد.

۲- این حدیث، صحیح است.

ب) از عایشه رضی الله عنها نیز روایت است که گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله در شب یازده رکعت نماز می خواند؛ از آنها یک رکعت وتر می خواند و اگر از آنها فارغ می شد، بر پهلوی راست خود می خوابید، تا اینکه مؤذن نزد او می آمد، آنگاه دو رکعت کوتاه نماز می خواند ».

در روایت دیگری آمده است: « پیامبر صلی الله علیه و آله از زمانی که از نماز عشا (و آن هم نمازی که مردم آن را "عتمه" می نامند) فارغ می شد، تا نماز صبح یازده رکعت نماز می خواند، بین هر دو رکعت سلام می گفت و وتر را یک رکعت می خواند و هنگامی که مؤذن بعد از گفتن اذان صبح ساکت می شد و صبح برای او آشکار می شد و مؤذن نزدش می آمد، بلند می شد، دو رکعت کوتاه نماز می خواند. سپس بر پهلوی راست خود می خوابید، تا اینکه مؤذن برای اقامه گفتن نزدش می آمد ». تخریج مسلم^(۱).
گویم: نماز شب و وتر تا یازده رکعت خاتمه یافت^(۲).

⇒ تخریج بخاری در (کتاب التهجد، باب قیام النبی صلی الله علیه و آله باللیل فی رمضان وغیره، حدیث شماره ۱۱۴۷) و این لفظ حدیث اوست و دو طرف حدیث به شماره (۲۰۱۳، ۳۵۶۹). و تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب صلاة اللیل وعدد رکعات النبی صلی الله علیه و آله فی اللیل و أن الوتر رکعة و أن الركعة صلاة صحیحة، حدیث شماره ۷۳۸) و روایت دوم از اوست.
۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب صلاة اللیل و عدد رکعات النبی صلی الله علیه و آله فی اللیل، و أن الوتر رکعة، و أن الركعة صلاة صحیحة، حدیث شماره ۷۳۶).

۲- اگر گفته شود: در بعضی از احادیثی که ذکر شد آمده است که پیامبر صلی الله علیه و آله « در شب سیزده رکعت می خواند »؛ پس چگونه درست است کسی بگوید نماز شب فقط یازده رکعت است؟!
در جواب باید گفت: در این باره میان روایات هیچ تعارضی نیست و آنچه که فهمیده می شود، این است که عایشه رضی الله عنها یک بار یازده رکعت را با دو رکعت صبح حساب کرده است و

یک بار دیگر با دو رکعت کوتاه قبل از نماز شب و یک بار با دو رکعت کوتاه بعد از نماز وتر. بیان آن بدین صورت است:

اما دلیل اینکه یک بار دو رکعت صبح را جزو سیزده رکعت حساب کرده است، گفته عایشه رضی الله عنها است که می گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله در شب سیزده رکعت نماز می خواند، از میان آنها نماز وتر و دو رکعت صبح بوده است». تخریج بخاری (۱۱۴۰) و مسلم (۷۳۶-۷۳۸).

اما دلیل اینکه یک بار دو رکعت کوتاهی که نماز شب را با آن آغاز می کرد حساب کرده است، گفته عایشه رضی الله عنها است که می گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله در شب سیزده رکعت نماز می خواند، سپس اگر اذان صبح را می شنید دو رکعت کوتاه نماز می خواند». تخریج بخاری (۱۱۷۰)، همراه با گفته اش: «پیامبر صلی الله علیه و آله اگر در شب برای نماز خواندن بلند می شد، نماز خود را با دو رکعت کوتاه آغاز می کرد». تخریج مسلم (۷۶۷).

علامه آلبنانی این جمع را راجح دانسته و آن را با روایت این حدیث که مجمل آن را شرح داده است تأیید می کند؛ ن.ک: صلاة التراویح، ۹۰؛ تمام المنة، ۲۴۹-۲۵۲.

اما دلیل اینکه یک بار با دو رکعت کوتاه بعد از وتر حساب کرده، در قسمت (۳-۴-۶) از حدیث سعد بن هشام از عایشه رضی الله عنها ذکر شده است، به آنجا مراجعه شود.

همچنین آنچه از گفته ابن عباس رضی الله عنهما روایت شده است: «نماز پیامبر صلی الله علیه و آله سیزده رکعت بوده است»؛ یعنی در شب. تخریج بخاری (۱۱۳۸). پس این روایت مجمل را روایت دیگر همین حدیث تفسیر می کند؛ ن.ک: "بخاری" زیر (شماره ۹۹۲)؛ چون او درباره نماز پیامبر صلی الله علیه و آله ذکر می کند که: «دو رکعت نماز خواند، سپس دو رکعت، پس از آن دو رکعت، سپس وتر را خواند»؛ پس ظاهر امر این است که او دو رکعت کوتاهی که نماز شب را با آن آغاز می کرد، با آنها حساب کرده است. و گفته شده: نماز سنت صبح را از آنها حساب کرده است؛ و به فتح الباری (۲/۴۸۳-۴۸۴) مراجعه شود؛ چون به اختلاف روایات وارد شده اشاره کرده است و آنچه ذکر شد نزد من راجح می باشد، والله اعلم.

←

⇒ همچنین آنچه در قسمت (۳-۴-۵) از ام سلمه رضی الله عنها ذکر شد که می‌گوید پیامبر صلی الله علیه و آله وتر را با سیزده رکعت می‌خواندند؛ پس ظاهر امر این است که او دو رکعت کوتاه قبل از نماز شب و وتر را به حساب آورده است.

اگر گفته شود: این فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله: «نماز شب دو رکعت دو رکعت است، پس اگر کسی از شما ترسید که وقت صبح داخل شود، یک رکعت بخواند تا آنچه از نماز خوانده است وتر شود»: آیا دلیل بر این نیست که نماز شب محدودیتی از نظر عدد ندارد؛ چون او در طول شب زمانی را برای آن قرار داده و فرموده است: «اگر کسی از شما ترسید که وقت صبح داخل شود...».

در جواب گوئیم: در قسمت (۳-۴-۱) دلایلی ذکر شد که در این حدیث هیچ دلالتی بر اینکه نماز شب عدد معینی ندارد نیست. و در اینجا اضافه می‌کنم:

فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله: «اگر کسی از شما ترسید که وقت صبح داخل شود...»: نهایتاً این را می‌رساند که نماز وتر آخرین نماز شب است و زمان خواندن وتر با آشکار شدن صبح به پایان می‌رسد و کسی که در شب نماز می‌خواند خواندن نماز وتر را ترک نکند.

و بر این امر تأکید می‌کند که حدیث مذکور را نسایی (۳/۲۳۳) و ابن حبان (۶/۳۵۳-۳۵۴، شماره ۲۶۲۴-الإحسان) و طبرانی در المعجم الکبیر (۱۲/۲۷۴، شماره ۱۳۰۹۶)؛ با لفظ: «نماز شب دو رکعت دو رکعت است، پس اگر خواستی منصرف شوی، یک رکعت بخوان تا اینکه آنچه از نماز خوانده‌ای وتر شود» تخریج کرده‌اند و تفسیر حدیث با خود حدیث اولی تراست.

مقصود: نماز شب و وتر از فعل پیامبر صلی الله علیه و آله در احادیث صحیح و صریح، بیشتر از یازده رکعت نیامده است ولی مشروعیت بیشتر از یازده رکعت از فعل صحابه رضی الله عنهم ثابت است و آنان چنین کاری را انجام نمی‌دهند مگر با دلیلی از شرع، و چنین کاری که مجالی از رأی و اجتهاد در آن نیست، حکم مرفوع را می‌گیرد. به همین خاطر ابن تیمیه رحمته الله علیه در الاختیارات الفقهیة ص ۶۴ می‌گوید: «و اگر تراویح را مانند مذهب ابوحنیفه و شافعی و احمد بیست رکعت بخواند یا مانند مذهب مالک سی و شش رکعت یا سیزده رکعت و یا یازده رکعت بخواند کار درستی انجام داده است،

مسأله: حکم دو رکعتی که پیامبر ﷺ در حال نشستن بعد از وتر می‌خواند

چیست؟

در پاسخ به این سؤال می‌گوییم:

پیامبر ﷺ فرموده است: «نماز آخر شب خود را وتر قرار دهید». تخریج بخاری

و مسلم^(۱).

خواندن دو رکعت کوتاه از پیامبر ﷺ بعد از وتر در بعضی اوقات و در هنگام

نشستن ذکر شد.

بنابراین فعل پیامبر ﷺ دلیل بر این است که فرموده‌اش: «نماز آخر شب خود را

وتر قرار دهید»؛ برای ارشاد به شیوه بهتر است. پس برای هر مسلمان جایز است

که بعد از وتر نماز بخواند و هیچ اشکالی ندارد.

آنچه از ثوبان رضی الله عنه روایت شده است بر این مسأله تأکید می‌کند؛ وی می‌گوید:

همراه پیامبر ﷺ در سفری بودیم، فرمودند: «به درستی که این سفر خسته کننده و

سنگین است، پس اگر هر یک از شما نماز وتر بخواند، دو رکعت نماز بخواند، پس

همان‌گونه که امام احمد می‌گوید چون دلیل توقیفی نیست، پس افزودن بر رکعتها و کم کردن آنها بستگی به درازی و کوتاهی نماز شب دارد.»

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب الوتر، باب لیجعل آخر صلاته وترأ، حدیث شماره ۹۹۸) و تخریج

مسلم در (کتاب صلاة المسافرين و قصرها، باب صلاة اللیل مثنی مثنی، والوتر رکعة من آخر اللیل،

حدیث شماره ۷۵۱).

یا شب بیدار شد و گرنه آن دو رکعت برای او می‌باشد^(۱)». تخریج دارمی و ابن خزیمه و ابن حبان^(۲).

پس این نشان می‌دهد که مقصود از امر به خواندن وتر در آخر شب این بوده است که خواندن وتر با یک رکعت کنار گذاشته نشود؛ پس خواندن دو رکعت بعد از وتر هیچ منافاتی با آن ندارد؛ همان‌گونه که از فعل و امر پیامبر ﷺ ثابت است^(۳).
والله اعلم.

ابن خزیمه روی حدیث ثوبان رضی الله عنه بآبی گذاشته است به اسم: «باب ذکر دلیل بر اینکه خواندن نماز بعد از نماز وتر جایز است برای همه کسانی که می‌خواهند بعد از آن نماز بخوانند و اینکه دو رکعتی که پیامبر ﷺ می‌خواندند تنها خاص او به غیر از اُمّتش نبوده است؛ چون پیامبر ﷺ به ما امر اختیاری و فضیلت در خواندن دو رکعت داده است نه امر وجوب و فرض.»^(۴)

۱- یعنی: یا اینکه از خواب بیدار شد و نمازش را ادامه داد و یا بیدار نشد و اجر آن دو رکعت که خوانده است برای او نوشته می‌شود. (مترجم).

۲- سند این حدیث، خوب است.

تخریج دارمی (۳۷۴/۱) و ابن خزیمه در "صحیحش" (حدیث شماره ۱۱۰۶) و ابن حبان همان گونه که در (۳۱۵/۶)، حدیث شماره ۲۵۷۷-الإحسان).

آلبانی این حدیث را در سلسله الأحادیث الصحیحة (زیر شماره ۱۹۹۳) ذکر کرده است و محقق الإحسان گفته است: «سندش قوی است.»

۳- ن.ک: سلسله الأحادیث الصحیحة (۶۴۶/۴)، حدیث شماره ۱۹۹۳).

۴- صحیح ابن خزیمه (۱۵۹/۲).

(۳-۵) آنچه در نماز وتر خوانده می‌شود

مستحب است که هر مسلمان در رکعت اول نماز وتر: ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾^(۱) و در رکعت دوم: ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ و در رکعت سوم: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ بخواند.

و گاهی همراه ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ معوذتین [سوره‌های ناس و فلق] را بخواند. دلایل آن به صورت زیر است:

از ابی بن کعب رضی الله عنه روایت است: «پیامبر صلی الله علیه و آله نماز وتر را سه رکعت می‌خواند؛ در رکعت اول: ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ و در رکعت دوم: ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ و در رکعت سوم: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ می‌خواند و قبل از رکوع قنوت می‌خواند، پس اگر نمازش تمام می‌شد؛ در هنگام تمام شدن نمازش می‌گفت: "سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ"؛ سه بار تکرار می‌کرد، در بار آخر آن را با کشش می‌خواند^(۲)». تخریج نسایی^(۳).

۱- فایده: سنت است بعد از تلاوت این آیه یعنی آیه اول سوره اعلی گفته شود: "سُبْحَانَ رَبِّي الْأَعْلَى"؛ ن.ک: صحیح سنن ابوداود، حدیث شماره ۸۸۳. (مترجم).

۲- یعنی: در بار سوم "سبحان الملك القدوس" را با کشش و صدای بلند می‌گفت، این زیادی یعنی: "با صدای بلند" در روایت نسایی در سننش (چاپ المطبوعات الاسلامیة، حدیث شماره ۱۷۳۲ و این روایت را آلبانی در صحیح سنن نسایی صحیح دانسته است) با لفظ: «در بار سوم صدای خود را بالا می‌برد» آمده است. (مترجم).

۳- این حدیث، صحیح است.

تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب ذکر اختلاف ألفاظ الناقلین لخبر ابی بن کعب فی الوتر، ۳/۲۳۵) و تخریج ابن حبان در "صحیحش" (۲۰۲/۶)، حدیث شماره

از ابن عباس رضی الله عنه روایت است که گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله نماز وتر را سه رکعت می‌خواند؛ در رکعت اول: ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ و در رکعت دوم: ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ و در رکعت سوم: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ می‌خواند». تخریج نسایی^(۱).

از عبد العزیز بن جریر روایت است که می‌گوید: از عایشه سؤال کردم: پیامبر صلی الله علیه و آله با چه سوره‌هایی وتر می‌خواندند؟ گفت: «در رکعت اول: ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ و در رکعت دوم: ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ و در رکعت سوم: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ و معوذتین [یعنی سوره‌های ناس و فلق] می‌خواند». تخریج ترمذی^(۲).

باید دانست که از این احادیث برداشت می‌شود که پیامبر صلی الله علیه و آله بین شفع و وتر فاصله می‌انداخت. و این هم به صراحت آمده است:

۲۴۵۰- الإحسان) بدون ذکر عبارت: «و قبل از رکوع قنوت می‌خواند»، به جای آن، آمده است: «پس اگر سلام می‌داد؛ می‌گفت: سبحان الملك القدوس...».

آلبانی سند این حدیث را در صحیح سنن نسایی (۳۷۱/۱-۳۷۲) و محقق الإحسان (۲۰۳/۶) صحیح دانسته‌اند.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب ذکر الاختلاف علی ابي إسحاق فی حدیث سعید بن جبیر عن ابن عباس فی الوتر، ۲۳۶/۳).

آلبانی این حدیث را در صحیح سنن نسایی (۳۷۲/۱) صحیح دانسته است.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج ترمذی در (أبواب الوتر، باب ما جاء فیما یقرأ به فی الوتر، حدیث شماره ۴۶۲) و ابن حبان (۱۸۸/۶ و ۲۰۱، حدیث شماره ۲۴۳۲، ۲۴۴۸- الإحسان). و ابن حبان این حدیث را صحیح دانسته و خود ترمذی آن را حسن دانسته است و شیخ احمد شاکر با حسن بودن موافق بوده است، ولی محقق الإحسان و آلبانی در صحیح سنن ترمذی (۱۴۴/۱) آن را صحیح دانسته‌اند.

از ابن عمر رضی اللہ عنہما روایت است که می‌گوید: « پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم بین شفع و وتر با سلام گفتنی که ما را می‌شنواید فاصله می‌انداخت ». تخریج ابن حبان ^(۱).

این بدان معنا نیست که پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم با سه رکعت پیوسته نماز و تر نمی‌خواندند؛ چون در روایت اُبی بن کعب رضی اللہ عنہ که قبلاً ذکر شد با این لفظ آمده است: « پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم در نماز و تر [در رکعت اول] ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ و در رکعت دوم: ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ و در رکعت سوم ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ می‌خواند و سلام نمی‌گفت مگر در آخر این رکعات و می‌گفت (یعنی بعد از سلام گفتن): " سبحان الملك القدوس "؛ سه بار [این عبارت را تکرار می‌کرد] ». تخریج نسایی ^(۲).

۱- سند این حدیث، حسن است.

تخریج احمد در المسند (۷۶/۲، ۲۳۰/۷، حدیث شماره ۵۴۶۱- شاکر) و ابن حبان آن را در الإحسان (۱۹۱/۶، حدیث شماره ۲۴۳۵) صحیح دانسته است. شیخ احمد شاکر سند این حدیث را صحیح دانسته است و حافظ ابن حجر سندش را همان طور که شیخ احمد شاکر اشاره کرده، قوی دانسته است. همچنین محقق الإحسان آن را قوی دانسته است.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب ذکر اختلاف ألفاظ الناقلین لخبر اُبی بن کعب فی الوتر، ۳/۳۳۵-۳۳۶).

آلبانی این حدیث را در صحیح سنن نسایی (۱/۳۷۲) صحیح دانسته است.

فایده: نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب القراءة فی الوتر) از ابوموسی روایت کرده است که او بین مکه و مدینه بود و نماز عشا را دو رکعت خواند، سپس بلند شد و یک رکعت و تر خواند و در آن صد آیه از سوره نساء خواند. سپس گفت: « من در گذاشتن پای خود در جایی که پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم قدم گذاشته‌اند کوتاهی نکردم و من آنچه را که پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم خوانده است می‌خوانم ». ⇐

فایده:

حدیث اُبی بن کعب رضی الله عنه دلیلی است بر اینکه برای هر مسلمان جایز است که پس از اتمام نماز وتر بگوید: "سبحان الملك القدوس" سه بار آن را تکرار کند و در بار آخر آن را کشش دهد [یا در بار سوّم صدای خود را بالا ببرد].

(۳-۶) قنوت در نماز وتر

این فصل شامل مسائل زیر است:

۱ - حکم قنوت در نماز وتر؛

۲ - محل قنوت در نماز وتر؛

۳ - کیفیت قنوت در نماز وتر.

توضیح و بیان آنها بدین گونه است:

• (۳-۶-۱) حکم قنوت در نماز وتر

قنوت در نماز وتر مستحب است و واجب نیست.

دلیل مستحب بودن آن این است که: پیامبر صلی الله علیه و آله نماز وتر را می خواند و گاهی قنوت را نمی خواند. پس این دلیلی است بر عدم وجوب قنوت در نماز وتر، چون اگر واجب می بود، پیامبر صلی الله علیه و آله آن را ترک نمی کرد؛ والله اعلم.

⇒ گویم: این حدیث در دلالت بر مشروع بودن قرائت صد آیه از سوره نساء در نماز وتر به طور مطلق، صریح و آشکار نیست. آری، این حدیث بر مشروعیت خواندن صد آیه از سوره نساء در موقع خواندن یک رکعت وتر دلالت می کند؛ و آیا در حضر هم به همین صورت است؟ گفته اول نزد من واضح تر است؛ والله اعلم!

همچنین از بعضی از صحابه رضی الله عنهم و تابعین ثابت است که قنوت را در نماز وتر ترک کرده‌اند و از بعضی از آنان ترک کردن قنوت در طول سال ثابت شده است؛ بجز در نیمهٔ دوم رمضان. و از بعضی نیز خواندن قنوت در طول سال ثابت شده است^(۱). این اختلاف از سوی صحابه بیانگر این است که قنوت پیامبر صلی الله علیه و آله در تمام نمازهای وتر برای همهٔ آنان ثابت نشده و این خود دلیلی است بر اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله بعضی اوقات قنوت را در نماز وتر ترک می‌کردند؛ والله اعلم.

از جمله ناقلان این اختلاف، امام ترمذی است که می‌گوید: «علما در قنوت نماز وتر اختلاف دارند، رأی عبد الله بن مسعود رضی الله عنه این است که قنوت وتر در طول سال خوانده شود و اختیار او این بوده که قنوت قبل از رکوع خوانده شود. و این گفتهٔ بعضی از علماء است و سفیان ثوری و ابن مبارک و اسحاق و اهل کوفه چنین نظری دارند.

از علی بن ابی طالب رضی الله عنه روایت است که: او قنوت نمی‌خواند مگر در نیمهٔ دوم رمضان و قنوت را قبل از رکوع می‌خواند. و بعضی از علما این گفته را ترجیح داده‌اند. و شافعی و احمد نیز چنین نظری دارند»^(۲).

۱- ن.ک: المصنف، ابن ابی شیبہ ۳۰۵/۲، ۳۰۶، مختصر قیام اللیل، تألیف مروزی ص ۱۳۵-

۱۳۶؛ مجموع الفتاوی، ۲۲/۲۷۱.

۲- سنن ترمذی، ۲/۳۲۹.

• (۳-۶-۲) محل قنوت در نماز وتر

محل قنوت در نماز وتر در رکعت آخر بعد از قرائت و قبل از رکوع است و این از فعل پیامبر ﷺ در اغلب اوقات ثابت است و گاهی قنوت در نماز وتر را بعد از رکوع می خواندند؛ والله اعلم.

دلایل آن چنین است:

الف) از ابی بن کعب رضی الله عنه روایت است که می گوید: « پیامبر ﷺ وتر را می خواند و قنوت را قبل از رکوع می خواند ». تخریج ابن ماجه ^(۱).

ب) از علقمه روایت است: « ابن مسعود و اصحاب پیامبر ﷺ قنوت را در نماز وتر قبل از رکوع می خواندند ». تخریج ابن ابی شیبه ^(۲).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها، باب ما جاء فی القنوت قبل الركوع وبعده، حدیث شماره ۱۱۸۲) و ابوداود در (تفریح أبواب الوتر، باب القنوت فی الوتر) معلقاً یک طرف سند حدیث و متن آن را همین گونه آورده است و تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب ذکر اختلاف ألفاظ الناقلین لخبر ابی بن کعب فی الوتر ۴۳ / ۲۳۵) با جمله ای بیشتر از جمله این حدیث که در اینجاست. و در آن، آنچه که در وتر خوانده می شود و آنچه بعد از آن گفته می شود، ذکر شده است.

آلبانی این حدیث را در إرواء الغلیل (۲/۱۶۷)، حدیث شماره ۴۲۶) و محقق جامع الأصول (۵۴/۶) صحیح دانسته اند.

۲- این اثر، صحیح است.

تخریج ابن ابی شیبه (۲/۳۰۲). او می گوید: « حدثنا یزید بن هارون عن هشام الدستوائی عن حماد عن إبراهیم عن علقمه ابن ابی مسعود... » و سیاق آن را آورده است. ←

گویم: حدیث اُبی بن کعب و اثر علقمه دلیلی است بر اینکه قنوت در نماز وتر بعد از قرائت و قبل از رکوع خوانده می‌شود.

اما دلیل اینکه گاهی اوقات پیامبر ﷺ قنوت را بعد از رکوع می‌خواندند، این است:

از عبدالرحمن بن عبدالقاری روایت است که می‌گوید: « شبی در رمضان با عمر بن خطاب به سوی مسجد رفتم، مردم در مسجد پراکنده بودند و هر کس برای خودش نماز می‌خواند و یک نفر نماز می‌خواند و مجموعه‌ای به او در نماز اقتدا می‌کردند، آنگاه عمر گفت: به نظر من بهتر است که اینان را گرد یک قاری جمع کنم. سپس بر آن عزم کرد و آنان را بر اُبی بن کعب گرد آورد. سپس شبی با او به سوی مسجد رفتم و مردم پشت قاری خود نماز می‌خواندند، عمر گفت: این بهترین بدعت است^(۱) و آنانی که بر این نماز می‌خوانند، بهترند از کسانی که [در

⇒ آلبانی راجع به این اثر در إرواء الغلیل (۱۶۶/۲) می‌گوید: « سند آن خوب است و سندش با شرط مسلم است.»

۱- یعنی: بدعت لغوی [که از نو بودن و آغاز شدن مشتق می‌شود]؛ چون اجتماع مردم برای نماز شب در رمضان در مسجد در زمان ابوبکر و در اوایل خلافت عمر نبوده است، به همین خاطر عمر آن را بدعت نام گذاشت؛ چون در لغت به این نام اطلاق می‌شود. و این، بدعت شرعی نیست، چون از پیامبر ﷺ ثابت شده است که برای مردم در رمضان نماز تراویح را با جماعت خوانده‌اند و در شب سوم یا چهارم به آنان فرموده‌اند: « و چیزی من را از بیرون آمدن به سوی شما منع نکرد، مگر کراهت من از اینکه مبدا بر شما فرض شود» [بخاری: ۲۰۱۲]؛ پس اجتماع مردم برای نماز تراویح عمل نیکی است، در صورتی که ترس از فرض شدن آن نبود و ترس از فرض شدن آن، با وفات پیامبر ﷺ پایان یافت، پس معارضت از بین می‌رود. ن.ک: اقتضاء الصراط المستقیم (ص ۲۷۵-۲۷۷).

این وقت [آن را می‌خوانند^(۱)] (مقصود او، نماز در آخر شب است). و مردم این نماز را در اول شب می‌خواندند. (در روایتی می‌افزاید: و در نصف رمضان^(۲)) بر کفار لعنت می‌فرستادند: «اللهم قَاتِلِ الْكُفْرَةَ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِكَ ، وَ يُكْذِبُونَ رُسُلَكَ ، وَلَا يُؤْمِنُونَ بِوَعْدِكَ ، وَ خَالَفَ بَيْنَ كَلِمَتِهِمْ ، وَأَلْقَى فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ ، وَأَلْقَى عَلَيْهِمُ رِجْزَكَ وَعَذَابَكَ ، إِلَهَ الْحَقِّ» : «خدایا! با کافرانی که جلو راهت را می‌گیرند و پیامبرانت را تکذیب می‌کنند و به وعده‌ات ایمان نمی‌آورند، به جنگ برخیز و بین گفته‌هایشان تفرقه بیاورد و در قلب‌هایشان رعب و ترس بیاورد و بر آنان شکنجه و عذابت را فرود بیاور! ای خداوندی که حق هستی!» سپس بر پیامبر ﷺ درود و صلوات می‌فرستاد و برای مسلمانان در آنچه که برایشان خیر و خوب بود دعا می‌کرد، سپس برای مؤمنان طلب مغفرت می‌کرد. گفت: و بعد از لعنت فرستادن بر کفار و صلوات بر پیامبر ﷺ و طلب مغفرت برای مردان و زنان مؤمن و خواسته‌ی خودش، می‌گفت: «اللهم إِيَّاكَ نَعْبُدُ ، وَ لَكَ نُصَلِّي وَ نَسْجُدُ ، وَ إِلَيْكَ نَسْعَى وَ نَحْفِدُ ، وَ نَرْجُو رَحْمَتَكَ رَبَّنَا ، وَ نَخَافُ عَذَابَكَ الْجَدِّ ، إِنَّ عَذَابَكَ لَمَنْ عَادَيْتَ مُلْحِقٌ» : «خدایا! تنها تو را می‌پرستیم و فقط برای تو نماز می‌خوانیم و سجود می‌آوریم و به سوی تو تلاش می‌کنیم و می‌شتابیم؛ پروردگارا! رحمتت را می‌خواهیم و از عذاب حقیقی تو می‌ترسیم، به راستی که عذابت به آنهایی که با آنان دشمنی کرده‌ای می‌رسد.» سپس تکبیر می‌گفت و به سجود می‌رفت^(۳).

۱- یعنی آنانی که در آخر شب نماز می‌خوانند، کارشان بهتر است از کسانی که در اول شب نماز می‌خوانند. (مترجم).

۲- یعنی: در نصف از رمضان.

↩

۳- این اثر، صحیح است.

گویم: محل شاهد در این گفته: « سپس تکبیر می‌گفت و به سوی سجود می‌رفت »؛ برای این است که دعای قنوت در نماز وتر بعد از رکوع بوده است، چون اگر دعا بعد از قرائت بود، به رکوع می‌رفت نه سجود؛ و بالله التوفیق.

• (۳-۶-۳) کیفیت قنوت در نماز وتر

آنچه که بعد از نگرش در احادیث وارده واضح می‌شود، این است که قنوت در نماز وتر کیفیت مشخصی ندارد، بلکه دعا و استغفار است^(۱).

از جمله دعاهای مستحب در قنوت وتر به این صورت است:

از حسن بن علی رضی الله عنه روایت است که گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله کلماتی به من یاد دادند تا در قنوت وتر بخوانم [اگر که قرائتم را تمام کردم]: اللَّهُمَّ اهْدِنِي فِيمَنْ هَدَيْتَ ، وَ عَافِنِي فِيمَنْ عَافَيْتَ ، وَ تَوَلَّنِي فِيمَنْ تَوَلَّيْتَ ، وَ بَارِكْ لِي فِيمَا أُعْطِيتَ ، وَ قِنِي شَرَّ مَا قَضَيْتَ ؛ فَإِنَّكَ تَقْضِي وَ لَا يُقْضَى عَلَيْكَ ، وَ إِنَّهُ لَا يَدُلُّ مَنْ وَالَيْتَ ، وَ لَا يَعِزُّ مَنْ عَادَيْتَ ، تَبَارَكْتَ رَبَّنَا وَ تَعَالَيْتَ ، [و لَا مَنجَأَ مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ]»^(۲): « خدایا! من را

⇨ تخریج بخاری در (کتاب صلاة التراويح، باب فضل من قام رمضان، حدیث شماره ۲۰۱۰) [به طور معلق] تا گفته‌اش: « و مردم این نماز را در اول شب می‌خواندند ». زیادی در روایت دوم را ابن خزیمه در صحیحش (۱۵۵/۲-۱۵۶) تخریج کرده است. و آلبانی سندش را در کتاب گرانها و مفیدش صلاة التراويح (ص ۴۱-۴۲) صحیح دانسته و پیرامون فقه این اثر صحبت کرده است، به آنجا مراجعه شود.

۱- این گفته از ابراهیم نخعی روایت شده است. (ن.ک: المصنف، ابن ابی شیبہ ۳۰۱/۲).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب القنوت فی الوتر، حدیث شماره ۱۴۲۵) و این حدیث از اوست و تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب الدعاء فی الوتر، ۲۴۸/۳) به

هدایت ده از جمله کسانی که هدایتشان داده‌ای، و من را عافیت [تندرستی و سلامتی] ده از جمله کسانی که عافیتشان داده‌ای و یاور من باش از جمله کسانی که یاور آنان بوده‌ای و در آنچه که به من داده‌ای برکت بیانداز، من را از شر آنچه که حکم کرده‌ای حفظ کن، به راستی که تو حکم می‌کنی و بر تو حکم نمی‌شود، به راستی هر کس که تو یاور آن باشی خوار و ذلیل نخواهد شد و هر کس که تو با او دشمنی کنی، عزت نمی‌گیرد. ای پروردگار ما! بسیار با برکت و بلند مرتبه هستی [و راه نجاتی از تو مگر به سوی تو نیست]».

همان طور که افزودن بر دعای قنوت در نماز وتر در نیمه دوم رمضان مشروع است و آن هم به خاطر آمدنش در روایت عبد الرحمن بن عبد القاری که ذکر شد: «و در نصف رمضان بر کفار لعنت می‌فرستادند: اللَّهُمَّ قَاتِلِ الْكُفْرَةَ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِكَ ، وَ يُكْذِبُونَ رُسُلَكَ ، وَ لَا يُؤْمِنُونَ بِوَعْدِكَ ، وَ خَالَفَ بَيْنَ كَلِمَتِهِمْ ، وَ أَلْقَى فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ ، وَ أَلْقَى عَلَيْهِم رِجْزَكَ وَ عَذَابَكَ ، إلهِ الْحَقِّ . سپس بر پیامبر ﷺ درود و صلوات می‌فرستاد و برای مسلمانان در آنچه که برایشان خیر و خوب بود دعا و سپس برای مؤمنین طلب مغفرت می‌کرد. گفت: و بعد از لعنت فرستادن بر کفار و صلوات بر پیامبر ﷺ و طلب مغفرت برای مردان و زنان مؤمن و خواسته خودش،

همان صورت و تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة ، باب ما جاء فی القنوت فی الوتر ، حدیث شماره ۴۶۴) و تخریج ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها ، باب ما جاء فی القنوت فی الوتر ، حدیث شماره ۱۱۷۸) و تخریج ابن منده در کتاب التوحید (۱۹۱/۲) ، حدیث شماره ۳۴۳ و دو زیادی در حدیث از اوست. و علامه احمد شاکر در " تحقیقش بر ترمذی " (۳۲۹/۲) و علامه آلبانی در إرواء الغلیل (۱۷۲/۲) و محقق جامع الأصول (۳۹۲/۵) آن را صحیح دانسته‌اند.

می‌گفت: اللَّهُمَّ إِيَّاكَ نَعْبُدُ ، وَ لَكَ نُصَلِّي وَ نَسْجُدُ ، وَ إِلَيْكَ نَسْعَى وَ نَحْفِدُ ، وَ نَرْجُو رَحْمَتَكَ رَبَّنَا ، وَ نَخَافُ عَذَابَكَ الْجَدِّ ، إِنَّ عَذَابَكَ لَمَنْ عَادَيْتَ مُلْحِقٌ»^(۱).

توجه: از علی بن ابی طالب رضی الله عنه ثابت است که پیامبر صلی الله علیه و آله در آخر نماز وتر خویش می‌گفت: « اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَبِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا أُحْصِي تَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَتَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِي»^(۲): « خدایا! من پناه می‌برم به خشنودی تو از خشمت و به عافیت [تندرستی و سلامتی] تو از عذابت و از تو به خودت پناه می‌برم، نمی‌توانم مدح و ستایش تو را چنان که شایسته و حق توست به جای آورم، آن چنان که خودت مدح و ستایش خود را گفته‌ای».

گویم: ترمذی این حدیث را با این سیاق و متن در (بابی در دعای نماز وتر) و نسایی در (باب دعاء در نماز وتر) و ابوداود در (باب قنوت در نماز وتر) و ابن‌ماجه در (باب آنچه درباره قنوت در نماز وتر آمده است) روایت کرده‌اند. توجیه آن همان گونه است که سنّدی در حاشیه‌اش بر سنن نسایی گفته است؛ آنجا که می‌گوید: « گفته‌اش: " در آخر نماز وتر خود می‌گفت: " احتمال دارد که آن را در ایستادن آخر خود گفته باشد؛ پس این شامل قنوت می‌شود؛ همان طور که

۱- تخریج این حدیث با نص کامل آن [همچنین ترجمه دعا] در مبحث (۳-۶-۲) ذکر شد.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج ترمذی در (کتاب الدعوات، حدیث شماره ۳۵۶۶) و نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، ۲۴۸/۳-۲۴۹) و ابوداود در (کتاب الصلاة، حدیث شماره ۱۴۲۷) و ابن‌ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها، حدیث شماره ۱۱۷۹).

آلبانی در إرواء الغلیل (۱۷۵/۲)، حدیث شماره ۴۳۰ و محقق جامع الأصول (۶/۶۴، ۵/۳۹۲) این حدیث را صحیح دانسته‌اند.

مقتضای گفته مؤلف است و احتمال دارد که آن را در نشستن خود در هنگام تشهد گفته باشد و این ظاهر لفظ حدیث است»^(۱).

اما نسایی در کتاب عمل الیوم و اللیلة و همچنین ابن سنی این حدیث را با این لفظ روایت می‌کنند:

از علی بن ابی طالب رضی الله عنه روایت است که گوید: « شبی نزد پیامبر صلی الله علیه و آله خوابیدم، هنگامی که نمازش تمام می‌شد و در بسترش می‌خوابید از او می‌شنیدم که می‌گفت: اللهم انی أعوذُ بمعافاتک من عقوبتک، و أعوذُ برضاک من سخطک، و أعوذُ بک منک، اللهم لا أستطیع ثناء علیک و لو حرصت، ولكن أنت کما أثبتت علی نفسک»^(۲).

۱- حاشیة السندی علی النسایی، ۲۴۹/۳.

۲- سند این حدیث، صحیح است.

تخریج نسایی در عمل الیوم و اللیلة (ص ۵۰۵، حدیث شماره ۸۹۱) و ابن سنی در کتاب عمل الیوم و اللیلة (ص ۳۵۸، حدیث شماره ۷۶۶). و این سند منقطع است، همان‌گونه که مزی در تهذیب الکمال (۵۷/۱) به آن اشاره کرده است، اما نسایی با سند دیگری زیر (شماره ۸۹۲) آن را روایت کرده است و سندش صحیح است؛ و الله اعلم. و محقق عمل الیوم و اللیلة تألیف نسایی و همین‌گونه محقق عمل الیوم و اللیلة تألیف ابن سنی، آن را صحیح دانسته‌اند.

* فایده: در حدیث عایشه رضی الله عنها نزد امام مسلم در صحیحش (چاپ دار احیاء التراث العربی حدیث شماره ۴۸۶) آمده است که گوید: این دعا را از پیامبر صلی الله علیه و آله به هنگام سجودش در نماز شب شنیده است. (مترجم).

در این روایت محل دعا مشخص شده است، همان گونه که نسایی در کتابش عمل الیوم و اللیلة بابی را با همین عنوان نام گذاری کرده است؛ آنجا که می‌گوید: «باب آنچه که بعد از اتمام شدن نماز و رفتن به بستر گفته می‌شود».

(۷-۳) کسی که نماز وتر را فراموش کند یا اینکه به خواب رود

درباره کسی که از نماز شبش به خواب رفته باشد و نیت داشته آن را بخواند، گفته ابو درداء رضی الله عنه آمده است: «کسی که به بستر خود بیاید و نیت داشته باشد که شب بیدار شود و نماز بخواند، آنگاه چشمانش بر او غلبه کند تا اینکه صبح بیدار شود، برایش آنچه که نیت کرده است نوشته می‌شود و خوابش صدقه‌ای از طرف پروردگارش عز و جل برای اوست». تخریج نسایی و ابن ماجه^(۱).
این اثر، هرچند که موقوف است اما در حکم مرفوع است.

۱- این اثر، صحیح است.

تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب من أتى فراشه وهو ينوي القيام فنام، ۲۵۸/۳) و ابن خزيمة (۲/۱۹۵-۱۹۷، حدیث شماره ۱۱۷۲ - ۱۱۷۵) و ابن حبان (۶/۳۲۳، حدیث شماره ۲۵۸۸-الإحسان).

آلبانی این حدیث را در إرواء الغلیل (۲/۲۰۴، حدیث شماره ۴۵۴) صحیح دانسته و گفته است: «مثل اینکه موقوف بودن آن صحیح‌تر می‌باشد ولی در معنای مرفوع است؛ چون چنین گفته‌ای از جهت رأی گفته نمی‌شود [یعنی از جهت فهم و اجتهاد شخصی نمی‌باشد]؛ همان گونه که نمایان است».

گویم: این امر همان گونه است که آلبانی رحمته الله گفته است و محقق جامع الأصول (۶/۷۳) این حدیث را به طور مرفوع صحیح دانسته است و محقق الإحسان سند آن را خوب دانسته است.

برای هر مسلمانی که از نماز وترش به خواب رفته و یا دردی بر او غلبه کرده و یا مشکلی برایش پیش آمده است، خواندن آن نماز در روز برای او مشروع است^(۱). و او بین تعداد رکعاتی که می‌خوانده، مُخیر است به دو صورت بخواند: اوّل: وترش را همان طور که قبلاً خوانده است، بخواند.

این مطلب از فرمودهٔ پیامبر ﷺ در حدیث ابو سعید خدری رضی الله عنه برداشت می‌شود که می‌گوید: پیامبر ﷺ فرمودند: «کسی که از نماز وترش به خواب رفت یا فراموش کرد، آن را وقتی که به یاد آورد، بخواند». تخریج ابوداود و ترمذی^(۲).

۱- همچنین در صورتی که اذان صبح گفته شده و وقتی برای نماز وتر باشد می‌تواند در آن هنگام وترش را بخواند. دلیل بر آن اثری است که محمد بن منتشر روایت می‌کند که می‌گوید: «در مسجد عمرو بن شرحبیل بودم، اقامهٔ نماز گفته شد و منتظر او (عمرو بن شرحبیل) شدند، وی آمد و گفت: من نماز وتر را می‌خواندم، محمد بن منتشر گفت: و از عبد الله (یعنی ابن مسعود رضی الله عنه) سؤال شد: آیا بعد از اذان نیز نماز وتر است (یعنی می‌توان بعد از اذان صبح نماز وتر خواند)؟ گفت: آری و نیز بعد از اقامه...». تخریج نسایی (۱/۲۹۳)، حدیث شمارهٔ ۶۱۲ چاپ مکتب المطبوعات الاسلامیة و بیهقی (۲/۴۸۰-۴۸۱)، حدیث شمارهٔ ۴۳۱۲ چاپ دار الباز. و آلبانی سند این اثر را صحیح دانسته است؛ (ن.ک: ارواء الغلیل، تألیف آلبانی چاپ مکتب الاسلامی ۲/۱۵۶).

گویم: در صورتی شخصی می‌تواند بعد از اقامه، نماز بخواند که مانند عمرو بن شرحبیل امام باشد و نماز بر پا نشده باشد و مردم منتظر او باشند یا اقامه گفته شده، ولی نماز به تأخیر افتاده باشد یا او در حال نماز وتر بوده و می‌تواند به نماز جماعت برسد. (مترجم).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب فی الدعاء بعد الوتر، حدیث شمارهٔ ۱۴۳۱) و این لفظ حدیث اوست و تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الرجل ینام عن الوتر أو ینسأه،

دوم: در روز دوازده رکعت نماز بخواند.

این مطلب، همان چیزی است که عایشه رضی الله عنها از فعل پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده است؛ آنجا که می‌گوید: «اگر خواب یا بیماری، پیامبر صلی الله علیه و آله را از خواندن نماز شب باز می‌داشت، در روز دوازده رکعت نماز می‌خواند». تخریج مسلم^(۱).

(۳-۸) مشروعیت نماز شب با جماعت در رمضان

مشروعیت نماز شب با جماعت در ماه رمضان از گفته و فعل پیامبر صلی الله علیه و آله ثابت است.

اما گفته پیامبر صلی الله علیه و آله آن است که جبیر بن نفیر از ابوذر رضی الله عنه نقل می‌کند که او گوید: «با پیامبر صلی الله علیه و آله روزه گرفتیم، او برای ما نماز [شب یا تراویح] نخواند مگر در هفت شبی که از آن ماه باقی مانده بود [یعنی شب بیست و سوم]، پس برای ما نماز خواند تا اینکه یک سوم شب گذشت، سپس در شش شبی که از آن ماه باقی مانده بود [یعنی شب بیست و چهارم] برای ما نماز نخواند و در پنج شبی که از آن ماه باقی مانده بود [یعنی شب بیست و پنجم] برای ما نماز خواند تا اینکه نصف شب گذشت،

حدیث شماره ۴۶۶ و ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها، باب من نام من وتر أو نسیه، حدیث شماره ۱۱۸۸). این حدیث را علامه احمد شاکر در تحقیقش بر ترمذی و محقق جامع الأصول (۶۰/۶) صحیح دانسته‌اند.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين و قصرها، باب جامع صلاة اللیل ومن نام عنه أو مرض، حدیث شماره ۷۴۶) در جمله‌ای طولانی که این یک قسمت از آن است. و ن.ک: جامع الأصول (۹۱/۶-۹۶)؛ فتح الباری (۲/۴۸۰).

آنگاه به او گفتیم: ای رسول الله! اگر [امکان دارد] باقی مانده این شب را نیز برای ما سنت بخوانی؟ او فرمود: «به راستی کسی که همراه امام نماز بخواند تا اینکه نمازش تمام شود، برای او نماز همه شب نوشته می شود»^(۱)، سپس برای ما نماز نخواند تا اینکه سه شب از آن ماه باقی مانده بود و در سه شب باقی مانده از آن ماه برای ما نماز خواند [یعنی شب بیست و هفتم] و همسران و تمام خانواده اش را به سوی نماز فرا خواند، او برای ما نماز خواند تا جایی که از نرسیدن به فلاح ترسیدیم. جبیر بن نفیر - کسی که از ابوذر روایت می کند - می گوید: گفتیم: فلاح چیست؟ [ابوذر] گفت: غذای وقت سحر». تخریج ترمذی و نسایی و ابن ماجه^(۲).

۱- یعنی به اندازه نماز خواندن همه شب، اجر داده می شود. (مترجم).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج ترمذی در (کتاب الصوم، باب ما جاء فی قیام شهر رمضان، حدیث شماره ۸۰۶) و این لفظ حدیث اوست. و تخریج نسایی در (کتاب السهو، باب ثواب من صلی مع الإمام حتی ینصرف، ۸۳/۳) و ابوداود در (کتاب الصلاة، باب فی قیام شهر رمضان، حدیث شماره ۱۳۷۵) [همراه با زیادی در آخر حدیث با لفظ: «سپس بقیه آن ماه را برای ما نماز نخواند»]، و ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها، باب ما جاء فی قیام شهر رمضان، حدیث شماره ۱۳۲۷). ترمذی این حدیث را صحیح دانسته و محقق جامع الأصول (۱۲۱/۶) نیز سند آن را صحیح دانسته است.

❖ فایده: آن هم برای افرادی که پشت سر کسانی نماز می خوانند که در رمضان نماز تراویح را بیست و سه رکعت می خوانند، هر چند امام بعد از هشت رکعت عوض می شود، چون عوض شدن امام دلیل بر پایان نماز نیست، بلکه از خسته شدن اوست و اجر مذکور در این حدیث، برای کسی است که تا آخر آن نماز با همان جماعت نماز بخواند؛ پیامبر ﷺ می فرماید: «به راستی که امام بدین خاطر گذاشته شده تا به او اقتدا شود [یعنی در نماز]». قسمتی از حدیثی که بخاری (چاپ

دار ابن کثیر، حدیث شماره ۳۷۱ و... و مسلم (چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شماره ۴۱۱ و...) روایت کرده‌اند.

آلبانی رحمته الله در السلسلة الصحيحة (حدیث شماره ۲۲۴ چاپ مکتبه المعارف) بعد از گفته عایشه رضی الله عنها «عید قربان روزی است که مردم قربانی می‌کنند و عید فطر روزی است که مردم افطار می‌کنند» می‌گوید: «این شایسته این شریعت بلند نظر است که از اهداف آن جمع کردن مسلمانان و یکسان کردن صفهای آنهاست و اینکه آنان را از اسباب تفرقه دور کند، پس شرع برای رأی یک شخص در عبادت جمعی‌ای مثل روزه و عید و نماز جماعت، اعتبار قائل نیست - هر چند که از نظر او درست باشد - ... سپس از سنن ابوداود (۳۰۷/۱) با سند صحیح نقل می‌کند: «عثمان رضی الله عنه در منی چهار رکعت نماز خواند [یعنی: نماز فرض چهار رکعتی را که باید دو رکعت بخواند، را چهار رکعت خواند]، پس ابن مسعود رضی الله عنه بر او انکار کرد و گفت: با پیامبر صلی الله علیه و آله دو رکعت نماز خواندم و همراه ابو بکر دو رکعت و همراه عمر دو رکعت و همراه عثمان در قسمتی از خلافتش سپس آن را کامل خواند، سپس شما اختلاف کردید، پس بعضی دو رکعت و بعضی چهار رکعت می‌خوانند؛ من آرزو دارم که از چهار رکعت دو رکعت آن از من قبول شود. سپس ابن مسعود چهار رکعت نماز خواند! پس به او گفته شد: تو بر عثمان انتقاد کردی سپس خودت چهار رکعت می‌خوانی؟! [ابن مسعود] گفت: اختلاف، شر است».

بعد از این آلبانی رحمته الله می‌گوید: «آنانی که همچنان در نمازهایشان اختلاف و تفرقه دارند و به بعضی از ائمه مساجد اقتدا نمی‌کنند، در این حدیث و در اثری که ذکر شد تأمل کنند، خصوصاً در نماز وتر در رمضان با این حجت که بر خلاف مذهب او هستند! ...».

به نکته بسیار مهمی در اثر مذکور اشاره شده است و آن هم گفته ابن مسعود رضی الله عنه است که می‌گوید: «اختلاف، شر است»، ولی متأسفانه بعضی مثل اینکه به این توجیهاات اعتنایی ندارند و برای کسب رضایت مردم یا از روی جهل، روایتی ذکر می‌کنند که پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: «اختلاف امتم رحمت است»، این حدیث هیچ اصلی ندارد و شمار زیادی از ائمه آن را به طور شدید انکار

کرده‌اند. و آلبانی رحمته در سلسله الضعیفة (حدیث شماره ۵۷) پیرامون این حدیث منسوب به تفصیل سخن به میان آورده است.

در رد این حدیث منسوب کافست که بدانیم با توصیه‌های خداوند در قرآن مخالف است، چون خداوند در قرآن می‌فرماید: ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ﴾ [انفال/۴۶]: «و از خداوند و پیامبرش اطاعت و پیروی کنید و با یکدیگر اختلاف و تنازع نکنید، پس سرافکنده و شکست می‌خورید و قوت و هیبت شما از میان می‌رود». و نیز می‌فرماید: ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ [آل عمران/۱۰۳]: «و همه به ریسمان خداوند چنگ زنید [یعنی: به قرآن و سنتی که توسط وحی خداوند برای هدایت بشریت نازل شده است، بچسبید] و تفرقه و اختلاف نکنید».

چرا اختلاف نه؟

چون اختلاف سبب از هم گسستگی و تعصب می‌شود، پس انسان ناخواسته از قرآن و سنت دور می‌شود، در نتیجه کسی که حنبلی است؛ پشت سر کسی که شافعی است نماز نمی‌خواند، چون او سر خود را به طور کامل مسح نکرده است و همچنین کسی که شافعی است پشت سر کسی که حنفی است نماز نمی‌خواند، چون نزد احناف لمس کردن زن وضو را باطل نمی‌سازد و...!؟

پس باید اختلاف را با تمسک به قرآن و سنت کم کنیم یا از بین ببریم و دستورات خداوند و رسولش را اجرا کنیم، نه اینکه بگوییم: اختلاف رحمت است و هر چه دلمان خواست انجام دهیم! یکی از توجیهاات و نصایح مهم علامه آلبانی در سخنی که کمی پیش از او نقل کردم این است که ما جماعت مان را در نمازهای جمعی، به ویژه در روز عید کم رنگ نکنیم و پیامبر صلی الله علیه و آله نیز این چنین توجیهااتی داشته‌اند و در حدیثی نزد امام مسلم در صحیحش (چاپ احیاء التراث ۴۴۸/۱ حدیث شماره ۶۴۸-۲۳۸) آمده است که ابوذر رضی الله عنه می‌گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله به من فرمودند: «چگونه هستی روزی که امرایی بر تو حکمرانی می‌کنند که نماز را از وقتش به تأخیر می‌اندازند یا آن نماز را با تأخیر انداختن می‌میرانند؟ ابوذر گفت: گفتم: به من چه امر می‌کنی؟

ترمذی در سخنش بر این حدیث می‌گوید: «ابن مبارک و احمد و اسحاق نماز همراه امام را در ماه رمضان اختیار کرده‌اند و اختیار شافعی این بوده است که اگر شخص، قاری باشد، خودش به تنهایی نماز بخواند»^(۱).

گویم: حدیث ابوذر رضی الله عنه نه تنها دلیل قوی از پیامبر صلی الله علیه و آله بر مشروعیت جماعت در نماز شب است، بلکه بر فضیلت آن نیز دلالت دارد.

اما دلیل از فعل پیامبر صلی الله علیه و آله در مورد نماز شب همراه با جماعت، حدیثی است که عایشه رضی الله عنها روایت می‌کند که گوید: شبی پیامبر صلی الله علیه و آله در هنگام نیمه شب بیرون رفت و در مسجد نماز خواند و مردمی به او در نماز اقتدا کردند. و هنگامی که صبح شد، مردم راجع به آن نماز صحبت کردند، پس تعداد بیشتری از آنان جمع شدند و با او نماز خواندند. و هنگامی که صبح شد مردم راجع به آن نماز صحبت کردند، پس اهل آن مسجد [یعنی نمازگزارانی که در آن مسجد نماز می‌خوانند] در شب سوم زیاد شدند، آنگاه پیامبر صلی الله علیه و آله بیرون آمد و مردم به او در نماز اقتدا کردند. پس وقتی که شب چهارم شد، مسجد از مردم پر شده بود، تا اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله برای نماز صبح بیرون آمد، وقتی که نماز صبح تمام شد، رو به مردم کرد، آنگاه تشهد

فرمودند: نماز را در وقتش بخوان، پس اگر برای ادای نماز به آنان رسیدی، با آنان نماز بخوان، چون برای تو نافله و سنتی است.».

پس ای امت اسلام! اگر هر نماز جماعتی به تأخیر افتاده شد ما در خواندن آن با جماعت کوتاهی نکنیم، به ویژه در روز عید که شاید یک روز به جلو انداخته شود، پس آن را در اول وقت آن بخوانیم و با جماعت با نیت سنت نیز آن را بخوانیم تا اینکه جماعت مان کم رنگ نشود. (مترجم).

۱- سنن ترمذی، ۳/۱۷۰.

گفت و سپس فرمود: « اما بعد: به راستی که وضعیت شما برای من پنهان نبود؛ فقط ترسیدم بر شما فرض شود و نتوانید آن را انجام دهید ». تخریج بخاری و مسلم^(۱).
حافظ ابن حجر در ضمن فواید این حدیث می‌گوید: « [این حدیث دلیلی است بر اینکه] نماز شب با جماعت - خصوصاً در ماه رمضان - سنت و مستحب است؛ چون ترس موجود در حدیث بعد از وفات پیامبر ﷺ از بین رفته است و به همین خاطر عمر بن خطاب ﷺ مردم را بر نماز اُبی بن کعب جمع کرده است »^(۲).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتاب صحیحش از جمله (کتاب الجمعة، باب من قال فی الخطبة بعد الثناء: أما بعد، حدیث شماره ۹۲۴) و این لفظ حدیث اوست، و مسلم در (کتاب صلاة المسافرين، باب الترغیب فی قیام رمضان، حدیث شماره ۷۶۱). رک: جامع الأصول، ۱۱۶/۶-۱۱۸.

۲- فتح الباری، ۱۴/۳.

آلبانی جماعت در نماز شب را در کتابش صلاة التراویح (ص ۹-۱۵) مشروع دانسته است و از گفته و فعل و تقریر پیامبر ﷺ دلایلی را برای آن ذکر کرده است.
و ن.ک: اقتضاء الصراط المستقیم، ۲۷۷-۲۷۵.

* فایده: در مورد تعداد رکعاتی که پیامبر ﷺ در رمضان با جماعت خواندند: در روایتی از جابر بن عبد الله ﷺ نزد ابن نصر و طبرانی با سندی که آلبانی آن را در (صلاة التراویح ص ۲۱) حسن دانسته، آمده است که می‌گوید: « پیامبر ﷺ در آخرین شب از رمضان که برای صحابه ﷺ نماز خواندند، هشت رکعت برای آنان نماز خواندند و سپس برای آنها نماز وتر را خواندند ». (مترجم).

(۳-۹) دو وتر در یک شب نیست

از قیس بن طلق بن علی روایت است که گوید: طلق بن علی در روزی از ماه رمضان به دیدن ما آمد و شب پیش ما ماند و با ما افطار کرد، سپس برای ما نماز شب خواند و بعد از آن نماز وتر را برای ما خواند، سپس به سوی مسجد رفت و برای دوستان خود نماز خواند، تا اینکه نماز وتر باقی ماند؛ پس مردی را جلو فرستاد و گفت: برای دوستان نماز وتر بخوان، چون من از پیامبر ﷺ شنیده‌ام که فرمود: «دو وتر در یک شب نیست»^(۱). تخریج ابوداود با تصحیح ابن حبان^(۲).
ترمذی رحمته در مورد فرموده پیامبر ﷺ: «دو وتر در یک شب نیست» می‌گوید:
«علما راجع به کسی که نماز وتر را در اول شب خوانده و سپس در آخر شب دوباره نماز می‌خواند، اختلاف نظر دارند:

۱- یعنی دو بار خواندن وتر در یک شب جایز یا درست نیست. (مترجم).

۲- این حدیث، حسن است.

تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب فی نقض الوتر، حدیث شماره ۱۴۳۹) و این لفظ حدیث اوست، و تخریج نسایی در (کتاب قیام اللیل و تطوع النهار، باب نهی النبی ﷺ عن الوترین فی لیلة، ۳/۳۲۹-۳۳۰) همانند این حدیث، و ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء لا وتران فی لیلة، حدیث شماره ۴۷۰) فقط با ذکر حدیث بدون قصه، و تخریج ابن حبان (۶/۲۰۱-۲۰۲)، حدیث شماره ۲۴۴۹-الإحسان) مانند این حدیث.

ابن حبان این حدیث را صحیح دانسته و ابن حجر در فتح الباری (۲/۴۸۱) آن را حسن دانسته است و علامه احمد شاکر در تحقیقش بر ترمذی آن را صحیح دانسته و محقق الإحسان سند آن را قوی و محقق جامع الأصول (۶/۶۲) آن را صحیح دانسته است.

رای بعضی از علمای صحابه رضی الله عنهم و علمای بعد از آنان این بوده است که باید وترش را خراب کند و گفته‌اند: به آن یک رکعت اضافه کند و بعد هر قدر که می‌خواهد نماز بخواند، سپس در آخر نمازش، نماز وتر را بخواند؛ چون: «دو وتر در یک شب نیست». و این گفته اسحاق است.

بعضی دیگر از علمای صحابه رضی الله عنهم و دیگران گفته‌اند: اگر وتر را در اول شب خواند و بعد خوابید، سپس آخر شب بیدار شد، پس تا جایی که می‌تواند نماز بخواند و نماز وترش را نباید خراب کند و وترش را همان گونه که بوده است رها کند. و این گفته سفیان ثوری و مالک بن انس و ابن مبارک و شافعی و اهل کوفه و احمد است.

این گفته، صحیح‌تر است، چون در روایات متعددی آمده است که پیامبر صلی الله علیه و آله بعد از نماز وتر نماز خوانده‌اند ^(۱).

گویم: این گفته‌ای که امام ترمذی رحمته الله ترجیح می‌دهد و می‌گوید: «این صحیح‌تر است»: «آن مطلبی است که به آن اشاره کردم ^(۲)، آنجا که بیان کردم فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله: «نماز آخر شب خود را وتر قرار دهید» دلیل بر وجوب وتر نیست، بلکه مقصود این است که یک فرد مسلمان نماز وتر را در نماز شب ترک نکند، چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «نماز شب، دو رکعت است، پس اگر کسی از شما

۱- سنن الترمذی، ۳۳۴/۲.

۲- ن.ک: آنچه در زیر شماره (۷-۴-۳) ذکر شد.

ترسید که وقت صبح داخل شود، یک رکعت بخواند تا آنچه از نماز خوانده است، وتر شود»^(۱).

پس فرمودهٔ پیامبر ﷺ: «یک رکعت بخواند تا آنچه از نماز خوانده است وتر شود» نشان می‌دهد که منظور پیامبر ﷺ این بوده است که یک فرد مسلمان نمازش را در شب با شفع [یعنی نماز دو رکعتی] بدون وتر ترک نکند؛ و الله اعلم^(۲).

۱- در مطالب قبلی به تخریج این حدیث اشاره شده است.

۲- ولی یک مسأله می‌ماند و آن اینکه: اگر مأوم در اول شب وتر خود را خوانده باشد، سپس همراه با جماعتی دوباره پشت امامی نماز بخواند، پس آیا وتر را همراه با امام ترک کند و فضیلت مذکور در حدیث ابوذر از او فوت شود؟ که پیامبر ﷺ می‌فرماید: «به راستی کسی که همراه امام نماز بخواند تا اینکه نمازش تمام شود، برای او نماز همهٔ شب نوشته می‌شود» (به تخریج این حدیث قبلاً اشاره شد).

در جواب گوییم: آنچه که به نظر می‌رسد - و الله اعلم - مأوم همراه با امام یک رکعت وتر را با نیت شفع می‌خواند و اگر امام بعد از آن یک رکعت، سلام داد، بلند می‌شود و رکعت دوم را می‌خواند، پس در نتیجه او منصرف نشده است مگر بعد از انصراف امام [یعنی نماز را خاتمه نداده مگر بعد از خاتمه یافتن نماز امام] و او دو وتر را در یک شب نخوانده است؛ و الله اعلم. و اختلاف نیت مأوم با امام هیچ اشکالی ندارد؛ و بالله التوفیق.

نمازهای متفرقه

این باب شامل فصلهای زیر است:

- (۱-۴) نماز اشراق.
- (۲-۴) نماز ضحی.
- (۳-۴) نماز زوال.
- (۴-۴) نماز ورود و خروج از منزل.
- (۵-۴) دو رکعت نماز بعد از وضو.
- (۶-۴) نماز تحیة مسجد.
- (۷-۴) نماز بین اذان و اقامه.
- (۸-۴) نماز توبه.
- (۹-۴) نماز سنت جمعه.
- (۱۰-۴) نماز تسبیح.
- (۱۱-۴) نماز شخصی که از سفر برگشته است.
- (۱۲-۴) نماز استخاره.
- (۱۳-۴) نماز خسوف و کسوف.
- (۱۴-۴) نماز دو عید.
- (۱۵-۴) نماز استسقا.
- (۱۶-۴) نماز جنازه.
- (۱۷-۴) دو رکعت نماز طواف.
- (۱۸-۴) نماز در مسجد قباء.

نمازهای متفرقه

(۴-۱) نماز اشراق

نماز اشراق اولین نماز ضحی است، چون وقت نماز ضحی از طلوع خورشید آغاز می‌شود. نام این نماز در این وقت از نماز ضحی به اسم "نماز اشراق" از ابن عباس رضی الله عنهما ثابت است.

از عبدالله بن حارث بن نوفل روایت است: «ابن عباس نماز ضحی نمی‌خواند. او را نزد ام هانی بردم و گفتم: از آنچه که به من خبر داده‌ای به او خبر ده! ام هانی گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله در روز فتح مکه به خانه من آمد و درخواست آب کرد و در ظرف بزرگی آب ریخته شد، سپس در خواست لباس کرد، پس خود را از من پوشاند و تن خود را شست، سپس آنها را در گوشه‌ای از خانه ریخت و هشت رکعت نماز خواند و آن هم در وقت ضحی. ایستادن و رکوع و سجود و نشستن در آن نمازها یکسان بود، بعضی از آنها نزدیک به بعضی دیگر بود. آنگاه ابن عباس بیرون رفت و در آن هنگام می‌گفت: بین دو لوح قرآن را خوانده‌ام و نماز ضحی را ندانستم مگر حالا: ﴿يَسْبَحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ﴾ و می‌گفتم: کجاست نماز اشراق؟ سپس بعد از آن گفت: آنها نماز اشراق هستند». تخریج طبری در تفسیرش و حاکم^(۱).

۱- این حدیث، حسن لغیره است.

تخریج ابن جریر در تفسیرش (۲۳-۱۳۷-الفکر) از دو طریق [یعنی: با دو سند]:

اول- از مسعر بن عبد الکریم، از موسی بن ابی کثیر، از ابن عباس ... به همین نحو. و در سندش انقطاع است: موسی بن ابی کثیر از ابن عباس نشنیده است. ن.ک: التقریب (ص ۵۵۳)، از

این جهت که او را در طبقه ششم قرار داده است و این طبقه کسانی هستند که دیدارشان ب صحابه ثابت نشده است؛ همان گونه که در مقدمه کتابش به آن اشاره می‌کند.

دوم- از سعید بن ابی عروبه، از ابومتوکل، از ایوب بن صفوان، از عبد الله بن حارث بن نوفل؛ از ابن عباس ... و بعد از آن سیاق حدیث را روایت می‌کند.

در سند این حدیث، سعید است که تدلیس می‌کند [یعنی: اسم شخصی را که از او روایت شنیده است ذکر نمی‌کند و یا با اسم غیر معروفش او را ذکر می‌کند] و احادیث را در هم آمیخته است. و ابومتوکل، خود متوکل است و بیان حال او در الجرح والتعديل (۳۷۲/۸) ذکر شده است و درباره او نه تجریحی [بدی] ذکر کرده است و نه تعدیلی [خوبی] و بیان حال او در تعجیل المنفعة ص (۳۹۱) هم آمده است و حکم به جلالت و بزرگواری او داده و از ابو حاتم، حکم جلالت و بزرگواری او را نقل کرده است. اما در کتاب ابو حاتم این گونه نیست و شاید چشمش به بیان حال شخص دیگری بعد از آن در کتاب الجرح والتعديل افتاده است؛ و الله اعلم. و بیان حال ایوب نیز او در الجرح والتعديل (۲-۲۵۰) آمده، ولی درباره او تجریح [بدی] و تعدیلی [خوبی] ذکر نکرده است.

حاکم آن را در المستدرک (ط/۵۳) تخریح کرده است، از طریق سعید بن ابی عروبه از ایوب ابن صفوان از عبدالله بن حارث؛ از ابن عباس ... و بعد از آن نص حدیث را روایت کرده است. گویم: در این سند، سعید و ایوب هستند و متوکل را ذکر نکرده است که این ناشی از به هم آمیختگی سعید است، چون او احادیث را در هم آمیخته است. این اثر با این دو سند ذکر شده به درجه حسن لغیره می‌رسد و این حکم با شواهد زیر تأکید پیدا می‌کند:

الف) تخریح عبد الرزاق در المصنف (۷۹/۳) از معمر از عطا خراسانی، که می‌گوید: ابن عباس گفت: « در درونم چیزهایی درباره نماز ضحی بود تا اینکه خواندم ﴿سَخَرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحُنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ﴾ ».

در فضیلت نماز ضحی در اوّل وقت آن - و آن هم نماز اشراق - حدیث بعدی آمده است:

از ابوامامه رضی الله عنه روایت است که می گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «اجر کسی که نماز صبح را با جماعت در مسجد بخواند و در آنجا بنشیند تا نماز سنت ضحی بخواند، مانند اجر کسی است که حج یا عمره رفته باشد و حج و عمره اش کامل باشد.»
تخریج طبرانی.

در روایت دیگری آمده است: «کسی که نماز صبح را با جماعت بخواند، سپس بنشیند تا اینکه خورشید طلوع کند . . . .». تخریج طبرانی^(۱).

⇒ گویم: این سند تا عطا، حسن است، ولی روایت عطا از صحابه، مرسل و منقطع است. تهذیب التهذیب، ۲۱۲/۷.

ب) تخریج طبرانی در المعجم الکبیر (۴۰۶/۲۴) و در الأوسط (۶۳/۶-۶۴- مجمع البحرین) از طریق ابو بکر هذلی از عطا بن ابی رباح از ابن عباس، که می گوید: از کنار این آیه ﴿الْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ﴾ می گذشتم و نمی دانستم چیست، تا اینکه ام هانی بنت ابی طالب از رسول الله صلی الله علیه و آله برایم نقل کرد که می گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله نزد او آمد و برای وضو ظرف آبی درخواست کرد، مثل اینکه آثار خمیر را در آن می بینم، پس وضو گرفت، سپس ایستاد و نماز ضحی خواند، آنگاه فرمود: «ای ام هانی! این نماز اشراق است.»

گویم: ابوبکر هذلی اخباری [این لقب به کسی داده می شود که به علم تاریخ و انساب و سیر اشتغال داشته باشد] متروک الحدیث است، همان طور که در التقریب (ص ۶۲۵) آمده است و روایت مرفوع این حدیث، منکر است و درست وقف آن بر صحابی است.

ج) و شواهد دیگری نیز وجود دارد که سیوطی در الدر المنثور (۱۵۰۷-۱۵۱) نقل می کند. (ن.ک: المصنف، ابن ابی شیبیه، ۴۰۷/۲-۴۰۸).

۱- این حدیث، حسن است و تخریج آن در (۳-۲-۴) نماز ضحی می آید.

(۲-۴) نماز ضحی

این فصل شامل مسائل زیر است:

اول: فضیلت نماز ضحی؛

دوم: حکم آن؛

سوم: وقت آن؛

چهارم: تعداد رکعات و کیفیت آن.

بیان این مسائل به شرح زیر است:

• (۱-۲-۴) فضیلت نماز ضحی

احادیثی در فضیلت نماز ضحی آمده است، از میان آنها احادیث زیر را ذکر می‌کنم:

از ابوذر رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «بر هر یک از مفاصل استخوانهای^(۱) شما صدقه‌ای است، پس هر تسبیحی [سبحان الله گفتن] صدقه است^(۲) و هر تحمیدی [الحمد لله گفتن] صدقه است و هر تهلیلی [لا اله الا الله گفتن] صدقه است و هر تکبیری [الله اکبر گفتن] صدقه است و امر به معروف، صدقه است

۱- سلامی [مفصل]، مفرد است و جمع آن، سلامیات [مفاصل] است و آن هم به مفاصل انگشتان گفته می‌شود، سپس به جای همه استخوانها و مفاصل بدن به کار برده شده است؛ (شرح مسلم، نووی، ۲۳۳/۵).

۲- در روایت دیگری نزد ابوداود در سننش (چاپ دار الفکر ۴۱۱/۱، حدیث شماره ۱۲۸۶) چنین آمده است: «بر هر یک از مفاصل استخوانهای شما در هر روز صدقه‌ای است، پس برای آن شخص به هر نمازی صدقه است و هر روزه‌ای صدقه است و هر حجی صدقه است و هر تسبیحی...» (مترجم).

و نهی از منکر، صدقه است و از آن دو رکعت نمازی که از نماز ضحی می‌خواند، کفایت می‌کند». تخریج مسلم^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب استحباب صلاة الضحی و أن أقلها رکعتان وأكملها ثمان رکعات وأوسطها أربع رکعات أو ست والحث علی المحافظة علیها، حدیث شماره ۷۲۰). و ن.ک: جامع الأصول، ۹/۴۳۶.

* ابن رجب در جامع العلوم و الحكم (چاپ دار ابن الجوزی ص ۴۶۴-۴۶۷) می‌گوید: «ظاهر حدیث نشان می‌دهد که شکر با این صدقات بر هر مسلمان در هر روز واجب است، ولی شکر دو درجه دارد:

یکی از آن دو، شکر واجب است و آن هم اینکه: یک شخص واجبات را انجام دهد و از محرّمات دور شود، پس این را باید انجام دهد و در قبال شکر این نعمتها او را کفایت می‌کند... و این نشان می‌دهد که در صورتی او را کفایت می‌کند که کارهای شر و بدی انجام ندهد و در صورتی از بدیها دور می‌شود که فرائض را انجام دهد و از محرّمات دوری کند، چون بزرگ‌ترین بدیها ترک فرائض است و برای همین بعضی از سلف گفته‌اند: شکر خدا ترک گناه است. و بعضی از آنان گفته‌اند: شکر خدا این است که در انجام گناه از نعمتهای خداوند کمک گرفته نشود.

درجه دوم از شکر، شکر مستحب است و آن هم اینکه: یک بنده بعد از ادای فرائض و دوری از محرّمات، عبادتهای سنتی انجام دهد. و این درجه سبقت گیرندگان و بندگان نزدیک خداست و آن هم از فرمایشاتی که پیامبر ﷺ در این احادیث به آن اشاره کرده‌اند ... و از انواع صدقه‌هایی که پیامبر ﷺ در این احادیث به آنها اشاره می‌کنند، چیزهایی است که منفعت آن برای دیگران است؛ مانند: صلح دادن، کمک کردن به یک شخص برای سوار شدن بر چهارپایش و سخن نیک و ... و از آنها چیزهایی است که منفعت آن به خود شخص بر می‌گردد؛ مانند: تسبیح گفتن و تکبیر گفتن و تحمید گفتن و تهلیل گفتن و رفتن به سوی نماز و دو رکعت نماز ضحی و به درستی که این دو

از ابودرداء و ابوذر رضی الله عنهما روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند تبارک و تعالی می‌فرماید: «فرزند آدم! برای من در اوّل روز چهار رکعت نماز بخوان، تا تو را در آخر آن روز کفایت کنم!»^(۱). تخریج ترمذی^(۲).

از ابوهریره رضی الله عنه روایت است: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «بر نماز ضحی محافظت نمی‌کند، مگر آوآب [کسی که زیاد به سوی خدا برمی‌گردد و توبه می‌کند]».

رکعت نماز از همه آنها او را کفایت می‌کند، چون در نماز خواندن از همه اعضای بدن در طاعت و عبادت استفاده می‌شود...» (مترجم).

۱- طیبی می‌گوید: یعنی من تو را در کارها و خواسته‌های کفایت می‌کنم و آنچه را که دوست نداری، بعد از نماز تا آخر آن روز از تو دفع و دور می‌کنم و معنای آن این است که ذهن خود را در اوّل روز برای عبادت من خالی و فارغ کن، تا اینکه ذهنت را در آخر آن روز با بر آوردن خواسته‌های خالی و فارغ کنم. (تحفة الأحمودی، چاپ دار احیاء التراث العربی، ۵۹۸/۲).

سیوطی می‌گوید: احتمال دارد که مراد از آن کفایت، مصونیت او از آفات و امراض و حادثه‌های زیان آور باشد و یا اینکه مراد از آن، حفظ کردن او از گناهان و گذشت کردن از کارهای بد او در آن روز باشد یا عمومی‌تر از آن. (عون المعبود، تألیف عظیم آبادی، چاپ دار احیاء التراث العربی، ۱۰۲/۴). (مترجم).

۲- این حدیث، حسن است.

تخریج احمد در المسند (۴۴۰/۶، ۴۵۱) و تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی صلاة الضحی، حدیث شماره ۴۷۵).

ترمذی درباره این حدیث می‌گوید: «حسن غریب است» و شیخ احمد شاکر در تحقیقش بر ترمذی و آلبانی در صحیح سنن ترمذی (۱۴۷/۱) آن را صحیح دانسته‌اند و محقق جامع الأصول (۴۳۷/۹) آن را حسن دانسته است.

فرمودند: « و این نماز اوّابین است ». تخریح ابن خزیمه و حاکم^(۱).

• (۲-۲-۴) حکم نماز ضحی

احادیثی که ذکر شد و احادیث مانند اینها بر این دلالت می‌کنند که نماز در وقت ضحی نزد خدا محبوب و پسندیده است^(۲).

و در آن دلیلی بر مشروعیت مداومت و استمرار بر خواندن نماز ضحی است^(۳).

۱- این حدیث، حسن است.

تخریح ابن خزیمه (۲۲۸/۲) و حاکم در المستدرک (۳۱۴/۱). و این لفظ حدیث آنهاست، و تخریح طبرانی در الأوسط (۲۷۹/۲ - مجمع البحرین) بدون فرموده‌اش: « و این نماز اوابین است ».

حاکم این حدیث را بر شرط مسلم تصحیح نموده و آلبانی در سلسله الأحادیث الصحیحة (حدیث شماره ۱۹۹۴) آن را صحیح دانسته است.

۲- مجموع الفتاوی، ۲۲/۲۸۴.

۳- این ظاهر آنچه است که از احادیث ذکر شده بر آن دلالت می‌کند. نیل الأوطار (۷۷/۳).

اما شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمته الله بعد از اینکه اتفاق علما بر سنت بودن نماز ضحی و عدم مداومت پیامبر صلی الله علیه و آله بر آن نقل می‌کند، سپس مستحب بودنش را ترجیح می‌دهد و می‌گوید: « مانده است که گفته شود: آیا مداومت و استمرار بر آن بهتر می‌باشد؟ یا بهتر است به پیامبر صلی الله علیه و آله در ترک کردن مداومت و استمرار بر آن اقتدا شود؟ علما بر این قضیه اختلاف دارند. و بهتر است گفته شود: کسی که بر نماز شب مداومت داشته است، برای او از مداومت بر نماز ضحی کفایت می‌کند، همان گونه که پیامبر صلی الله علیه و آله عمل می‌کردند و کسی که از نماز شب به خواب می‌رود، نماز ضحی جانشینی برای نماز شب اوست ». مجموع الفتاوی (۲۲/۲۸۴).

گویم: ولی ظاهر دلایل بر مستحب بودن مداومت و استمرار بر آن به طور مطلق است و گاهی پیامبر صلی الله علیه و آله عملی را که دوست داشتند انجام دهند، ترک می‌کردند از ترس اینکه مردم به آن عمل

و دلیلی بر وجوب نماز ضحی ثابت نیست.

• (۳-۲-۴) وقت نماز ضحی

وقت نماز ضحی از طلوع خورشید شروع می‌شود و تا زوال خورشید [یعنی رسیدن خورشید به وسط آسمان] ادامه دارد و بهترین وقت آن زمانی است که اشعه خورشید شدت پیدا می‌کند.

دلیل آن احادیث زیر است:

اما وقت اول آن، پس بر آن حدیث ابودرداء و ابوذر رضی الله عنهما دلالت می‌کند که قبلاً ذکر شد و محل شاهد در آن: « برای من در اول روز چهار رکعت نماز بخوان » است.

همچنین آنچه از انس رضی الله عنه روایت شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: « برای کسی که نماز صبح را با جماعت بخواند، سپس بنشیند و ذکر خدا بگوید تا اینکه خورشید طلوع کند، و بعد دو رکعت نماز بخواند^(۱)، اجری مثل حج و عمره است که کامل است، کامل است، کامل است ». تخریج ترمذی^(۲).

کنند و بر آنان فرض شود؛ پس این سبب عدم مداومت پیامبر صلی الله علیه و آله است، پس دلایل به طور مطلق باقی می‌ماند. و عایشه رضی الله عنها به چنین نکته‌ای اشاره کرده‌اند. (ن.ک: جامع الأصول، ۶/۱۰۸-۱۰۹).

۱- طیبی می‌گوید: « و این نماز، نماز اشراق نامیده می‌شود و این اولین نماز ضحی است. این مطلب را در تحفة الأحوذی (۴۰۵/۱) نقل کرده است.

گویم: کمی پیش این مسأله را برای شما گسترده‌تر بیان کرده‌ام؛ ن.ک (۴-۱ نماز اشراق).

۲- این حدیث، حسن لغیره است.

تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ذکر ما يستحب من الجلوس فی المسجد بعد صلاة الصبح

↩

حتى تطلع الشمس).

از ابوامامه رضی الله عنه روایت است: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «اجر کسی که نماز صبح را با جماعت در مسجد بخواند و در آنجا بنشیند تا نماز سنت ضحی بخواند، مانند کسی می ماند که حج یا عمره رفته باشد و حج و عمره اش هم کامل باشد». تخریج طبرانی.

در روایت دیگری آمده است: «کسی که نماز صبح را با جماعت بخواند، سپس بنشیند تا اینکه خورشید طلوع کند . . .». تخریج طبرانی^(۱).

اما خارج شدن وقت آن با زوال خورشید، به این خاطر است که نماز ضحی است.

اما وقت با فضیلت تر آن؛ پس آنچه از زید بن ارقم رضی الله عنه روایت شده است بر آن دلالت می کند: روزی افرادی را دید که در وقت نماز ضحی نماز می خوانند، آنگاه گفت: آیا ندانسته اند که نماز در غیر از این ساعت بهتر است؟ به درستی که پیامبر

⇨ ترمذی راجع به این حدیث می گوید: «حسن غریب است»، و مبارکفوری با شواهد این حدیث، آن را در تحفة الأحوذی (۴۰۶/۱) حسن دانسته است. و شیخ احمد شاکر در تحقیقش بر ترمذی (۴۸۱/۲) با او موافق بوده و آلبانی در صحیح سنن ترمذی (۱۸۲/۱) آن را حسن دانسته و محقق جامع الأصول (۴۰۱/۹) نیز با شواهدش آن را حسن دانسته است. گویم: از جمله شواهد آن، حدیث بعدی است.

۱- این حدیث، حسن است.

تخریج طبرانی در المعجم الکبیر (۱۷۴/۸، ۱۸۱، ۲۰۹).

منذری و هیشمی سند این حدیث را خوب دانسته اند. و آلبانی در صحیح الترغیب والترهیب

(۱۸۹/۱) آن را حسن دانسته است؛ و ن.ک: مجمع الزوائد، ۱۰۴/۱۰.

ﷺ فرموده‌اند: « نماز اوّابین وقتی است که پاهای شتران کوچک از شدت گرمی خاک^(۱) می‌سوزد ». تخریج مسلم^(۲).

• (۴-۲-۴) تعداد رکعات نماز ضحی و کیفیت آن

برای یک فرد مسلمان مشروع است که نماز ضحی را دو رکعت یا چهار رکعت یا شش رکعت یا هشت رکعت یا دوازده رکعت بخواند.

اگر بخواهد نماز ضحی را دو رکعت دو رکعت بخواند:

یا اینکه نماز ضحی را دو رکعت بخواند. دلیل آن حدیث ابوذر رضی الله عنه است که گوید: پیامبر ﷺ فرمودند: « بر هر یک از مفاصل استخوانهای شما صدقه‌ای است ... (دنبالۀ حدیث و در آن:) و از آن دو رکعت نمازی که از نماز ضحی می‌خواند کفایت می‌کند ». تخریج مسلم^(۳).

یا اینکه نماز ضحی را چهار رکعت بخواند. دلیل آن حدیث ابو درداء و ابوذر رضی الله عنهما است که می‌گویند: پیامبر ﷺ فرمود، خداوند ﷻ می‌فرماید: « فرزند آدم! برای من در اوّل روز چهار رکعت نماز بخوان، تا تو را در آخر آن روز کفایت کنم! ». تخریج ترمذی^(۴).

۱- نووی در شرح مسلم (۳۰/۶) می‌گوید: « الرضاء [گرمی خاک]: خاکی است که در اثر گرمای خورشید به شدت گرم شده است؛ یعنی وقتی که فسیل، حرارت خورشید را می‌بایند. و فسیل، شتران کوچک از بیچه‌های شتر است ». (ن.ک: نیل الأوطار، ۸۱/۲).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب صلاة الأوّابین حین ترمض الفصال، حدیث شماره ۷۴۸).

۳ و ۴- کمی پیش‌تر به این دو حدیث اشاره شد.

یا اینکه نماز ضحی را شش رکعت بخواند. دلیل آن حدیث انس بن مالک رضی الله عنه است که گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله ضحی را شش رکعت می خواند ». تخریج ترمذی در الشمائل^(۱).

یا اینکه نماز ضحی را هشت رکعت بخواند. دلیل آن حدیث ام هانی رضی الله عنها است که می گوید: « وقتی که سال فتح مکه بود، نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و او در بالاترین جای مکه قرار داشت، پیامبر صلی الله علیه و آله مشغول غسل کردن بود، آنگاه فاطمه او را پوشاند، سپس پیراهن خود را برداشت و آن را دور خود پیچید و هشت رکعت سنت ضحی خواند^(۲) ». تخریج بخاری و مسلم^(۳).

یا اینکه نماز ضحی را دوازده رکعت بخواند. دلیل آن حدیث ابو درداء رضی الله عنه است که می گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: « کسی که نماز ضحی را دو رکعت بخواند، از جمله غفلت کنندگان نوشته نمی شود و کسی که چهار رکعت بخواند، از جمله عبادت

۱- این حدیث، صحیح لغیره است.

تخریج ترمذی در (کتاب الشمائل، باب صلاة الضحی، حدیث شماره ۲۷۳)
آلبانی این حدیث را در مختصر الشمائل المحمدية (ص ۱۵۶) صحیح لغیره دانسته و شواهد و طرق آن را در إرواء الغلیل (۲/۲۱۶) ذکر کرده است.

۲- در این حدیث ردی است بر کسانی که ادعا دارند این نماز فتح بوده است نه نماز ضحی؛
(ن.ک: زاد المعاد، ۳/۴۱۰، عون المعبود، ۱/۴۹۷).

۳- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش، از جمله در (کتاب التهجد، باب صلاة الضحی فی السفر، حدیث شماره ۱۱۷۶) و مسلم در (کتاب الحيض، باب تستر المغتسل بثوب و نحوه، حدیث شماره ۳۳۶) و این لفظ حدیث اوست. (ن.ک: جامع الأصول، ۶/۱۱۰).

کنندگان نوشته می‌شود و کسی که شش رکعت بخواند، در آن روز کفایت می‌شود و کسی که هشت رکعت بخواند، خداوند او را از جمله پرهیزکاران می‌نویسد و کسی که دوازده رکعت بخواند، خانه‌ای برایش در بهشت ساخته می‌شود و روز و شبی نیست، مگر اینکه خداوند منتی دارد که بر بندگانش صدقه می‌کند و خداوند هیچ منتی را بر کسی از بندگانش بهتر از اینکه ذکر خود را به او الهام کند، نگذاشته است. تخریج طبرانی^(۱).

گویم: بنا به احادیثی که ذکر شد سخن کلی عایشه رضی الله عنها برداشت می‌شود، وقتی که معاذ از او سؤال کرد: پیامبر صلی الله علیه و آله چند رکعت نماز ضحی می‌خواند؟ گفت:

۱- هیشمی در مجمع الزوائد (۲/۲۳۷) این حدیث را ذکر کرده و گفته است: «طبرانی در الکبیر آن را روایت کرده و در سندش موسی بن یعقوب زمعی است که ابن معین و ابن حبان او را ثقة دانسته‌اند و ابن مدینی و دیگران، او را ضعیف دانسته‌اند و بقیة راویان سند این حدیث، ثقه هستند.»

گویم: موسی بن یعقوب صدوق است و حفظ او بد است [سیئ الحفظ]؛ همان‌گونه که در التقریب (ص ۵۵۴) ذکر کرده است و بزار در کشف الأستار (۲/۳۳۴) روایتی از ابوذر تخریج کرده که شاهی برای این حدیث است. و منذری آن را در الترغیب ذکر کرده و آلبنی حدیث ابودرداء و ابوذر را در صحیح الترغیب والترهیب (۱/۲۷۹) حسن دانسته است.

* گویم: آلبنی این حدیث را در ضعیف الترغیب والترهیب ۱/۲۰۵ (چاپ المعارف) و همچنین سلسله ضعیفه حدیث شماره ۶۴۳۵ (چاپ المعارف) ضعیف دانسته است و حدیث ابودرداء و ابوذر مذکور که آلبنی آن را حسن دانسته حدیث دیگری است که در مبحث پیش ذکر شد. (مترجم).

« چهار رکعت، و بر آن به اندازه‌ای که خدا می‌خواست می‌افزود ». تخریح مسلم^(۱).

یا اینکه نماز ضحی را دو رکعت دو رکعت بخواند. دلیل آن عموم فرموده پیامبر ﷺ است که می‌فرماید: « نماز شب و روز دو رکعت دو رکعت است »^(۲).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریح مسلم در (کتاب صلاة المسافرين و قصرها، باب استحباب صلاة الضحی و أن أقلها رکعتان و أكملها ثمان رکعات و أوسطها أربع رکعات أو ست والحث علی المحافظة علیها، حدیث شماره ۷۱۹).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریح آن گذشت، ن.ک: مسأله دوم در (۲-۲-۲).

توجه: روایت دیگری از حدیث ام هانی که قبلاً به آن اشاره شد، با این لفظ آمده است: « پیامبر ﷺ نماز سنت ضحی را هشت رکعت خواندند؛ بین هر دو رکعت سلام می‌گفتند ». اصل حدیث ام هانی رضی الله عنها در صحیح بخاری و مسلم می‌باشد ولی با لفظ دیگری آمده است. ابوداود در (کتاب الصلاة، باب صلاة الضحی، حدیث شماره ۱۲۳۴، ۲/۲۳۴) آن را با همین لفظ تخریح کرده است.

در سند آن، عیاض بن عبدالله است و کسی که از او روایت می‌کند، عبدالله بن وهب است؛ ابوحاتم راجع به عیاض می‌گوید: « قوی نیست ». و ابن حبان اسمش را در الثقات ذکر کرده است. و شاجی می‌گوید: « ابن وهب از او احادیثی روایت می‌کند که در آن اشکال وجود دارد ». و یحیی ابن معین می‌گوید: « ضعیف الحدیث است ». و ابوصالح می‌گوید: « او استوار و راست قدم است، در مدینه شأن بزرگی دارد، در حدیثش چیزی است [یعنی: در روایت او اشکال و ضعف است که در صورت تفرد قبول نمی‌شود] ». و بخاری می‌گوید: « منکر الحدیث است ». (تهذیب التهذیب، ۸/۲۰۱).

↩

برای هر فرد مسلمان جایز است که نماز ضحی را چهار رکعت پی در پی بخواند، همانند نماز چهار رکعتی؛ و دلیل آن اطلاق لفظ احادیث وارده است، مانند آنچه که از پیامبر ﷺ آمده است که می فرماید: خداوند ﷻ می فرماید: «ای فرزند آدم! برای من در اوّل روز چهار رکعت نماز بخوان!» و مانند فرموده پیامبر ﷺ: «و کسی که چهار رکعت بخواند، از جمله عبادت کنندگان محسوب می شود»؛ والله اعلم.

(۳-۴) نماز زوال

این نماز متعلق به سنت راتبه قبلیه ظهر است و قبلاً به آن اشاره شد. درباره فضیلت آن در اینجا احادیثی را علی الخصوص ذکر می کنم: از ابویوب رضی الله عنه روایت است که پیامبر ﷺ می فرماید: «چهار رکعت قبل از نماز ظهر...^(۱)، برای آنان درهای آسمان باز می شود». تخریج ابوداود و ابن خزیمه^(۲).

⇒ گویم: ابن وهب این حدیث را از عیاض روایت می کند و ظاهر این شخص به گونه ای است که احتمال تفردش نیست و این لفظ به آن متفرد شده است؛ والله اعلم.

آلبانی در تعلیقش بر صحیح ابن خزیمه (۲۳۴/۲) این حدیث را با همین لفظ ضعیف دانسته و در تمام المنه (ص ۲۵۸-۲۵۹) به طور مفصل درباره علت آن سخن گفته است.

۱- در جای خالی: «که بین آنها تسلیم (یعنی سلام گفتن) نباشد»؛ آلبانی این زیادی را در صحیح الجامع حدیث شماره ۸۸۵ و در صحیح سنن ابوداود حدیث شماره ۱۲۷۰ حسن دانسته است. و این لفظ حدیث ابوداود و ترمذی است. اما آنچه مؤلف در پایین به ضعف آن اشاره می کند، از لفظ حدیث ابن ماجه است که آلبانی آن را در سنن ابن ماجه ضعیف دانسته است. (مترجم).

۲- این حدیث، حسن لغیره است. ⇐

از عبد الله بن سائب رضی اللہ عنہ روایت است که می‌گوید: پیامبر صلی اللہ علیہ و آله و سلم بعد از اینکه خورشید از وسط آسمان تمایل پیدا می‌کرد، قبل از نماز ظهر، چهار رکعت نماز می‌خواند و فرمودند: «این زمانی است که درهای آسمان در آن باز می‌شود و دوست دارم در آن زمان عمل صالحی از من بالا رود». تخریج ترمذی ^(۱).

(۴-۴) نماز ورود و خروج از منزل

برای یک شخص مسلمان جایز است که به هنگام خارج شدن از منزل و داخل شدن به منزل دو رکعت نماز بخواند.
از ابو هریره رضی اللہ عنہ روایت است که پیامبر صلی اللہ علیہ و آله و سلم می‌فرماید: «هر گاه به منزل خود

⇒ تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب الأربع قبل الظهر وبعدها، حدیث شماره ۱۲۷۰) و ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فيها، باب فی الأربع الركعات قبل الظهر، حدیث شماره ۱۱۵۷) و ترمذی در الشمائل (حدیث شماره ۲۷۷، ص ۲۴۱) و ابن خزيمة (۲۲۱/۲ - ۲۲۳، شماره ۱۲۱۴ - ۱۲۱۵).

ابوداود و ابن خزيمة بر سند این حدیث انتقاد کرده‌اند، ولی طرق این حدیث، آن را به درجه حسن لغیره می‌رسانند، بدون فرموده‌اش: «که بین آن‌ها با سلام دادن فاصله نباشد»، و آلبانی نیز در صحیح سنن ابن ماجه (۱۹۱/۱) و در تعلیقش بر صحیح ابن خزيمة (۲۲۱/۲) و مختصر الشمائل (ص ۱۵۷) آن را صحیح دانسته است.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج احمد در المسند (۴۱۱/۳) و ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الصلاة عند الزوال، حدیث شماره ۴۷۸).

این حدیث را علامه احمد شاکر در تحقیقش بر ترمذی و آلبانی در صحیح سنن ترمذی (۱۴۷/۱) صحیح دانسته‌اند و محقق جامع الأصول (۲۴/۶) سندش را صحیح دانسته است.

داخل شدی، دو رکعت نماز بخوان تا تو را از داخل شدن بد، منع کند و اگر از منزلت خارج شدی، دو رکعت نماز بخوان تا تو را از خارج شدن بد، منع کند». تخریج بزار^(۱).

(۴-۵) دو رکعت نماز بعد از وضو

برای یک شخص مسلمان مستحب است که بعد از وضو دو رکعت نماز بخواند. و درباره این نماز فضیلت بزرگ و خیر بسیاری ثابت است؛ به شرط اینکه در آن دو رکعت، دل و صورت خود را به سوی خداوند کرده باشد.

از عقبه بن عامر^{رضی الله عنه} روایت است که می‌گوید: بر ما مسؤولیت مواظبت از شترها بود، نوبت من رسید و شبانگاه آن‌ها را بردم، پس به پیامبر^{صلی الله علیه و آله} رسیدم و او در حالی که ایستاده بود برای مردم سخن می‌گفت، پس به این فرموده‌اش رسیدم: «هیچ مسلمانی نیست که وضو بگیرد و وضویش را خوب بگیرد، سپس بلند شود و دو رکعت نماز بخواند، در حالی که دل و صورت خود را متوجه خدا کرده باشد، مگر اینکه بهشت بر او واجب می‌گردد». گفت: پس گفتم: چقدر این خوب است! ناگهان شخصی که در کنارم بود گفت: آنچه قبل از این فرمود، بهتر بود. آنگاه نگاه کردم و عمر را دیدم؛ گفت: من چند لحظه پیش تو را دیدم که آمدی. [پیامبر^{صلی الله علیه و آله}] فرمود: «کسی از شما نیست که وضوی خویش را کامل بگیرد (یا: تمام کند) سپس بگوید:

۱- این حدیث، حسن است.

تخریج بزار کشف الأستار (۲/۳۵۷).

ابن حجر همان گونه که مناوی در فیض القدير (۱/۳۳۴) ذکر می‌کند، این حدیث را حسن دانسته و آلبانی نیز در السلسلة الصحيحة (حدیث شماره ۱۳۲۳) سندش را خوب دانسته است.

أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُ اللَّهِ وَ رَسُولُهُ، مگر اینکه هشت در بهشت به روی او باز می‌شود و از هر دری که بخواهد وارد می‌شود». تخریج مسلم^(۱).

از حرمان مولای [آزاد شده] عثمان رضی الله عنه روایت است که دید عثمان بن عفان ظرف آبی درخواست کرد، پس بر دو کف خود سه بار پی در پی آب ریخت، آنگاه کف دستانش را شست، سپس کف دست راست خود را در ظرف کرد، پس مضمضه [گرداندن آب در دهان] و استنشاق [فرو بردن آب در بینی] کرد، بعد صورت خود را سه بار شست و دستانش را تا آرنج سه بار پی در پی شست، سپس سر خود را مسح کرد، پس از آن پاهایش را تا قوزک سه بار پی در پی شست، بعد گفت: رسول الله صلی الله علیه و آله فرموده است: «کسی که این چنین مثل وضوی من وضو بگیرد، و بعد دو رکعت نماز بخواند و در آن دو رکعت با خودش صحبت نکند، گناهان گذشته‌اش بخشیده می‌شود». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب الطهارة، باب الذكر المستحب عقب الوضوء، حدیث شماره ۲۳۴). و ن.ک: جامع الأصول، ۳۷۲/۹ - ۳۷۴.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتاب صحیحش، از جمله: (کتاب الوضوء، باب الوضوء ثلاثاً ثلاثاً، حدیث شماره ۱۵۹). همچنین مراجعه شود به احادیث شماره: (۱۶۰، ۱۶۴، ۱۹۳۴، ۶۴۳۳). و تخریج مسلم در (کتاب الطهارة، باب صفة الوضوء و کماله، حدیث شماره ۲۲۶).

فایده: حافظ ابن حجر در فتح الباری (۲۵۱/۱۱) اشاره می‌کند که حرمان از عثمان در این موضوع دو حدیث دارد: اول مقید به ترک سخن با خودش و آن هم به طور مطلق در دو رکعت نمازی که مقید به نماز فرض نیست و دیگری در نماز فرض با جماعت یا در مسجد بدون قید کردن سخن با خودش.

این دو حدیث بر مستحب بودن دو رکعت نماز بعد از وضو دلالت دارند، با توجه به اینکه فضیلت مذکور در حدیث مقید به فرموده پیامبر ﷺ است که می‌فرماید: «در حالی که دل و صورت خود را متوجه خدا کرده باشد»، و به فرموده‌اش: «در آن دو رکعت با خودش صحبت نکند»^(۱).

همان گونه که از پیامبر ﷺ در حدیث دیگری به همین صورت ثابت است که در آخر آن می‌فرمایند: «... فریب نخورید»^(۲).

۱- فرموده‌اش ﷺ: «در آن دو رکعت با خودش صحبت نکند»: مقصود از آن چیزهایی است که نفس، خودش با آن به گفتگو بپردازد و یک شخص بتواند آن را قطع کند [یا جلو آن را بگیرد]، چون فرموده‌اش ﷺ: «صحبت نکند»؛ اقتضا می‌کند که آن از کسب خودش باشد و اما آنچه از خطورات [مطالبی که به ذهن می‌رسد] و وسوسه‌هایی که به او هجوم می‌کنند و نمی‌تواند آنها را دفع کند [یا جلو آن را بگیرد]، آن بخشودنی است. فتح الباری، ۱/۲۶۰.

۲- فرموده‌اش ﷺ: «فریب نخورید [لا تغتروا]»؛ یعنی زیاد گناه نکنید بر اساس اینکه نماز گناهان را پاک می‌کند، چون نمازی که خداوند با آن گناهان را می‌بخشد نمازی است که خداوند آن را قبول کند و یک بنده چگونه می‌تواند بر آن آگاه باشد [یعنی: یک شخص چگونه می‌تواند بفهمد که آیا خداوند آن را قبول کرده است یا نه]. (فتح الباری، ۱/۲۱۱).

بخاری این قسمت اضافه حدیث را در روایت دیگری آورده که حافظ ابن حجر به آن اشاره کرده است؛ روایتی که در آن ذکر وضو و نماز فرض در جماعت یا در مسجد بدون قید صحبت کردن با خودش آمده است و بخاری آن را در (کتاب الرقاق، باب قول الله تعالی: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغْرُبَنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغْرَبَنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾، حدیث شماره ۶۴۳۳ آورده است.

(۴-۶) نماز تحیة مسجد^(۱):

این فصل شامل مسائل زیر است:

- ۱) حکم نماز تحیة مسجد؛
  - ۲) حکم تحیة مسجد الحرام؛
  - ۳) اگر کسی وارد مسجد شود و نماز شروع شده باشد؛
  - ۴) اگر کسی وارد مسجد شد و امام خطبة جمعه می خواند.
- بیان اینها چنین است:

• (۴-۶-۱) حکم نماز تحیة مسجد:

بر هر فرد مسلمان واجب است وقتی وارد مسجد می شود و می خواهد در آنجا بنشیند، دو رکعت نماز بخواند. و احادیث زیر بر وجوب آن دلالت می کنند:

از ابوقتاده سلمی رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «اگر کسی از شما وارد مسجد شد، قبل از اینکه بنشیند، دو رکعت نماز بخواند». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

۱- دو رکعت نمازی که در هنگام ورود به مسجد به قصد جلوس در آن خوانده می شود. (مترجم).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش از جمله: (کتاب الصلاة، باب إذا دخل المسجد فلیرکع رکعتین، حدیث شماره ۴۴۴) و این لفظ حدیث اوست، و تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب استحباب تحیة المسجد برکعتین وکراهة الجلوس قبل صلاتهما و أنها مشروعة فی جمیع الأوقات، حدیث شماره ۷۱۴).

در روایت دیگری آمده است: « اگر کسی از شما وارد مسجد شد، ننشیند تا اینکه دو رکعت نماز بخواند »^(۱).

• (۴-۶-۲) حکم تحیة مسجد الحرام

هیچ دلیلی نیست که مسجد الحرام را از عموم حدیث سابق، مستثنی کند و برای مسجد الحرام نماز تحیة خاص دیگری متفاوت با مساجد دیگر وجود ندارد. آری، کسی که از راه دور با احرام وارد مسجد می‌شود در ابتدا طواف می‌کند همان طور که پیامبر ﷺ در مراسم حج انجام داده‌اند. و حدیث مشهوری که بر سر زبانهاست که: « تحیة مسجد الحرام، طواف است »، هیچ اصل و اساسی ندارد^(۲).

۱- این روایت نزد بخاری در (کتاب التهجید، باب ما جاء فی التطوع مثنی مثنی، حدیث شماره ۱۱۶۳).

۲- همان گونه که علامه آل‌بانی گفته و آن را در السلسلة الضعیفة (حدیث شماره ۱۰۱۲) ذکر کرده است و در آنجا بیان نموده که: « و در سنت عملی یا قولی پیامبر ﷺ دلیلی نمی‌دانم که بر این معنی شاهد باشد، بلکه عموم دلایلی که درباره نماز قبل از نشستن در مسجد آمده است شامل مسجد الحرام نیز می‌شود و گفتن اینکه تحیة آن طواف است، مخالف عموم حدیثی است که به آن اشاره شد؛ پس این حدیث پذیرفته نمی‌شود، مگر بعد از ثابت شدن آن و [هرگز] نمی‌توانند [آن را ثابت کنند]، به ویژه اینکه با تجربه ثابت شده است که امکان ندارد کسی هر وقت وارد مسجد الحرام می‌شود در روزهای حج یا رمضان طواف کند؛ پس خدا را شکر می‌کنیم که در این امر آزادی گذاشته است: ﴿ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ﴾: « و خداوند در دین شما سختی و دشواری قرار نداده است. » و نکته‌ای که باید به آن توجه داشت این است که این حکم متعلق به غیر از حرم است و گرنه در حق کسی که وارد حرم می‌شود، سنت است که ابتدا طواف کند و بعد از آن دو رکعت نماز بخواند ».

• (۳-۶-۴) اگر کسی وارد مسجد شود و نماز شروع شده باشد
 اگر کسی وارد مسجد شود و نماز شروع شده باشد، اوّل باید نماز جماعتی که بر
 پا شده است را بخواند و دو رکعت تحیة مسجد از او ساقط می‌شود.
 دلیل آن به صورت زیر است:
 از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: « اگر نمازی بر پا شده باشد،
 پس نمازی نیست [یعنی درست نیست] بجز فرض ». تخریج مسلم^(۱).
 و وجه شاهد، فرموده اش صلی الله علیه و آله: « نمازی نیست »، می‌باشد.
 و وجه دلالت آن، این است که همه نمازها را منتفی کرده است بجز نمازی که بر
 پا شده باشد.

• (۴-۶-۴) اگر کسی وارد مسجد شد و امام خطبة جمعه می‌خواند
 اگر کسی وارد مسجد شد و امام خطبة جمعه می‌خواند، پس نمی‌نشیند تا اینکه
 دو رکعت تحیة مسجد بخواند و آن دو رکعت را کوتاه و مختصر می‌خواند.
 دلیل آن، حدیث زیر است:
 از جابر بن عبد الله رضی الله عنه روایت است که گوید: سُلَیْک غطفانی روز جمعه به مسجد
 آمد و پیامبر صلی الله علیه و آله خطبه می‌خواند، پس نشست، آنگاه پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمود: « ای
 سُلَیْک! بلند شو و دو رکعت نماز بخوان و آن دو رکعت را مختصر بخوان » سپس

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب کراهة الشروع فی نافلة بعد شروع
 المؤذن، حدیث شماره ۷۱۰). و ن.ک: جامع الأصول ۵/۶۵۹.

فرمود: «اگر کسی از شما در روز جمعه آمد و امام خطبه می خواند، پس دو رکعت نماز بخواند و آن دو رکعت را به طور مختصر بخواند». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

(۷-۴) نماز بین اذان و اقامه

برای یک شخص مسلمان مستحب است که بین اذان و اقامه نماز بخواند. دلیل آن احادیث زیر است:

از عبد الله بن مُعَفَّل رضی الله عنه روایت است: که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «بین هر اذان و اقامه ای نماز است، بین هر اذان و اقامه ای نماز است، (سپس در بار سوم فرمودند): برای کسی که بخواهد». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری به طور مختصر در جاهایی از کتابش، از جمله: (کتاب الجمعة، باب إذا رأى الإمام رجلاً جاء وهو يخطب أمره أن يصلی رکعتین، حدیث شماره ۹۳۰) و تخریج مسلم در (کتاب الجمعة، باب التحیة و الإمام یخطب، حدیث شماره ۸۷۵) و این لفظ حدیث اوست.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب الأذان، باب بین کل أذانین صلاة لمن شاء، حدیث شماره ۶۲۷) و این لفظ حدیث اوست و نیز در (کتاب الأذان، باب کم بین الأذان و الإقامة، حدیث شماره ۶۲۴) و تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب بین کل أذانین صلاة، حدیث شماره ۸۳۸). ابن اثیر در جامع الأصول (۹/۶) راجع به فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله «بین کل أذانین [بین اذان و اقامه]» می گوید: «مقصود او از دو اذان (الأذانین): اذان و اقامه است، پس یکی از آنها بر دیگری غلبه کرده است، افزون بر اینکه اذان در اقامه نیز حقیقی است؛ چون اعلامی است برای نماز و دخول در آن و اذان اعلامی است برای دخول در وقت نماز».

بر استحباب نماز بین اذان و اقامه مغرب تأکید بیشتری شده است و آن هم با توجه به احادیث زیر:

از عبدالله بن مُغَفَّل رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «قبل از نماز مغرب نماز بخوانید (و در بار سوم فرمودند): برای کسی که بخواند»؛ به خاطر کراهتش از اینکه مردم آن را برای خود سنت قرار دهند. تخریج بخاری^(۱).
و در روایتی نزد ابوداود آمده است: «قبل از نماز مغرب دو رکعت نماز بخوانید»، سپس فرمودند: «قبل از مغرب دو رکعت نماز بخوانید، برای کسی که بخواند»؛ از ترس اینکه مردم آن را برای خود سنت قرار دهند^(۲).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در دو جا از کتابش، از جمله در (کتاب التهجید، باب الصلاة قبل المغرب، حدیث شماره ۱۱۸۳). به روایت دیگر زیر (شماره ۷۳۶۸) مراجعه شود.

۲- ابوداود این روایت را از طریق بخاری در (کتاب الصلاة، باب الصلاة قبل المغرب، حدیث شماره ۱۲۸۱) روایت کرده است.

(۴-۸) نماز توبه

هر فرد مسلمان باید بر تقوای خداوند ﷻ حریص باشد و همچنین مراقبت او؛ و اینکه در گناه نیفتد و اگر مرتکب گناه شد، به توبه و رجوع به سوی خداوند مبادرت کند.

پیامبر ﷺ این نماز را در هنگام توبه مشروع دانسته‌اند.

از اسماء بن حکم فزاری روایت است که گوید: شنیدم علی ﷺ می‌گوید: من شخصی بودم که اگر حدیثی را از پیامبر ﷺ می‌شنیدم، خداوند مرا به آن بهره‌مند می‌کرد، از آنچه که می‌خواست به من نفعی برساند و هرگاه شخصی از اصحاب پیامبر ﷺ برای من حدیثی روایت می‌کرد، او را قسم می‌دادم و اگر برایم قسم خورد، از او باور می‌کردم و ابوبکر برای من حدیثی روایت کرد و ابو بکر راست گفته است؛ گفت که شنیدم پیامبر ﷺ فرمودند: «مردی نیست که گناهی انجام دهد، سپس بلند شود و وضو بگیرد و نماز بخواند، سپس از خداوند طلب مغفرت و بخشش بکند، مگر اینکه خداوند او را می‌بخشد، سپس این آیه را تلاوت کردند: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ [آل عمران: ۱۳۵]»^(۱)؛ «و

۱- این حدیث، حسن است.

تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الصلاة عند التوبة، حدیث شماره ۴۰۶) و این لفظ حدیث اوست و در (کتاب التفسیر، باب ومن سورة آل عمران، حدیث شماره ۳۰۰۹) و ابوداود در (کتاب الصلاة، باب فی الاستغفار، حدیث شماره ۱۵۲۱)، و ابن ماجه آن را به طور مختصر بدون ذکر آیه در (کتاب إقامة الصلاة، حدیث شماره ۱۳۹۵) تخریج کرده است و به همین صورت ابن حبان در صحیحش (۲/۳۸۹-۳۹۰-الإحسان) آن را آورده است. ⇐

آنانی که اگر دچار فاحشه [یا گناه کبیره] شدند یا اینکه به خودشان ظلم کردند، به یاد خدا می‌افتند، پس برای گناهانشان طلب مغفرت و بخشش می‌کنند؛ و بجز خدا کیست که گناهان را می‌بخشد؟ و با علم و آگاهی بر آنچه انجام داده‌اند یافشاری نمی‌کنند.»

(۹-۴) نماز سنت جمعه

این فصل دارای دو مسأله است:

(۱) آیا نماز جمعه سنت قبلیه دارد؟

(۲) سنت بعدیه جمعه.

بیان این مسائل بدین صورت است:

• (۹-۴-۱) آیا نماز جمعه سنت قبلیه دارد؟

برای نماز جمعه سنت قبلیه مشخصی ثابت نیست، اما برای نماز سنت به طور مطلق، دلایلی آمده است.

از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «کسی که غسل خودش را انجام دهد، و به نماز جمعه بیاید و تا آنجایی که بتواند نماز بخواند و سپس ساکت شود و به خطبه گوش دهد تا تمام شود و بعد با امام نماز بخواند، گناهان او بین جمعه‌اش تا جمعه دیگر و به اضافه سه روز بخشیده می‌شود.» تخریج مسلم^(۱).

⇒ ابن حجر در ترجمه اسماء بن حکم در التهذیب، سند این حدیث را خوب دانسته است و علامه احمد شاکر در تحقیقش بر ترمذی آن را صحیح دانسته است و آلبنانی در صحیح سنن ترمذی (۱/۱۲۸) و محقق جامع الأصول (۴/۳۹۰) و محقق الإحسان (۲/۳۹۰) آن را حسن دانسته‌اند.

← ۱- این حدیث، صحیح است.

در روایتی نزد ابوداود آمده است: «کسی که غسل روز جمعه را انجام دهد و بهترین لباس خود را بپوشد و اگر عطری را که داشته است استفاده کند و بعد به نماز جمعه بیاید و از روی گردن مردم عبور نکند، سپس نماز بخواند تا جایی که خداوند برای او نوشته است، سپس هرگاه امامش آمد ساکت شود تا اینکه نمازش را تمام کند، این کار کفاره گناهان بین جمعه آینده و جمعه گذشته‌اش می‌باشد». گفت: و ابوهریره می‌گوید: «و به اضافه سه روز» و می‌گوید: «و هر حسنه‌ای برابر ده حسنه مانند آن است»^(۱).

• (۴-۹-۲) سنت بعدیۀ جمعه

حدیث ابن عمر رضی الله عنهما که قبلاً به آن اشاره شد و در آن آمده بود: «دو رکعت بعد از جمعه [در خانه‌اش] می‌خواند»^(۲).

همچنین از ابوهریره رضی الله عنه روایت است: که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «هر کدام از شما نماز جمعه را خواند، بعد از آن چهار رکعت نماز بخواند». تخریج مسلم.

⇒ تخریج مسلم در (کتاب الجمعة، باب فضل من استمع وأنصت فی الخطبة، حدیث شماره ۸۵۷).

۱- ابوداود این روایت را در (کتاب الطهارة، باب فی الغسل یوم الجمعة، حدیث شماره ۳۴۳) تخریج کرده است.

آلبانی در صحیح سنن ابوداود (۷۰/۱) آن را صحیح دانسته است.

*توجه: در اصل کتاب این گونه آمده است که «کفاره‌ای می‌شود بر گناهانش بین دو جمعه و این جمعه که گذشت» که درست آن بدین صورت است «کفاره گناهان بین جمعه آینده و جمعه گذشته‌اش می‌باشد». و این تصحیح از سنن ابوداود است. (مترجم).

۲- ن.ک: بحثی که در (۱-۲) گذشت.

و در روایتی از او آمده است: « اگر کسی از شما می‌خواهد بعد از نماز جمعه نماز بخواند، پس چهار رکعت نماز بخواند»^(۱).

گویم: این دو حدیث دلیل بر مشروعیت خواندن دو یا چهار رکعت نماز بعد از نماز جمعه است و یک فرد مسلمان هر کدام از آنها را انجام دهد جایز است و خواندن چهار رکعت نماز بعد از نماز جمعه بهتر است، زیرا پیامبر ﷺ در حدیث ابوهریره رضی الله عنه بر آن تأکید کرده‌اند.

بهتر است این سنت به طور مطلق^(۲) - هر چند که آن را دو یا چهار رکعت بخواند - در خانه خوانده شود، بدون تفصیل در آنها^(۳).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب الجمعة، باب الصلاة بعد الجمعة، حدیث شماره ۸۸۱). و ن.ک: جامع الأصول، ۳۸/۶.

۲- با استدلال به حدیث: « بهترین نمازها، نماز یک شخص در خانه‌اش است بجز نماز فرض ». إن شاء الله تخریج این حدیث را ذکر خواهم کرد. و این حدیث، صحیح است.

علامه آلبنانی در تمام المنة (ص ۳۴۱-۳۳۲) می‌گوید: « پس اگر بعد از نماز جمعه دو یا چهار رکعت در مسجد یا خانه بخواند، جایز است و خواندن آن در خانه بهتر است؛ با استدلال به این حدیث صحیح (یعنی حدیث: « بهترین نمازها ... [که در بالا به آن اشاره شد] »).

۳- با این تفصیل که: « اگر در مسجد خواند، چهار رکعت بخواند و اگر در خانه خواند، دو رکعت بخواند »؛ هیچ دلیل صحیحی بر آن دلالت نمی‌کند. جهت مناقشه و رد بر این گفته به تمام المنة (ص ۳۴۱-۳۴۲) مراجعه شود.

(۴-۱۰) نماز تسبیح

از جمله نمازهای مشروع، نماز تسبیح است؛ چنانکه در حدیث بعدی ابن عباس رضی الله عنه آمده است:

از ابن عباس رضی الله عنه روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله به عباس بن عبد المطلب رضی الله عنه فرمودند: «ای عباس! ای عمویم! آیا به تو چیزی عطا نکنم، آیا به تو چیزی ندهم تا از آن بهره ببری، آیا به تو هدیه‌ای ندهم، آیا به تو چیزی نیاموزم؟ ده عمل با فضیلت که اگر آنها را انجام دهی،^(۱) خداوند گناهان تو را می‌آمرزد: اول و آخر آن، قدیم و جدید آن، سهو و عمد آن، کوچک و بزرگ آن، پنهان و آشکار آن؛ ده کار با فضیلت این است^(۲) که چهار رکعت نماز بخوانی، در هر رکعت سوره فاتحه و سوره دیگری را تلاوت کنی، پس هرگاه در رکعت اول از قرائت قرآن فارغ شدی و در حالی که ایستاده‌ای، پانزده بار، سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر می‌گویی. سپس به رکوع می‌روی و آن را [سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر] در حال رکوع ده بار می‌گویی. سپس از رکوع بالا می‌آیی و آن را ده بار

۱- از لحاظ اعراب گذاری فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله «عشر خصال» دو معنی دارد: یکی از آنها در متن ذکر شد؛ یعنی ده عمل با فضیلت که شامل تسبیحات است که در غیر از ایستادن برای قرائت در نماز ده بار ده بار تکرار می‌شود و این از نظر آنچه که بیشتر در نماز گفته می‌شود. معنای دیگر آن، ده نوع گناهی است که در حدیث ذکر شده است؛ یعنی آیا به تو کفاره ده نوع از گناهانت را یاد ندهم؟ (ن.ک: عون المعبود، عظیم آبادی، چاپ دار احیاء التراث العربی ۱۰۷/۴). (مترجم).

۲- با تفسیر دوّمی که ذکر شد. در اینجا به این معنی است: «اینها ده نوع گناه هستند». (مترجم).

می‌گویی. سپس به سجده می‌روی و آن را در حال سجده ده بار می‌گویی. سپس سر خود را از سجده بالا می‌آوری و آن را ده بار می‌گویی. سپس به سجده می‌روی و آن را ده بار می‌گویی. سپس سر خود را از سجده بالا می‌آوری و آن را ده بار می‌گویی. پس آن هفتاد و پنج بار در یک رکعت است، آن را در چهار رکعت انجام می‌دهی. اگر توانستی که آن را در هر روز بخوانی، پس بخوان و اگر آن را نخواندی، پس در هر جمعه یک بار و اگر آن را نخواندی، پس در هر ماه یک بار و اگر آن را نخواندی، پس در هر سال یک بار و اگر آن را نخواندی، پس در طول عمرت یک بار بخوان». تخریج ابوداود و ابن ماجه^(۱).

گویم: فواید زیر مربوط به حدیث نماز تسبیح است:

۱) خطاب این حدیث متوجه عباس رضی الله عنه است و حکم آن عام است و شامل همه مسلمانان می‌شود، چون اصل در خطبای پیامبر صلی الله علیه و آله عام اند نه خاص.

۱- این حدیث، حسن لغیره است.

تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب صلاة التسييح حدیث، شماره ۱۲۹۷) و این لفظ حدیث اوست، و تخریج ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فيها، باب ما جاء في صلاة التسييح، حدیث شماره ۱۳۸۶).

عده‌ای از علما این حدیث را قوی دانسته‌اند؛ از جمله: ابو بکر آجری و ابو الحسن مقدسی و بیهقی و قبل از آنان ابن مبارک و همچنین ابن سکن و نووی و تاج سبکی و بلقینی و ابن ناصرالدین دمشقی و ابن حجر و سیوطی و لکنوی و سندی و زبیدی و مبارکفوری مؤلف "التحفة" و مبارکفوری مؤلف "المرعاة" و علامه احمد شاکر و آلبانی از متأخرین؛ (ن.ک: رسالة التنقيح لما جاء في صلاة التسييح، جاسم الدوسري، ص ۶۴-۷۰).

۲) فرموده پیامبر ﷺ در حدیث: « خداوند گناهان تو را می‌آمرزد: اول و آخر آن، قدیم و جدید آن، سهو و عمد آن، کوچک و بزرگ آن، پنهان و آشکار آن». اگر گفته شود: فرموده‌اش ﷺ: « سهو و عمد»، در حالی که در سهو یا اشتباه، گناهی نیست؛ خداوند متعال می‌فرماید: ﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا﴾: « پروردگارا! ما را مؤاخذه نکن اگر که فراموش یا سهو کردیم»، پس چگونه از جمله گناهان محسوب می‌شود؟

در جواب باید گفت: در سهو و اشتباه، کوتاهی و تقصیر است، هر چند در آن گناهی نباشد. پس این نماز تأثیر ذکر شده را دارد.

۳) در التقیح لما جاء فی صلاة التسیح گفته است: « و بدان خداوند تو را بیامرزد، مثل چنین احادیثی که در آن کارهایی است که مشمول بخشیدن گناهان می‌باشد، نباید یک بنده روی آن تکیه کند و نفس خویش را در ارتکاب گناه و معصیت رها کند و این مسکین گمان می‌برد که کاری را انجام داده است که آن کار ضامن بخشیدن همه گناهانش است. و این نهایت جهل و نادانی است، پس - ای فریب خورده! - از کجا می‌دانی که خداوند این عمل تو را قبول کرده است و سپس گناهت را بخشیده است؟ خداوند ﷻ می‌فرماید: ﴿إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾ (مائده: ۲۷): « به درستی که خداوند از آنانی که تقوا دارند، قبول می‌کند».

پس متوجه این باش و برحذر باش و بدان که راههای شیطان برای گمراهی انسان بسیار است؛ پس برحذر باش، برحذر باش از اینکه شیطان از این در بر تو وارد شود!!

خداوند بندگان مؤمن خود را به اینکه اعمال صالح و نیک انجام می‌دهند و در انجام دادن عبادات کوشش می‌کنند وصف کرده است، ولی با این وجود، قلبهایشان

وحشت زده است و می ترسند از اینکه اعمالشان به سوی خودشان برگردد و به صورتشان زده شود، خداوند متعال می فرماید: ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ﴾ (مؤمنون ۶۰-۶۱): «و کسانی که آنچه در توان دارند عطا می کنند و می بخشند^(۱) و قلبهایشان ترسان و هراسان است به سبب اینکه به سوی پروردگار خویش باز خواهند گشت؛ آنان به سوی خیرات می شتابند و به سوی آن سبقت می گیرند.»

آنچه در تفسیر این آیه ذکر کردیم، گفتهٔ جمهور مفسرین است.

قرطبی درالجامع (۱۳۲/۱۲) از حسن نقل می کند که گوید: «اقوامی می شناسیم که با وصف کثرت کارهای نیکشان، بیشتر از شمایی که گناه می کنید و در پی آن عذاب می بینید، نگران بازگشت اعمالشان به سوی خود بودند!».

۱- یا: آنانی که از خودشان آنچه به آن امر شده اند و توان آن را دارند، می بخشند (یا انجام می دهند) مانند: نماز و زکات و حج و ... (ن.ک: تیسیر الکریم الرحمن، عبد الرحمن السعدی، چاپ الرسالة ص ۵۵۴ با اندکی تصرف).

ابن ماجه در سننش (چاپ دار الفکر، حدیث شماره ۴۱۹۸) با سند خوبی از عایشه رضی الله عنها روایت می کند که می گوید: گفتم: ای رسول الله صلی الله علیه و آله ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ﴾ شامل کسانی می شود که زنا و دزدی می کنند و مشروب می خورند؟ فرمودند: «نه ای دختر ابوبکر (یا ای دختر صدیق) بلکه کسی است که روزه می گیرد و صدقه می دهد و نماز می خواند و می ترسد که از او قبول نشود». (مترجم).

باید دانست گناهایی که متعلق به حقوق انسانهاست مشمول این حدیث نمی‌باشد، بلکه واجب است آن حقوق به صاحبانش برگردانده شود و از آن [گناهان] توبه نصح و صادقانه به عمل آید»^(۱).

۴) دلیل صحیحی در تعیین وقت این نماز و آنچه در رکعات این نماز خوانده می‌شود، نیامده است.

۵) ظاهر این حدیث چنین است که نماز تسبیح، چه در روز و چه در شب با یک تسلیم [سلام گفتن] خوانده می‌شود؛ همان‌گونه که القاری در المرقاة (۱۹۲/۲) و مبارکفوری در التتحفة (۳۴۹/۱) گفته‌اند.

۶) ظاهر این حدیث این گونه است که این اذکار ده بار ده بار بعد از ذکر معینی که متعلق به آنجاست، گفته می‌شود؛ پس نمازگزار در رکوع بعد از اذکار رکوع ده بار آن را تکرار می‌کند و بعد از گفتن "سمع الله لمن حمده ربنا لک الحمد" و بالا آمدن از رکوع ده بار آن را می‌گوید . . . و همین طور در جاهای دیگر^(۲).

۷) اگر شخص نمازگزار در نماز دچار سهو یا اشتباه شد، سپس دو سجده سهو را انجام داد، او در این دو سجده این ذکر را ده بار نمی‌گوید.

ترمذی (۳۵۰/۲) از عبد العزیز بن ابی رزمه روایت می‌کند که گوید: به عبدالله ابن مبارک گفتم: اگر در آن سهوی کرد، آیا در سجده سهو ده بار ده بار آن تسبیح

۱- التنقیح لما جاء فی صلاة التسبیح، ص ۱۰۱-۱۰۲.

۲- از گفته مؤلف چنین بر می‌آید که این ذکر را باید بعد از تشهد نیز ده بار تکرار کرد، تا سیصد بار کامل شود. (مترجم).

را می‌گوید؟ گفت: «نه، بلکه آن سبب تسبیح است [یعنی در نماز تسبیح فقط سبب بار تسبیح مذکور گفته می‌شود]»^(۱).

(۴-۱۱) نماز شخصی که از سفر برگشته است

از کعب بن مالک رضی الله عنه روایت است که گوید: «... وقتی که (یعنی: پیامبر صلی الله علیه و آله) از سفر می‌آمد، از مسجد شروع می‌کرد، پس در آن دو رکعت نماز می‌خواند و سپس با مردم می‌نشست». تخریج بخاری و مسلم^(۲).
در این حدیث دلیلی است بر اینکه کسی که از سفر می‌آید مستحب است وضو داشته باشد و قبل از خانه‌اش از مسجد شروع کند و در آن نماز بخواند، سپس برای کسانی که می‌خواهند به او سلام کنند، بنشینند^(۳).

۱- همه این فواید غیر از فایده اول از کتاب: التنقیح لما جاء فی صلاة التسبیح (ص ۱۰۰-۱۰۷) گرفته شده است.

۲- این حدیث، صحیح است.

این جزئی از حدیث کعب بن مالک درباره سه نفری است که [از رفتن به غزوة تبوک] تخلف کردند و همراه پیامبر صلی الله علیه و آله نرفتند. بخاری در چندین جا آن را تخریج کرده است و این قسمت از حدیث در (کتاب المغازی، باب حدیث کعب بن مالک، حدیث شماره ۴۴۱۸) و تخریج مسلم در (کتاب التوبة، باب حدیث توبة کعب بن مالک وصاحبه، حدیث شماره ۲۷۶۹). ن.ک: جامع الأصول، ۱۷۱/۲-۱۸۵.

۳- فتح الباری ۱۲۴/۸ نیز: همان (۱۹۳/۶).

(۴-۱۲) نماز استخاره^(۱)

پیامبر ﷺ برای امتش مشروع کرده است که در اموری که در زندگی برایشان پیش می‌آید، از علم خداوند کمک بگیرند و از خداوند متعال درخواست انتخاب بهتر آن را بکنند؛ و آن هم با یاد دادن شیوه نماز استخاره به صحابه به جای آنچه که در جاهلیت از تطیر^(۲) و تقسیم و انتخاب با نوعی قرعه کشی به وسیله تیر و فال گرفتن با پیاله انجام می‌دادند، صورت می‌گرفت.

این نماز به گونه‌ای است که در حدیث زیر آمده است:

از جابر بن عبد الله رضی الله عنه روایت است که می‌گوید: پیامبر ﷺ به ما نماز استخاره را در کارهایمان یاد می‌دادند همان طور که سوره‌ای از قرآن را به ما یاد می‌دادند؛ می‌فرمودند: «اگر شخصی از شما قصد انجام کاری را کرد، دو رکعت نماز غیر از نماز فرض بخواند و بگوید: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ (...) خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي (أَوْ قَالَ: عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ) فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ (...) شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي (أَوْ قَالَ: فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ) فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاقْدِرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ أَرْضِنِي بِهِ»: «خدا یا! من از تو درخواست انتخاب می‌کنم با علمی که داری و از تو درخواست

۱- یعنی: طلب راهنمایی از خداوند برای کار بهتر. (مترجم).

۲- یعنی: فال بد گرفتن یا بدگمانی نسبت به وقوع یک اتفاق، مثل کسانی که موی پلک چشمهایشان را در کف دست خود می‌گذارند و معتقدند اگر به این طرف رفت این کار خوب است و اگر آن طرف رفت، این کار بد است؛ که در شرع این کار تحریم شده است. (مترجم).

توانایی می‌کنم با قدرتی که داری و از تو فضل بزرگت را می‌خواهم؛ چون تو قادر و توانایی و من ناتوانم و تو می‌دانی و من نمی‌دانم و تو به امور غیب و پنهان آگاه هستی. خدایا! اگر می‌دانی این کار (. . .)^(۱) در دین و در امور زندگی و در سرانجام کارم (یا فرمودند: آینده نزدیک یا دور کارم) برایم نیک و خوب است، پس آن را برایم مقدر و آسان کن و برایم در آن برکت ببانداز و اگر می‌دانی این کار (. . .)^(۲) در دین و در امور زندگی و در سرانجام کارم (یا فرمودند: در آینده نزدیک یا دور کارم) برایم بد و شرّ است، پس آن را از من دور کن و مرا از آن دور کن و خیر و نیکی را هر کجا باشد برایم مقدر و آسان کن، و من را از آن راضی و خشنود بگردان!». فرمودند: «و حاجت خود را بیان می‌کند». تخریج بخاری^(۳).

گویم: در این حدیث چندین فایده به صورت زیر است:

۱) این حدیث دلیل مشروعیت نماز استخاره است و در آن احساس بر واجب بودن آن می‌شود^(۴).

۲) این حدیث دلیلی است بر مشروعیت استخاره در هر کاری، هرچند که بزرگ و مهم یا کوچک و ناچیز باشد.

۱- در روایت ابوداود با سند صحیح (چاپ دار الفکر، حدیث شماره ۱۵۳۸) در جای خالی آمده است: « آنچه که می‌خواهد، اسمش را می‌گوید (یعنی حاجت خود را ذکر می‌کند)». (مترجم).

۲- در جای خالی مثل آنچه است که در حاشیه قبلی ذکر کردم. (مترجم).

۳- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش از جمله در (کتاب التهجد، باب ما جاء فی التطوع مثنی مثنی، حدیث شماره ۱۱۶۲). ن.ک: جامع الأصول، ۶/۲۵۰-۲۵۱.

۴- نیل الأوطار، ۳/۸۸؛ تحفة الذاکرین، ۱۳۴.

نووی گوید: «نماز استخاره در همهٔ امور مستحب است، همان گونه که در نص این حدیث صحیح به آن تصریح شده است»^(۱).

گویم: ظاهر این حدیث این گونه است که در انجام دادن واجبات و یا ترک محرمات و انجام کارهای مستحب و ترک مکروهات (از جهت خود فعل) استخاره نیست.

آری، در واجب یا مستحبی که انسان در آن مخیر است، می‌توان استخاره کرد و در آنچه که وسعت زمانی دارد^(۲).

ابن حجر می‌گوید: «و این حدیث در برگیرندهٔ کارهای عمومی بزرگ و کوچک است و شاید کار کوچکی بر آن امر بزرگی مترتب باشد»^(۳).

۳) این حدیث دلیلی است بر اینکه نماز استخاره دو رکعت غیر از نماز فرض است.

نووی می‌گوید: «و ظاهر حدیث این گونه است که با نمازهای سنت و با نماز تحیة مسجد و سایر نمازهای نافلهٔ راتبه نیز انجام می‌شود»^(۴).

گویم: مقصود نووی - والله اعلم - این است که: اگر قصد برای انجام دادن آن کار [یعنی: کاری که می‌خواهد برای آن نماز استخاره بخواند] قبل از شروع آن نماز

۱- الأذکار، ۳/۳۵۵ با شرح ابن علان .

۲- فتح الباری، ۱۱/۱۸۴ .

۳- مرجع سابق.

۴- الأذکار، ۳/۳۵۴ با شرح ابن علان .

باشد^(۱)، و ظاهر گفته نووی این است که هر چند نیت نماز استخاره و خود آن نماز را داشته باشد یا نیت آن را نداشته باشد و این ظاهر حدیث است. عراقی می گوید: «اگر قصد او برای انجام دادن آن کار قبل از شروع نماز راتبه یا مثل آن باشد و بدون نیت استخاره، نماز بخواند و بعد از نماز به یاد دعای استخاره بیفتد، ظاهراً آن دعا حاصل می شود»^(۲). اهـ

۱- مرجع سابق. و آن هم همان گونه که در فتح الباری (۱۸۵/۱۱) می گوید: «چون ظاهر حدیث این است که نماز و دعا بعد از قصد انجام آن کار صورت بگیرد».

۲- شوکانی در نیل الأوطار (۸۸/۳) این مطلب را نقل کرده است و حافظ ابن حجر در فتح الباری (۱۸۵/۱۱) با این مسأله مخالفت می کند و می گوید: «ظاهر قضیه این گونه است که گفته شود: اگر نیت خود آن نماز و همراه آن [نیت] نماز استخاره داشته باشد، او را کفایت می کند؛ بر خلاف اینکه نیت [نماز استخاره] نداشته باشد و تحیة مسجد را مفارقت کند [آن هم فقط با نیت تحیة مسجد]، چون مقصود، مشغول شدن به دعا در آنجاست و منظور از نماز استخاره این است که نماز انجام بگیرد و دعا بعد از آن یا در آن خوانده شود و برای کسی که بعد از نماز برایش کاری پیش آید، کفایت آن بعید است، چون ظاهر حدیث این است که نماز و دعا بعد از وجود اراده و قصد برای آن کار انجام گیرد».

گویم: ظاهر حدیث نشان می دهد که در آن معین کردن دو رکعت نماز شرط نیست، غیر از اینکه آن دو رکعت به غیر از نماز فرض باشد، پس اگر مسلمانی قصد کاری را داشته باشد و مثلاً: دو رکعت راتبه ظهر را به جای آورد و بعد از آن دعای استخاره بخواند، آنچه که مطلوب است حاصل می شود و ظاهر حدیث همین است؛ همان طور که گفته شد نووی و عراقی ظاهر حدیث را این گونه دانسته اند؛ والله اعلم.

۴) این حدیث دلیلی است بر اینکه استخاره برای فرد دو دل یا مُردَد، مشروع نیست، چون پیامبر ﷺ فرموده‌اند: «اگر شخصی از شما قصد کاری را کرد.» و چون تمام دعا بر این دلالت می‌کند.

بنابراین اگر شخص مسلمانی در کاری مُردَد و دو دل باشد و بخواهد استخاره کند، باید یکی از آن دو کار را انتخاب و در آن استخاره کند و بعد از استخاره به طرف انجام دادن آن کار حرکت کند [یا آن کار را آغاز کند]، پس اگر آن کار خیر یا خوب باشد، خداوند انجام آن را برایش آسان می‌کند و برای او در آن برکت می‌اندازد و اگر غیر از این باشد، خداوند او را از آن کار منصرف می‌کند و خداوند - اگر بخواهد- آنچه که برای او در آن خیر و خوبی باشد میسر و مهیا می‌کند.

۵) این حدیث دلیلی است بر اینکه در آن دو رکعت بعد از قرائت فاتحه، سوره یا آیه‌ای مشخص، خوانده نمی‌شود^(۱).

۶) این حدیث دلیلی است بر اینکه انتخاب خداوند برای انجام کار در آسانی و برکت آن کار نمایان می‌شود و در غیر این صورت، آن کسی که استخاره می‌کند از

۱- ترجیح نووی در الأذکار (۳/۳۵۴- با شرح ابن علان) این بوده است که در آن دو رکعت دو سوره کافرون و إخلاص خوانده شود.

عراقی گوید: «در طرق این حدیث دلیلی بر تعیین آنچه که در دو رکعت استخاره بعد از سوره فاتحه خوانده می‌شود ندیده‌ام، اما آنچه که نووی گفته است، خوب و مناسب است...» شرح الأذکار، ابن علان، ۳/۳۵۴.

گویم: ولی این مناسب دانستن، دلیلی بر تجویز مشروعیت و تعیین آن نیست؛ و بالله التوفیق.

آن کار منصرف می‌شود و برای او خیر و خوبی در هر جایی که باشد، آسان می‌شود.

۷) این حدیث دلیلی است بر اینکه اگر شخصی نماز استخاره را خواند، به سوی آنچه که عزم و قصد کرده است حرکت می‌کند، چه آرامش قلبی پیدا کند یا نکند^(۱).

۱- برخلاف نووی که می‌گوید: «و هرگاه استخاره کرد، به سوی آنچه که آرامش قلبی به آن پیدا می‌کند می‌رود». الأذکار (۳/۳۵۵-۳۵۶- با شرح ابن علان). او در این مسأله بر حدیثی خیلی ضعیف اعتماد کرده است. فتح الباری، ۱۸۷/۱۱.

عده‌ای از علما برخلاف گفته نووی فتوی داده‌اند که کسی که استخاره می‌کند به سوی انجام آن کار می‌رود چه آرامش قلبی پیدا کند یا نکند، و از جمله آنان عز بن عبدالسلام است و عراقی نیز آن را ترجیح داده و گفته نووی را رد کرده است و ابن حجر هم با عراقی موافق بوده است. شرح الأذکار، ابن علان، ۳/۳۵۷.

✽ در این جا باید گفته شود که بعضی معتقدند که باید بعد از نماز استخاره خواب دید که این گفته نیز هیچ دلیل صحیحی ندارد و چنانکه گفته شد، باید یک شخص مسلمان بعد از استخاره به سوی کارش حرکت کند که یا خیر او در آن است و آن کار برای او آسان می‌شود و یا خیر او در آن نیست، که در این صورت از آن دور می‌شود.

مسأله بعدی اینکه: کسانی، از افراد دیگر (مانند کسانی که از دیدشان صالح هستند) می‌خواهند که برایشان استخاره کنند؛ که این کار نیز مخالف نص حدیث است، چون پیامبر ﷺ در حدیث می‌فرماید: «اگر شخصی از شما قصد کاری را کرد...»، و مسلماً شخصی که به جای ما استخاره می‌کند، قصد، آن کار را ندارد، پس استخاره صورت نمی‌گیرد.

توجه: اغلب کسانی که به جای دیگران استخاره می‌کنند، جادوگر و ساحرند و هیچ جادوگری نمی‌گوید که من جادوگر هستم، بلکه خودش را شخص صالحی نشان می‌دهد که قرآن می‌خواند یا دعا می‌کند و این اشخاص کارهایشان را با حق آمیخته می‌کنند، تا

ابن زملکانی گوید: « اگر شخصی برای کاری نماز استخاره خواند، پس از آن آنچه که برای او نمایان می شود انجام می دهد، چه آرامش قلبی پیدا کند

کارهایشان خوب جلوه دهند؛ بنابراین انسان باید از رفتن نزد چنین افرادی برحذر باشد، به ویژه اینکه در روایت صحیحی از پیامبر ﷺ آمده است که می فرمایند: « هر که نزد عرافی (کسی که ادعا دارد بعضی از امور غیبی را می داند) برود و از او سؤالی بکند، نمازِ چهل روزش قبول نمی شود.»

تخریج مسلم (چاپ دار احیاء التراث العربی حدیث شماره ۲۲۳۰). در روایتی نیز می فرمایند: « کسی که نزد عراف یا کاهنی (کسی که از آنچه در آینده اتفاق می افتد یا آنچه در نفس انسان و غیبی است، خبر دهد) برود و آنچه که می گوید باور کند، به آنچه بر محمد ﷺ نازل شده، کافر شده است.» تخریج حاکم (چاپ دار المعرفه ۸/۱). و این قسمتی از حدیث در سنن ابوداود (چاپ دار الفکر حدیث شماره ۳۹۰۴) و ترمذی (چاپ دار احیاء التراث العربی، حدیث شماره ۱۳۵) و ابن ماجه (چاپ دار الفکر حدیث شماره ۶۳۹) است. در شرع هیچ فرقی میان عراف و کاهن و ساحر نیست، چون از لحاظ ارتباط با جن و استفاده از آنها با هم مشترک هستند. و روایتی که از ابن مسعود رضی الله عنه نزد ابویعلی موصلی در مسندش (چاپ دار المأمون للتراث حدیث شماره ۵۴۰۸) با سند خوبی آمده است این گفته را تأیید می کند. او می گوید: « کسی که نزد عراف یا ساحر یا کاهنی رفت ...»؛ و این از جمله فتنه هایی است که ما به آن دچار شده ایم و پیامبر ﷺ از وقوع چنین فتنه هایی خبر داده است. ایشان می فرمایند: « به سوی اعمال (نیک) بشتابید (قبل از اینکه) فتنه هایی مثل شب تاریک بیاید، (که در آن) یک شخص صبح که می شود مؤمن است و شب کافر و یا شب که می شود مؤمن است و صبح کافر و دین خودش را به چیزی از دنیا می فروشد!». تخریج مسلم در صحیحش (چاپ دار احیاء التراث العربی، حدیث شماره ۱۱۸) و این دلیلی بر ضعف ایمان ما و دوری از خداست که متأسفانه در آن به سر می بریم و شاید در این روزها اندک اشخاصی را ببینیم که از ایمان خود محافظت کرده اند! (مترجم).

یا نکند؛ چون در آن خیر و خوبی است، هرچند آرامش قلبی پیدا نکرده باشد.» و او می‌گوید: «و در حدیث (مذکور) دلیلی بر مشروط بودن آرامش نفس یا قلب نیست»^(۱).

۸) جای دعا (دعای استخاره) بعد از سلام گفتن است، زیرا پیامبر ﷺ می‌فرماید: «اگر شخصی از شما قصد انجام کاری را کرد، دو رکعت نماز غیر از نماز فرض بخواند و بگوید . . .»؛ چون ظاهر حدیث این است که دعا بعد از دو رکعت نماز است؛ یعنی بعد از سلام گفتن. شیخ الاسلام ابن تیمیه همین را برگزیده است که دعای استخاره قبل از سلام گفتن باشد^(۲).

۱- طبقات الشافعية، ابن سبکی، ۲۰۶/۹.

۲- الاختیارات الفقهية، ص ۵۸.

(۴-۱۳) نماز خسوف و کسوف^(۱)

این فصل شامل بحثهای زیر است

۱) حکم نماز کسوف و خسوف؛

۲) کیفیت و تعداد رکعات آن؛

۳) نماز خسوف ماه مانند نماز کسوف خورشید است.

بیان آنها این گونه است :

• (۴-۱۳-۱) حکم نماز کسوف و خسوف

نماز کسوف و خسوف سنت مؤکده است. و برای هر مسلمانی مستحب است که

آن را بخواند و استحباب آن نیز مؤکد می‌باشد.

دلیل آن روایت زیر است:

از عایشه رضی الله عنها روایت است که گوید: خورشید در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله گرفته شد،

پس پیامبر صلی الله علیه و آله برای مردم نماز خواند و در نماز به مدت طولانی ایستاد، سپس به

رکوع رفت و رکوع را طولانی کرد، بعد ایستاد و در نماز به مدت طولانی ایستاد -

و این ایستادن کمتر از بار اول بود - ، آنگاه به رکوع رفت و رکوع را طولانی کرد -

و این رکوع کمتر از بار اول بود - ، سپس به سجده رفت و سجده را طولانی کرد،

آنگاه در رکعت دوم مثل آنچه در رکعت اول انجام داده بود انجام داد، و بعد از

درآمدن خورشید، منصرف شد [یعنی نماز را به پایان رساند]، پس برای مردم خطبه

۱- خورشید کسوف شد و ماه کسوف شد و بهتر است که گفته شود: ماه خسوف شد و در

حدیث آمده است: «خورشید کسوف شد و خسوف شد» و «ماه کسوف شد و خسوف شد».

جامع الأصول (۶/۱۶۴).

خواند^(۱)، آنگاه شکر و ستایش خدا را گفت و بر او درود فرستاد، سپس فرمود: « خورشید و ماه دو نشانه از نشانه‌های^(۲) خداوندند و با مردن یا زندگی کسی گرفته نمی‌شوند؛ پس اگر آن را دیدید، از خداوند بخواهید [یعنی دعا کنید] و تکبیر بگویید و نماز بخوانید و صدقه بدهید». سپس فرمود: « ای امت محمد! به خدا سوگند که کسی از خدا با غیرت‌تر نیست از اینکه بنده زن یا مرد او زنا کند. ای

۱- ظاهر این روایت و روایات دیگر نشان می‌دهند که خطبه خسوف و کسوف بعد از نماز یک بار خوانده می‌شود و همانند خطبه جمعه نیست. و سنت است که امام برای خواندن خطبه بالای منبر برود، به دلیل حدیث اسماء بنت ابی‌بکر رضی الله عنها که امام احمد در المسند (چاپ مؤسسه قرطبه ۳۵۴/۶) با سند خوبی روایت می‌کند که می‌گوید: « سپس سلام داد (یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله) و خورشید بیرون آمده بود، سپس بالای منبر رفت و فرمود: . . . ». (مترجم).

۲- مقصود از نشانه‌ها، آن علاماتی است که خداوند در جهان هستی برای ترساندن بندگانش و اثبات وحدانیتش ایجاد می‌کند و در قرآن می‌فرماید: ﴿وَمَا نُرْسِلُ بِالآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا﴾ (اسراء/۵۹): « و نشانه‌ها را نمی‌فرستیم مگر برای ترساندن شما ». و حدیث ابو موسی رضی الله عنه نزد بخاری (حدیث شماره ۹۹۹) نیز بر این مسأله دلالت می‌کند که می‌گوید: « خورشید گرفته شد، پس پیامبر صلی الله علیه و آله از ترس اینکه قیامت بر پا شده باشد [یا اینکه نشانه‌ای از نشانه‌های نزدیک شدن قیامت ظهور کرده باشد] وحشت زده بلند شدند، و به مسجد آمدند و نماز را با ایستادن و رکوع و سجود طولانی خواندند که هیچ وقت ندیده‌ام مانند آن نماز بخواند و فرمودند: این نشانه‌هایی که خداوند می‌فرستد بر اثر مردن و زندگی کسی نیست، بلکه خداوند بندگان خود را می‌ترساند، پس اگر چیزی از آن نشانه‌ها را دیدید، با ترس به سوی ذکر و دعا و استغفار خداوند بشتابید ». (مترجم).

امت محمد! اگر آنچه را که من می‌دانم بدانید، کم می‌خندیدید و بسیار گریه می‌کردید!». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

گویم: وجه دلالت حدیث این است که امر به خواندن نماز با امر به تکبیر گفتن و دعا کردن و صدقه دادن مقرون شده است [یعنی: در یک جمله با هم آمده‌اند] و کسی نگفته است که صدقه دادن و تکبیر گفتن و دعا کردن در هنگام کسوف واجب است؛ و امر به انجام این اعمال به اجماع، مستحب است، پس همچنین امر به خواندن نماز که با آنها مقرون شده است [نیز مستحب می‌باشد]^(۲)؛ والله الموفق.

• (۲-۱۳-۴) کیفیت نماز کسوف و تعداد رکعات آن

این مبحث شامل مسائل زیر است:

اول: نماز کسوف اذان و اقامه ندارد؛

دوم: تعداد رکعات نماز کسوف؛

سوم: با جهر [یعنی با صدای بلند و آشکار] خواندن قرآن در نماز کسوف؛

چهارم: خواندن نماز کسوف با جماعت در مسجد؛

پنجم: اگر یکی از دو رکوع در یک رکعت از کسی فوت شود.

بیان این مطالب به شرح زیر است:

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش از جمله در (کتاب الكسوف، باب الصدقة فی الكسوف، حدیث شماره ۱۰۴۴) و این لفظ حدیث اوست، و مسلم در (کتاب الكسوف، باب صلاة الكسوف، حدیث شماره ۹۰۱).

۲- برای بحث بیشتر پیرامون دلالت اقتران و اینکه چه وقت قوت می‌گیرد و چه وقت ضعیف می‌شود و چه وقت با هم مساوی می‌شود به: بدائع الفوائد (۴/۱۸۳-۱۸۴) مراجعه شود.

اول: نماز کسوف اذان و اقامه ندارد

علما اتفاق نظر دارند که در نماز کسوف اذان گفته نمی‌شود و همچنین اقامه صورت نمی‌گیرد^(۱)، و مستحب است^(۲) که با "الصلاة جامعة" ندا داده شود. دلیل آن حدیثی است که از عبدالله بن عمرو رضی الله عنه ثابت شده است که می‌گوید: «وقتی خورشید در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله کسوف شد، ندا داده شد: إن الصلاة جامعة [یعنی: نماز با جماعت برگزار می‌شود]». تخریج بخاری و مسلم^(۳).

دوم: تعداد رکعات نماز کسوف

نماز کسوف دو رکعت است و هر رکعت با دو رکوع خوانده می‌شود. و دلیل آن حدیث عایشه رضی الله عنها است که ذکر شد و همچنین آنچه عبد الله بن عباس رضی الله عنه روایت می‌کند که می‌گوید: خورشید در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله گرفته شد، پس در نماز به مدت طولانی به اندازه قرائت سوره بقره ایستادند، سپس به رکوع رفتند و رکوع را طولانی کردند، آنگاه از رکوع بالا آمدند و در نماز به مدت طولانی ایستادند - و این ایستادن کمتر از بار اول بود -، سپس به رکوع رفتند و رکوع را طولانی کردند - و این رکوع کمتر از بار اول بود -، آنگاه به سجود رفتند، سپس به مدت طولانی ایستادند - و این ایستادن کمتر از بار اول بود -، آنگاه به رکوع رفتند و رکوع را

۱- فتح الباری، ۵۳۳/۲؛ موسوعة الإجماع، ۶۹۶/۱.

۲- شرح العمدة، ابن دقیق العید، ۱۳۵/۲-۱۳۶؛ فتح الباری، ۵۳۳/۲.

۳- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش، از جمله در (کتاب الكسوف، باب النداء بالصلاة جامعة فی الكسوف، حدیث شماره ۱۰۴۵) و این لفظ حدیث اوست و تخریج مسلم در (کتاب الكسوف، باب ذکر النداء بصلاة الكسوف: الصلاة جامعة، حدیث شماره ۹۱۰). ن.ک: جامع الأصول، ۱۷۸/۶.

طولانی کردند- و این رکوع کمتر از بار اول بود-، سپس از رکوع بالا آمدند و به مدت طولانی ایستادند- و این ایستادن کمتر از بار اول بود-، بعد به رکوع رفتند و رکوع را طولانی کردند - و این رکوع کمتر از بار اول بود-، سپس به سجده رفتند و بعد از درآمدن خورشید متصرف شدند و فرمودند: « خورشید و ماه دو نشانه از نشانه‌های خدا هستند، با مردن کسی یا زندگی کسی گرفته نمی‌شوند؛ پس اگر آن را دیدید، خداوند را یاد کنید». گفتند: ای رسول الله! دیدیم که در جایگاهت چیزی را برداشتی، سپس تو را دیدیم که به عقب آمدی؟ پیامبر ﷺ فرمودند: « من بهشت را دیدم، پس [خواستم] خوشه‌ای از آن را بردارم و اگر آن را بر می‌داشتم، تا وقتی که دنیا باقی می‌ماند شما از آن می‌خوردید. و آتش جهنم را دیدم و من هیچ منظره‌ای ترسناک‌تر از آنچه که امروز دیدم، ندیده‌ام و دیدم که بیشترین اهل آن، زنان هستند». گفتند: برای چه ای رسول الله؟ فرمودند: « به خاطر کفرشان ». گفته شد: آیا به خدا کفر می‌ورزند؟ فرمودند: « فضل شوهرشان را انکار و کفران می‌کنند و احسان و خوبی را انکار و کفران می‌کنند، اگر به یکی از آنان در طول عمرت خوبی کنی، سپس از تو چیزی دید، می‌گوید: من از تو هیچ خیری ندیده‌ام! ». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش؛ از جمله در (کتاب الکسوف، باب صلاة الکسوف جماعة، حدیث شماره ۱۰۵۲) و این لفظ حدیث اوست و مسلم در (کتاب الکسوف، باب ما عرض علی النبی ﷺ فی صلاة الکسوف من أمر الجنة والنار، حدیث شماره ۹۰۷) و ن.ک: جامع الأصول، ۱۷۳/۶.

حدیث عایشه و ابن عباس رضی الله عنهما دلیلی بر مستحب بودن خطبه بعد از نماز کسوف^(۱) است.

سوّم : با جهر خواندن قرآن در نماز کسوف

قرائت قرآن در نماز کسوف به صورت جهری و صدای بلند است، همان طور که پیامبر صلی الله علیه و آله خوانده‌اند.

از عایشه رضی الله عنها روایت است که می‌گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله قرآن را در نماز کسوف با صدای بلند خواندند، پس اگر از قرائتش فارغ می‌شدند، تکبیر می‌گفتند و به رکوع می‌رفتند و اگر سر خود را از رکوع بالا می‌آوردند، می‌گفتند: "سمع الله لمن حمده، ربنا و لك الحمد". سپس قرائتش را در نماز کسوف آغاز می‌کردند. چهار رکوع و چهار سجود را در دو رکعت [انجام دادند]». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

ترمذی رحمته الله گوید: « علما راجع به قرائت در نماز کسوف اختلاف نظر دارند: بعضی از آنان ترجیح داده‌اند که در هنگام روز به صورت سُرّی و با صدای آهسته

۱- از بابهای بخاری در کتابش (کتاب کسوف: باب خطبة امام در نماز کسوف است. و عایشه و اسماء می‌گویند: پیامبر صلی الله علیه و آله خطبه خواند)، سپس حدیث مذکور عایشه را آورده است. فتح الباری (۵۳۳/۲ - ۵۳۴).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش از جمله در (کتاب الکسوف، باب الجهر بالقراءة فی الکسوف، حدیث شماره ۱۰۶۵) و این لفظ حدیث اوست و تخریج مسلم در (کتاب الکسوف، باب صلاة الکسوف، حدیث شماره ۹۰۱). و ن.ک: جامع الأصول، ۱۵۶/۶.

به تخریج این حدیث اشاره شد، بدون اشاره به این روایت.

خوانده شود و بعضی دیگر بر این نظرند که به صورت جهری و با صدای بلند خوانده شود؛ مثل نماز دو عید و نماز جمعه. این گفته که در آن به صورت جهری خوانده شود ترجیح مالک و احمد و اسحاق است و شافعی می‌گوید: آن را جهری نمی‌خواند»^(۱).

گویم: آنچه که با حدیث موافق بوده است، صحیح می‌باشد^(۲)؛ و بالله التوفیق.

چهارم: خواندن نماز کسوف با جماعت در مسجد

سنت است که نماز کسوف در مسجد خوانده شود. دلایل آن به شرح زیر است:

۱ - مطلبی که به آن اشاره شد دربارهٔ مشروعیت ندا به نماز کسوف با ندای:

"الصلاة جامعة".

۲ - آنچه از بعضی از صحابه نقل شده است که آن را در مسجد خوانده‌اند^(۳).

۳ - نکته‌ای که از دو روایت مذکور از حدیث عایشه و ابن عباس رضی الله عنهما برداشت

می‌شود که پیامبر صلی الله علیه و آله آن نماز را در مسجد خوانده‌اند، بلکه در روایتی از عایشه که

۱- سنن الترمذی، ۴۴۸/۲، تحقیق احمد شاکر.

۲- به گفتهٔ شافعی و دلیل او در الأم (۲۴۳/۱) مراجعه شود و مناقشهٔ دلایل او و رد بر آن در فتح الباری (۵۵۰/۲) ذکر شده است.

۳- از باهایی که بخاری در کتاب صحیحش دارد: «باب نماز کسوف با جماعت و ابن عباس برای آنها در جایگاه زمزم نماز خواند و علی بن عبد الله بن عباس جمع کرد [مثل اینکه مقصود او مردم را به جماعت جمع کرد، ن.ک: شرح ابن بطلال (۴۷/۵)] و ابن عمر نماز خواند...» است، که بعد از آن حدیث مذکور ابن عباس را آورده است.

و گفتن به مشروعیت نماز کسوف با جماعت، گفتهٔ جمهور علماء است و اگر امام راتب نیامد شخصی از آنان امام می‌شود. (ن.ک: فتح الباری، ۵۳۹/۲ - ۵۴۰)

به آن اشاره شد، آمده است: « در زمان حیات پیامبر ﷺ خورشید گرفته شد، پس پیامبر ﷺ به مسجد رفت و ایستاد و تکبیر گفت و مردم پشت سرش ایستادند...»^(۱).

پنجم: اگر یکی از دو رکوع در یک رکعت از کسی فوت شود

نماز کسوف دو رکعت است، هر رکعت دو رکوع و دو سجده دارد؛ پس به طور کلی این نماز چهار رکوع و چهار سجود در دو رکعت دارد.

کسی که به رکوع دوم رکعت اول برسد، از او یک ایستادن و قرائت و رکوع فوت شده است و بر این اساس یک رکعت از رکعات نماز کسوف را انجام نداده است. و این رکعت حساب نمی‌شود و به همین خاطر باید بعد از سلام دادن امام

۱- از باهایی که بخاری در کتاب صحیحش دارد: «باب نماز کسوف در مسجد» است، که در آن حدیث عایشه رضی الله عنها که گذشت را با روایتی که در آن می‌گوید: «یک روز صبح پیامبر ﷺ بر مرکبی سوار شد، پس خورشید گرفته شد و در وقت ضحی برگشت، پس پیامبر ﷺ از میان اتاقها عبور کرد...» (حدیث شماره ۱۰۵۶) را آورده است.

ابن حجر در فتح الباری (۵۴۴/۲) در شرح این حدیث می‌گوید: «در این روایت به خواندن آن - یعنی: نماز کسوف- در مسجد تصریح نشده است، ولی از گفته عایشه رضی الله عنها: «پس از میان اتاقها عبور کردند» بر می‌آید، چون اتاقها خانه‌های زنان پیامبر ﷺ بوده است و اتاقها به مسجد چسبیده بودند. و تصریح به آن در روایت سلیمان بن بلال از یحیی بن سعید از عمره نزد مسلم [گویم: حدیث شماره ۹۰۳] آمده است، و لفظ آن این گونه است که می‌گوید: «همراه زنان از میان اتاقها به مسجد رفتیم، پس پیامبر ﷺ از مرکبش پیاده شد، تا به جایگاه نمازش که در آن نماز می‌خواند، رسید...» حدیث.»

گویم: و واضح‌تر از این، روایتی از حدیث عایشه رضی الله عنها نزد مسلم (شماره ۹۰۱) است که می‌گوید: «خورشید در زمان پیامبر ﷺ گرفته شد، پس پیامبر ﷺ به مسجد رفت سپس ایستاد و تکبیر گفت و مردم پشت سرش ایستادند.»

بلند شود و یک رکعت با دو رکوع بخواند، همان گونه که در احادیث صحیح آمده است؛ و الله اعلم!

دلیل آن فرموده پیامبر ﷺ است که می‌فرماید: «کسی که عملی را انجام دهد که عمل ما روی آن نبوده است، آن عمل مردود است». تخریج بخاری و مسلم^(۱).
و شیوه پیامبر ﷺ این نبوده که نماز کسوف را با یک رکوع در یک رکعت بخواند؛ و الله اعلم!

• (۳-۱۳-۴) نماز خسوف ماه مانند نماز کسوف خورشید است

نماز خسوف ماه مانند نماز کسوف خورشید خوانده می‌شود. دلیل آن فرموده پیامبر ﷺ است که می‌فرماید: «خورشید و ماه دو نشانه از نشانه‌های خدا هستند، با مردن یا زندگی کسی گرفته نمی‌شوند؛ پس اگر آن را دیدید، از خداوند بخواهید [یعنی دعا کنید] و تکبیر بگویید و نماز بخوانید و صدقه بدهید». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

گویم: پیامبر ﷺ برای کسوف خورشید نماز خوانده‌اند و به ما امر کرده‌اند که همانند آن در خسوف ماه نماز بخوانیم و این مطلب، ظاهر و واضح است؛ و الله اعلم!

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری به طور معلق [یعنی: بدون ذکر سند] ولی با جزم با این لفظ در (کتاب البیوع، باب النجش، فتح الباری، ۳۵۵/۴)، و تخریج موصول آن در (کتاب الصلح، باب إذا اصطلحوا علی صلح جور فالصلح مردود) با لفظ: «کسی که در دین ما چیزی احداث کند [یعنی بدعتی بیاورد] که در آن نباشد، پس آن مردود است». و تخریج مسلم در (کتاب الأفضیة، باب نقض الأحکام الباطلة و رد محدثات الأمور، حدیث شماره ۱۷۱۸). و ن.ک: جامع الأصول (۲۸۹/۱).

۲- به تخریج این حدیث که جزئی از حدیث عایشه رضی الله عنها است در اول این فصل اشاره شد.

ابن منذر می‌گوید: « و نماز خسوف ماه همانند نماز کسوف خورشید خوانده می‌شود »^(۱).

۱- الإقناع، ابن المنذر، ۱/۱۲۴-۱۲۵.

* نماز خسوف و کسوف مسائل دیگری نیز دارد. به بعضی از آنها که مؤلف کتاب ذکر نکرده بود اشاره کردم و مسائل دیگری هم وجود دارد که باید به آن اشاره شود که در اینجا به طور خلاصه آنها را ذکر می‌کنم:

(۱) مشروعیت حضور زنان در این نماز، که دلیل آن حدیث اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنها نزد امام احمد در المسند (چاپ مؤسسة قرطبة ۳۵۴/۶) است که به قسمتی از آن اشاره شد و در آن: «در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله خورشید گرفته شد؛ پس سر و صدای مردم را شنیدم که می‌گویند: نشانه! و ما در آن روز ترسیده بودیم، پس با پارچه زبر خود را پوشاندم و بیرون آمدم تا اینکه نزد عایشه رسیدم و پیامبر صلی الله علیه و آله ایستاده بود و برای مردم نماز می‌خواند، به عایشه گفتم: برای مردم چه اتفاقی افتاده است؟ او با دست خود به آسمان اشاره کرد، [اسماء] گفت: پس با آنان نماز خواندم، ...». و نیز امام مسلم در کتاب صحیحش (چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شماره ۹۰۶) از اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنها روایت می‌کند که می‌گوید: «خورشید در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله گرفته شد . . . آنگاه دیدم که پیامبر صلی الله علیه و آله نماز می‌خواند، پس با او نماز خواندم و به مدت طولانی ایستادند، تا اینکه می‌خواستم بنشینم، سپس به زن ضعیفی نگاه می‌کردم و می‌گفتم این از من ضعیف تر است، پس می‌ایستادم، آنگاه به رکوع رفت و رکوع را طولانی کرد، سپس سر خودش را از رکوع بالا آورد، ...».

(۲) مشروعیت گفتن: "سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر" و دعا کردن بعد از رکوع دوّم در رکعت دوّم و بالا بردن دستان برای دعا، که دلیل آن در حدیث عبدالرحمن بن سمره رضی الله عنه در صحیح مسلم (چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شماره ۹۱۳-۲۶) است که می‌گوید: «در زمان حیات پیامبر صلی الله علیه و آله در مدینه با کمانم تیرهایی را پرتاب می‌کردم که ناگهان خورشید گرفته شد، پس آنها را دور انداختم و گفتم به خدا قسم که نگاه

می‌کنم برای پیامبر ﷺ در کسوف خورشید چه پیش آمده است! گفت: پس نزد او آمدم و او در حال نماز ایستاده بود و دستان خود را بالا آورده بود، پس شروع به گفتن تسبیح (یعنی سبحان الله) و تحمید (یعنی الحمد لله) و تهلیل (یعنی لا اله الا الله) و تکبیر (یعنی الله اکبر) و دعا کردن شد، تا اینکه خورشید بیرون آمد، گفت: پس هنگامی که خورشید بیرون آمد، دو سوره و دو رکعت نماز خواند.»

در روایت دیگری از عبد الرحمن بن سمره رضی الله عنه در صحیح مسلم (چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شماره ۹۱۳-۲۵) آمده است که می‌گوید: «هنگامی که با کمانم در زمان پیامبر ﷺ تیرهایی پرتاب می‌کردم... پس به سوی او آمدم و او دستان خود را بالا آورده و دعا می‌کرد و تکبیر و تحمید و تهلیل می‌گفت، تا اینکه خورشید بیرون آمد، پس دو سوره و دو رکعت نماز خواند»، (گفته او «و دو رکعت نماز خواند» بر حسب ترجیح مازری بوده است، همان گونه که نووی در شرحش بر صحیح مسلم (چاپ دار إحياء التراث العربی ۲۱۷/۶) نقل می‌کند، ولی ترجیح آلبانی در کتاب صفة صلاة النبي ﷺ لصلاة الكسوف، چاپ المكتبة الاسلامية (ص ۷۱) و نووی در شرحش بر صحیح مسلم (چاپ دار إحياء التراث العربی ۲۱۷/۶): «و دو رکوع انجام داد».

آلبانی و نووی روایت دوم ذکر شده از عبدالرحمن بن سمره رضی الله عنه را بر روایت اول او ترجیح داده‌اند، برای اینکه از نظر آنان روایت اول از لحاظ معنی با روایت دوم مخالف است، ولی به نظر می‌رسد که هیچ وجه تعارضی بین دو روایت نیست، چون:

الف) ما می‌توانیم دو روایت را با هم جمع کنیم و در قواعد کلی شرع، جمع بین دو چیز مقدم بر ترجیح یکی بر دیگری است؛ به ویژه که این دو روایت در صحیح مسلم است و در سند روایت اول عبدالأعلی بن عبدالأعلی است که از جریری روایت می‌کند، و عبدالأعلی از جمله کسانی است که هشت سال قبل از اختلاط جریری از او روایت کرده است (تهذیب التهذیب، چاپ مؤسسة الرسالة ۷/۲) و راجع به او ابن حجر در تقریب (چاپ دار الرشید، ص ۳۳۱ شماره ۳۷۳۴) می‌گوید که او ثقة است، و وهیب بن خالد با او در این روایت از جریری موافق بوده است، بلکه

تأکید او بر اینکه دعا در آخرین رکعت بوده، بیشتر است و ابن حجر در تقریب (چاپ دار الرشید، ص ۵۸۶، شماره ۷۴۷۸) راجع به او می‌گوید: ثقه و ثبت است، ولی در آخر عمرش کمی عوض شد؛ و در لفظ حدیث او از عبد الرحمن بن سمره رضی الله عنه در سنن نسایی (چاپ مکتب المطبوعات الاسلامیه، حدیث شماره ۱۴۶۰) با سند صحیح آمده است که می‌گوید: « هنگامی که با کمانم در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله تیرهایی پرتاب می‌کردم ... پس به سوی پیامبر صلی الله علیه و آله رفتم و او در مسجد بود، آنگاه شروع به تسبیح و تکبیر و دعا کرد، تا اینکه خورشید بیرون آمد [عبد الرحمن] گوید: سپس بلند شد، پس دو رکعت نماز خواند و چهار سجده انجام داد ».

ب) در روایت دوم، زیادتی است که راوی آن ثقه است و در علم مصطلح حدیث، زیادی ثقه، صحیح است، به ویژه اینکه راوی دیگری روایت او را تأیید می‌کند و هیچ مخالفتی در آن روایات با هم نیست، تا یکی از آنها را شاذ و مخالف بدانیم.

ج) ترجیح آلبنی رضی الله عنه در کتابش صفة صلاة النبی صلی الله علیه و آله لصلاة الکسوف، چاپ المکتبه الاسلامیه (ص ۶۸-۷۴) بر اینکه دعا یا قنوت بعد از رکوع دوم در رکعت اول است، درست نیست، چون در روایت دوم در صحیح مسلم (چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شماره ۹۱۳-۲۵) که آلبنی به آن استدلال کرده است، ذکری از دعا در نماز نیست، بلکه به طور مطلق آمده است و احتمال دارد که پیامبر صلی الله علیه و آله آن دعا را خارج از نماز خوانده باشد.

د) ترجیح روایت دوم بر این اساس که پیامبر صلی الله علیه و آله دعا را خوانده، سپس خورشید بیرون آمده (یعنی: در وسط نمازش خورشید بیرون آمده) و بعد از آن دو رکوع انجام داده‌اند، مخالف با روایات دیگر است، چون در روایات دیگر آمده است که بعد از اتمام نماز پیامبر صلی الله علیه و آله خورشید بیرون آمد و دلیل آن حدیث عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه در صحیح بخاری (چاپ دار ابن کثیر، حدیث شماره ۱۰۰۳) و صحیح مسلم (چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شماره ۹۱۰-۲۰) است که می‌گوید: « هنگامی که در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله خورشید گرفته شد، با گفتن "الصلاة جامعة" (یعنی: نماز با جماعت برگزار می‌شود) ندا داده شد، پس پیامبر صلی الله علیه و آله دو رکوع در سجده انجام دادند (یعنی: دو رکوع همراه با دو سجده انجام دادند، همان گونه که در روایت نسایی، چاپ

مکتب المطبوعات الاسلامیة، حدیث شماره ۱۴۸۰ آمده است)، سپس ایستادند، پس دو رکوع در سجده انجام دادند، سپس خورشید بیرون آمد، پس عایشه گفت: من هیچ رکوع و سجده‌ای چنین طولانی انجام نداده‌ام.»

و (گفته آلبانی رحمته الله در کتابش صفة صلاة النبي صلى الله عليه وسلم لصلاة الكسوف، چاپ المكتبة الاسلامية (ص ۷۴) که این دعا مثل دعای قنوت (یعنی: در دیگر نمازها) است، دلیلی بر این است که این دعا بعد از آخرین رکوع در آن نماز خوانده می‌شود، نه در رکعت اول).

۳) مشروعیت خواندن دو رکعت نماز سنت به طور مطلق بعد از نماز خسوف و کسوف که در حدیثی که گذشت از روایت عبد الرحمن بن سمره رضی الله عنه در صحیح مسلم (چاپ دار احیاء التراث العربی، حدیث شماره ۹۱۳-۲۶) آمده است که می‌گوید: «در زمان حیات پیامبر صلى الله عليه وسلم در مدینه با کمانم تیرهایی پرتاب می‌کردم، ناگهان خورشید گرفته شد ... تا اینکه خورشید بیرون آمد، گفت: پس هنگامی که خورشید بیرون آمد، دو سوره خواند و دو رکعت نماز خواند». این ترجیح مازری بوده است که نووی در شرحش بر صحیح مسلم (۳/۳۲۴) نقل می‌کند. و چنانکه که گفته شد، روایت وهیب از جریری در سنن نسایی (چاپ مکتب المطبوعات الاسلامیة، حدیث شماره ۱۴۶۰) با سند صحیح مؤید این روایت است.

۴) اموری که پیامبر صلى الله عليه وسلم در خطبه‌اش به مردم تذکر داده‌اند [که به طور خلاصه آن را از کتاب آلبانی، صفة صلاة النبي صلى الله عليه وسلم لصلاة الكسوف، چاپ المكتبة الاسلامية (ص ۱۱۳-۱۱۷) نقل کرده‌ام]:

۱. خسوف و کسوف در اثر مرگ یا زندگی کسی نیست.

۲. خسوف و کسوف از نشانه‌هایی هستند که خداوند با آن بندگانش را می‌ترساند و به یاد و حدانیتش می‌اندازد.

۳. در چنین حالاتی که در آن ترس به وجود می‌آید، مردم را به ذکر خدا، دعا، استغفار کردن، دادن صدقه، آزاد کردن برده و خواندن نماز ارشاد کرده‌اند تا آن حالت رفع شود.

۴. راجع به غیرت خداوند به آنان تذکر دادند و فرمودند: «خداوند دوست ندارد بنده‌اش چه، زن و چه مرد، زنا کند.»

↩

- ⇒ ۵. راجع به آنچه که برای انسان بعد از مرگش رخ می‌دهد، تذکر دادند.
۶. دربارهٔ بهشت و میوه‌های آن برای مردم صحبت کردند.
۷. دربارهٔ آتش جهنم و عظمت آن برای مردم توضیح دادند.
۸. راجع به اینکه بیشترین اهل جهنم زنان هستند، صحبت کردند.
۹. به زنان دربارهٔ سبب بیشتر بودنشان در جهنم تذکر دادند و اینکه سبب بیشتر بودنشان کفران نعمت و فراموشی احسان شوهر است.
۱۰. دربارهٔ زنی از بنی اسرائیل صحبت کردند که به سبب عذاب دادن یک گربه و بستن آن و آب و غذا ندادن به آن، جهنمی شده است.
۱۱. دربارهٔ جایگاه دزد دو شترش ﷺ در جهنم، صحبت کردند.
۱۲. دربارهٔ به جهنم افتادن دزد وسایل حجاج صحبت کردند.
۱۳. راجع به فتنه‌ای که در قبر است، صحبت کردند و اینکه همانند فتنهٔ دجال است.
۱۴. دربارهٔ آنچه که از انسان در قبر سؤال می‌شود صحبت کردند و اینکه دربارهٔ محمد ﷺ و ایمان به او سؤال می‌شوند.
۱۵. دربارهٔ جواب یک شخص مسلمان به سؤال آن فرشته گفتند و اینکه بعد از آن برای او چه رخ می‌دهد.
۱۶. راجع به جواب یک شخص منافق به سؤال آن فرشته گفتند و اینکه بعد از آن برای او چه رخ می‌دهد.
۱۷. به صحابه سفارش کردند که از عذاب قبر به خدا پناه ببرند.
- ۵) نماز خسوف و کسوف به طور خلاصه و جامع ذکر شد؛ نمازی که قصور بعضی از علما در آن واضح است و آلبانی رحمته در صفة صلاة النبی ﷺ لصلاة الكسوف، چاپ المكتبة الاسلامیة (ص ۱۰۷) می‌گوید: « جمع و خلاصهٔ این موضوع (خسوف و کسوف) را بر خودم واجب دیدم، آن هم بعد از اینکه خداوند راه آن را برایم آسان کرد تا در آن کمکی باشد برای

آشنایی با این سنت و عمل به آن و زنده کردن آن بعد از آنکه نزدیک بود به فراموشی سپرده شود، حتی از طرف علما و اشخاص صالح ...! اهـ.

نماز آیات یا إنابه می ماند که فراموش کردن آن واضح تر است، چقدر زلزله و چقدر سیل و چقدر...! ولی مسلمانان و علمایشان هیچ تکانی نمی خورند و بسیاری از آنان حکم این نماز و احکام آن را می دانند، ولی مثل اینکه شرم و حیا و یا ترس به ایشان اجازه نمی دهد که این سنت را احیا و زنده کنند؟! را

آیا نشنیده اند که خداوند در قرآن می فرماید: ﴿فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوُا﴾ (مائده : ۴۴) : «پس از مردم نترسید و از من بترسید.» و در جای دیگری می فرماید: ﴿إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا مِنِّي إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (آل عمران : ۱۷۵) : «به درستی که آن شیطان است که شما را از دوستان و اولیای خودش می ترساند، پس اگر مؤمن هستید از آنان نترسید و از من بترسید!» یا اینکه ترک سنت و انجام بدعت را حکمت می نامند! مگر حکمت از محکمی و حکیم بودن کار نیست و آیا ترک سنت و یا انجام یک بدعت می تواند عذر باشد؟! پس آماده جواب خداوند در روز قیامت باشیم.

یا اینکه منتظر شهادت و یا خروج دجال هستند و از تمام فتنه ها در امن و امانند و اگر عقابی از طرف خداوند بیاید، آنان بی گناه بوده اند!

اما دلایل مشروعیت نماز آیات ، (نمازی که در هنگام زلزله یا طوفان و یا حادثه دیگری خوانده می شود)، این گونه است:

۱. خداوند در قرآن بین نشانه ها و آیات خود هیچ فرقی قرار نداده است و می فرماید: ﴿وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا﴾ (اسراء ۵۹) : «و نشانه ها را نمی فرستیم، مگر برای ترساندن شما.» و چون خسوف و کسوف نشانه هایی از خدا برای ترساندن بندگان هستند که برای رفع آنها نماز مشروع شده است، چون در هنگام زلزله یا طوفان و یا ... ترس شدت پیدا می کند، نیاز به نماز در آن وقت نیز بیشتر می شود، به همین خاطر در چنین مواقعی نماز، مشروع است. ﴿

⇨ ۲. فرموده پیامبر ﷺ در حدیث عایشه رضی الله عنها که در اوّل این فصل ذکر شد، که می‌فرمایند: «... خورشید و ماه دو نشانه از نشانه‌های خداوند هستند، با مردن یا زندگی کسی خسوف نمی‌شوند، پس اگر آن [یعنی: خسوف یا کسوف و یا مثل آنها] را دیدید، از خداوند بخواهید [یعنی دعا کنید] و تکبیر بگویید و نماز بخوانید و صدقه بدهید...!».

۳. فرموده پیامبر ﷺ در حدیثی که بخاری (چاپ دار ابن کثیر، حدیث شماره ۱۰۱۰) از ابوموسی رضی الله عنه روایت می‌کند که می‌گوید: خورشید گرفته شد، پس پیامبر ﷺ از ترس اینکه قیامت برپا شده باشد [یا اینکه نشانه‌ای از نشانه‌های قیامت نزدیک شده باشد] وحشت زده بلند شدند و به مسجد آمدند و نماز را با ایستادن و رکوع و سجده طولانی خواندند، که هیچ وقت ندیده‌ام مثل آن را بخوانند و فرمودند: «این نشانه‌هایی که خداوند می‌فرستد بر اثر مردن و زندگی کسی نیست، ولی خداوند بندگان خود را می‌ترساند، پس اگر چیزی از آنها را دیدید، با ترس به سوی ذکر و دعا و استغفار خداوند بشتابید!».

در این حدیث، ارشادی از سوی پیامبر ﷺ برای ماست که چگونه در قبال آیات و نشانه‌های خداوند از خود واکنش نشان دهیم؛ و پیامبر ﷺ با ترس بلند می‌شود، تا الگویی برای ما در چنین حالاتی باشد و در همان حالت مردم را نیز به ترس از خدا توصیه می‌کند.

۴. خواندن نماز آیات از بعضی از صحابه نیز ثابت است و از جمله آنان عبد الله بن عباس رضی الله عنه است که روایت او نزد عبد الرزاق در المصنف (چاپ المکتب الاسلامی، ۱۰۲/۳) با سند صحیح آمده است و بیهقی در السنن الکبری (چاپ مکتبه دار الباز، ۳۴۳/۳) و ابن حجر در فتح الباری (چاپ دار المعرفه، ۵۲۱/۲) سند آن را صحیح دانسته‌اند و در آن روایت آمده است: «ابن عباس رضی الله عنه در زلزله بصره نماز خواندند و به مدّت طولانی ایستادند، سپس به رکوع رفتند، بعد از رکوع بالا آمدند و به مدّت طولانی ایستادند سپس به رکوع رفتند، بعد از رکوع بالا آمدند و به مدّت طولانی ایستادند سپس به رکوع رفتند، سپس به سجده رفتند، سپس رکعت دوم را به همان روش خواندند، پس نمازش شش رکوع [در روایت دیگر نزد عبدالرزاق (۱۰۱/۳)]:

⇨ "سه رکوع" و چهار سجده شد و گفت: نماز آیات این گونه است.».

⇒ عبد الرزاق نیز در المصنف (۱۰۲/۳) با سند صحیح، ولی مرسل از قتاده روایت می‌کند که حذیفه در مدائن [جایی که در آنجا دچار طاعون شدند] برای اصحابش مانند نماز ابن عباس در نماز آیات، نماز خواندند.

همچنین امام احمد در المسند (چاپ مؤسسه قرطبه، ۷۶/۶) از عایشه رضی الله عنها با سندی که در آن کمی ضعف وجود دارد روایت می‌کند، که می‌گوید: «نماز انابه [در روایت ابن ابی شیبه در مصنفش (چاپ مکتبه الرشد، ۳۲۲/۷): "نماز آیات" شش رکوع در چهار سجود می‌باشد]».

تمام روایاتی که نقل شد، روی صحابه موقوف است و برای ما در این بحث، مشروع بودن نماز آیات از طرف آنان و با جماعت خواندن آن مهم است؛ ولی اشکالی در این روایات باقی می‌ماند و آن هم خواندن نماز آیات با شش رکوع است، که از پیامبر صلی الله علیه و آله در این مسأله روایت صحیحی ندیده‌ام، پس اکتفا به چهار رکوع - همان گونه که پیامبر صلی الله علیه و آله خوانده‌اند - بهتر است.

امام احمد و اسحاق بن راهویه و ابو ثور خواندن نماز آیات را با جماعت و شافعی به طور فرادا مشروع دانسته‌اند. (ن.ک: الاوسط، ابن منذر (چاپ دار طيبة - ریاض، ۱۹/۹) و فتح الباری، ابن حجر (چاپ دار المعرفة، ۵۲۱/۲)).

۶) آخرین مسأله‌ای که باقی می‌ماند و متعلق به بحث گذشته است، مسأله قنوت در نوازل یا در هنگام وقوع حوادث است که در احادیث صحیح آمده است که پیامبر صلی الله علیه و آله هنگامی که نازل می‌شد پیش می‌آمد در پنج وعده نمازش، بعد از آخرین رکوع، قنوتی که مناسب آن حال بود می‌خواندند. و احادیث مشروعیت این کار چنین است:

۱. از ابو هریره رضی الله عنه در صحیح بخاری (چاپ دار ابن کثیر، حدیث شماره ۷۷۱) و صحیح مسلم (چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شماره ۶۷۵) روایت شده است که می‌گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی که سر خودش را از رکوع بالا می‌آورد، می‌گفت: "سمع الله لمن حمده ربنا و لك الحمد"، برای مردمانی دعا می‌کرد، پس اسمهای آنان را ذکر می‌کرد و می‌گفت: خدایا! ولید بن ولید و سلمه بن هشام و عیاش بن ابوریعه و مستضعفین مؤمنان را نجات بده! خدایا! مضر [قبیله‌ای از

(۴-۱۴) نماز دو عید

این فصل شامل مباحث زیر است:

- ۱) حکم نماز دو عید؛
  - ۲) وقت نماز عید و کیفیت آن؛
  - ۳) خواندن نماز عید در مصلی سنت است؛
  - ۴) خطبه بعد از نماز عید؛
  - ۵) وقتی که عید و جمعه با هم در یک روز جمع شوند؛
  - ۶) اگر نماز عید از کسی فوت شد، دو رکعت نماز می خواند؛
  - ۷) اگر دانسته نشود که آن روز عید است، مگر بعد از زوال خورشید؛
  - ۸) در سفر، نماز عید وجود ندارد.
- و بیان آنها این گونه است:

عرب در طرف مشرق] را به شدت هلاک کن و بر آنان قحطی و خشکسالی مانند قحطی و خشکسالی زمان یوسف قرار بده! و اهل مشرق از مضر در آن روز با پیامبر ﷺ مخالف بودند».

۲. امام احمد در المسند (چاپ مؤسسه قرطبه، ۱/۳۰۱) و ابوداود در السنن (چاپ دار الفکر، حدیث شماره ۱۴۴۳) با سند حسن از عبد الله بن عباس رضی الله عنه روایت می کنند که می گوید: «پیامبر ﷺ یک ماه پی در پی در نماز ظهر و عصر و مغرب و عشا و صبح، در آخر هر نماز قنوت می خواند. وقتی که در آخرین رکعت، "سمع الله لمن حمده" می گفت، بر قبایلی از بنی سلیم و بر رعل و ذکوان و عصبیه دعا می کرد و آنانی که پشت سرش بودند، آمین می گفتند».

خواندن قنوت در این مواقع مثل زلزله و سیل و ... در مذهب شافعی و حنبلی بر اساس دلایلی که ذکر شد بعد از نمازهای پنج گانه فرض، مشروع است. (ن.ک: المجموع، نووی (چاپ دار الفکر، ۳/۵۰۵، ۴۹۴/۵) و المغنی، ابن قدامه (چاپ دار الفکر، ۱/۸۲۱-۸۲۳). (مترجم).

• (۴-۱۴-۱) حکم نماز دو عید:

این نماز بر هر شخص مسلمانِ قادر چه مرد و چه زن در محل اقامتش واجب است و دلایل آن بدین صورت است:

آنچه از ام عطیه رضی الله عنها روایت است که می‌گوید: «به ما دستور دادند (یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله) که دختران بالغ^(۱) (یا آنانی که به سن بلوغ رسیده‌اند) و زنان خانه‌نشین را به نماز دو عید بفرستیم و به زنانی که در حالت حیض بودند، امر می‌کردند در گوشه‌ای از مصلای^(۲) مسلمانان بنشینند.»

و در روایتی از حفصه بنت سیرین از ام عطیه رضی الله عنها آمده است، که گوید: «به ما برای بیرون رفتن در دو عید امر می‌شد و نیز خانه‌نشینان و دختران بکر.» [ام عطیه] گفت: «زنانی که حیض هستند با شما به پشت سر مردم می‌روند [یعنی در آخر مصلی در گوشه‌ای می‌نشینند]، با مردم تکبیر می‌گویند.» تخریح بخاری و مسلم^(۳).

۱- در نسخهٔ عربی این کتاب اشتباه چاپی وجود داشته و به جای "العواتق"، "العواتق" نوشته شده است و این برخلاف نسخه‌های موجود از صحیح بخاری و صحیح مسلم است. (مترجم).

۲- مصلی به جایگاه مخصوص نماز عید و استسقاء گفته می‌شود. (مترجم).

۳- این حدیث، صحیح است.

تخریح بخاری در جاهایی از کتابش از جمله در (کتاب العیدین، باب خروج النساء والحیض إلى المصلی، حدیث شمارهٔ ۹۷۴) و در (باب إذا لم یکن لها جلاباب فی العید، حدیث شمارهٔ ۹۸۰) و تخریح مسلم در (کتاب صلاة العیدین، باب ذکر إباحة النساء فی العیدین إلى المصلی وشهود الخطبة مفارقات للرجال، حدیث شمارهٔ ۸۹۰) و این لفظ روایت و روایت دوم از اوست.

« باید دانست که پیامبر ﷺ بر نماز دو عید مواظبت داشته‌اند و در هیچ عیدی آن را ترک نکرده‌اند و به مردم امر کرده‌اند که به این نماز بروند، حتی به دختران بالغ و زنان خانه نشین و زنانی که در حالت حیض هستند، امر کرده‌اند تا به این نماز بروند و به زنانی که در حالت حیض هستند، امر کرده‌اند که در گوشه‌ای از جایگاه نماز بنشینند و در آن خیر و دعای مسلمانان شرکت کنند، حتی آنانی که جلباب [چادر یا عبایی که زنان می‌پوشند] ندارند، دوست یا رفیق او با جلباب خودش او را بیوشاند.

ظاهر خطاب پیامبر ﷺ به بیرون رفتن در روز عید مقتضا و شامل امر به آن نماز است و آن هم برای کسانی که عذر ندارند و برای مردان از زنان اولی‌تر هستند. تمام اینها نشان می‌دهند که این نماز، واجبی مؤکد بر همه افراد چه زن و چه مرد مسلمان است، نه واجب کفایی [واجبی که با انجام دادن عده‌ای، از دیگران ساقط شود].^(۱)

• (۴-۱۴-۲) وقت نماز عید و کیفیت آن

این مبحث شامل مسائل زیر است:

اوّل: وقت نماز دو عید؛

دوّم: نماز عید، اذان و اقامه ندارد؛

سوّم: تعداد رکعات نماز دو عید و تعداد تکبیرات آن؛

چهارم: قرائت در نماز دو عید.

بیان آنها به شرح است:

۱- از گفته شوکانی. ن.ک: السیل الجرار، ۳۱۵/۱؛ الدراری المضية، ۱۹۴/۱.

اول: وقت نماز دو عید

از یزید بن خمیر رحبی روایت است که گوید: عبدالله بن بسر، صحابی رسول الله ﷺ با مردم در روز عید فطر یا قربان بیرون رفتند، پس تأخیر امام را انکار کرد، آنگاه گفت: «ما در این ساعت فارغ شده بودیم!» و آن هم در وقت تسبیح^(۱) بود. تخریج ابوداود و ابن ماجه^(۲).

این حدیث نشان می‌دهد که وقت نماز دو عید بعد از طلوع خورشید آغاز می‌شود. و نیز دلیلی بر استحباب زود رفتن به سوی جایگاه نماز است^(۳).
اما آخرین وقت آن: بیشترین علما بر این نظرند که وقت آن تا زوال خورشید ادامه دارد^(۴). والله اعلم.

۱- گفته‌اند او: «و آن هم در وقت تسبیح بود»: در حاشیه السندی بر ابن ماجه (۳۹۵/۱) آمده که سیوطی گوید: یعنی: وقتی که نماز ضحی خوانده می‌شود. و قسطلانی می‌گوید: یعنی: وقت نماز سبحة - و آن هم نافله - هرگاه وقت کراهت بگذرد. و در روایت صحیحی نزد طبرانی آمده است: «و آن هم وقتی که سنت ضحی خوانده می‌شود». و ن.ک: فتح الباری، ۴۵۷/۲.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب وقت الخروج إلى العيد، حدیث شماره ۱۱۳۵) و تخریج ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فيها، باب فی وقت صلاة العيد، حدیث شماره ۱۳۱۷)، و بخاری آن را در "صحیحش" (۴۵۶۲-فتح) به طور معلق [یعنی بدون سند] ذکر کرده است و آلبانی این حدیث را در صحیح سنن ابوداود (۲۱۰/۱) صحیح دانسته و محقق جامع الأصول (۱۲۹/۶) سندش را صحیح دانسته است.

۳- ن.ک: فتح الباری، ۴۵۷/۲.

۴- ابن حجر در فتح الباری (۴۵۷/۲) می‌گوید: «(علما) اختلاف نظر دارند که آیا وقت آن تا زوال ادامه دارد یا نه؟ و ابن بطال در جایز نبودن آن به حدیث عبدالله بن بسر استدلال کرده، که

دوّم: نماز عید، اذان و اقامه ندارد

برای نماز عید، اذان و اقامه و گفتن: "الصلاة جامعة" مشروع نیست.

دلایل آن به شرح زیر است:

از ابن جریر روایت است که عطاء از ابن عباس و جابر بن عبد الله انصاری رضی الله عنهما نقل می‌کند که می‌گویند: «نه در روز عید فطر اذان داده می‌شد و نه در روز عید قربان»، سپس بعد از مدتی از او درباره آن سؤال کردم؟ او به من خبر داد، گفت: «جابر بن عبد الله انصاری به من خبر داده است که در روز عید فطر وقتی که امام می‌آید اذانی برای نماز نیست و نه بعد از اینکه می‌رود و نه اقامه و نه ندا و نه هم چیزی؛ نه ندایی آن روز بود و نه اقامه». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

از جابر بن سمره رضی الله عنه روایت است: «با پیامبر صلی الله علیه و آله دو عید را نماز خواندم نه یک بار و نه دو بار بدون اذان و نه هم اقامه». تخریج مسلم^(۲).

دلالت بر آن واضح و آشکار نیست.»

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری با اقتصار به گفته‌اش: «روز عید قربان» در (کتاب العیدین، باب المشی والركوب إلى العید بغیر اذان ولا إقامة، حدیث شماره ۹۶۰) و تخریج مسلم در (کتاب صلاة العیدین، حدیث شماره ۸۸۶) و این لفظ حدیث اوست. و ن.ک: جامع الأصول، ۱۳۰/۶.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب العیدین، حدیث شماره ۸۸۷). و ن.ک: جامع الأصول، ۱۳۰/۶. ⇐

سوّم: تعداد رکعات نماز دو عید و تعداد تکبیرات آن

نماز عید دو رکعت است؛ قبل از قرائت، در رکعت اوّل هفت بار تکبیر گفته می‌شود و در رکعت دوّم پنج بار تکبیر گفته می‌شود به غیر از تکبیر انتقال از سجود قبل از قرائت^(۱).

دلیل آن روایات زیر است:

از ابن عباس رضی الله عنهما روایت است که گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله در روز عید فطر دو رکعت نماز خواندند، قبل از آن و بعد از آن نماز نخواندند، سپس نزد زنان آمدند و همراهش بلال بود، پس آنان را به صدقه امر کردند، آنگاه زنان شروع به انداختن کردند، هر زن گوشواره و گردن بند خود را می‌انداخت ». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

⇨ فایده: ابن قیم در زاد المعاد (۴۴۲/۱) می‌گوید: « وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله به مصلی می‌آمد، نماز را بدون اذان و اقامه و بدون ندای: "الصلاة جامعة" می‌خواند و سنت این است که هیچ کدام از آنها انجام داده نشود ». ن.ک: فتح الباری، ۴۵۲/۲ و تعلیق ابن باز بر آن .

۱- ابن قیم جوزیه در زاد المعاد (۴۴۳/۱) می‌گوید: « [پیامبر صلی الله علیه و آله] نماز را قبل از خطبه آغاز می‌کرد، پس دو رکعت نماز می‌خواند؛ در رکعت اوّل هفت بار پی در پی همراه با تکبیر شروع نماز تکبیر می‌گفت، بین دو تکبیر به مدت کوتاهی ساکت می‌شد و از او ذکر معینی بین این تکبیرات حفظ نشده است، ولی از ابن مسعود رضی الله عنه روایت است که می‌گوید: حمد و شکر خدا و مدح و ثنای او می‌گوید و بر پیامبر صلی الله علیه و آله صلوات می‌فرستد. خلّال این را ذکر کرده است. و ابن عمر رضی الله عنهما با آن همه تلاشی که در اتباع و پیروی از پیامبر صلی الله علیه و آله داشت دستان خود را همراه هر تکبیر بالا می‌برد ».

گویم: اثر مذکور از ابن مسعود را بیهقی در السنن الکبری (۲۹۱/۳-۲۹۲) تخریج کرده است و مؤلف کتاب احکام العیدین فی السنة المطهرة (ص ۲۱) سند آن را قوی دانسته است.

⇨ ۲- این حدیث، صحیح است.

از عمر رضی اللہ عنہ روایت است: « نماز ضحی دو رکعت است، و نماز عید فطر دو رکعت است، و نماز مسافر دو رکعت است، و نماز جمعه دو رکعت است؛ کامل است نه کوتاه بر زبان پیامبرتان صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم ». تخریج نسائی^(۱).

اما دلیل تکبیر گفتن روایات زیر است:

از عایشه رضی اللہ عنہا روایت است که می گوید: « پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم در نماز عید فطر و قربان تکبیر می گفتند، در رکعت اول هفت بار تکبیر و در رکعت دوم پنج بار تکبیر می گفتند [بدون دو تکبیر رکوع] ». تخریج ابوداود^(۲).

⇒ تخریج بخاری در جاهایی از کتابش از جمله در (کتاب العیدین، باب الخطبة بعد العید، حدیث شماره ۹۶۴) و این لفظ حدیث اوست، و مسلم در (کتاب صلاة العیدین، حدیث شماره ۸۸۴). و ن.ک: جامع الاصول، ۶/۱۲۵-۱۲۶.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج نسائی در (کتاب الجمعة، باب عدد صلاة الجمعة ۱۱۱/۳) و گفته است: « عبدالرحمن ابن ابی لیلی از عمر نشنیده است ». و آن را در (کتاب صلاة العیدین، باب عدد صلاة العیدین، ۱۸۳/۳) تکرار کرده است.

و در نصب الراية (۱۸۹/۲ - ۱۹۰) صحت شنیدن ابن ابی لیلی از عمر را ثابت دانسته است و آلبانی در إرواء الغلیل (۱۰۵/۳ - ۱۰۶) آن را صحیح دانسته است.

۲- این حدیث، حسن است.

تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب التکبیر فی العیدین، حدیث شماره ۱۱۴۹) و این لفظ حدیث اوست، و تخریج ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها، باب ما جاء فی کم یکبر الإمام فی صلاة العیدین، حدیث شماره ۱۲۸۰)، و زیادی در حدیث از روایت اوست و ابوداود نیز به آن اشاره کرده است. ⇐

از عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه روایت است: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «گفتن تکبیر در نماز عید فطر هفت بار در رکعت اول است و پنج بار در رکعت آخر و در هر دو رکعت قرائت بعد از آنها می باشد». تخریج ابوداود^(۱).

چهارم: قرائت در نماز دو عید

در هر دو رکعت سوره فاتحه خوانده می شود، زیرا پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمایند: «کسی که در نمازش سوره فاتحه را نخواند، نمازی ندارد». تخریج بخاری و مسلم^(۲).
پس از خواندن سوره فاتحه، آنچه که می تواند از قرآن می خواند و مستحب است که در آن دو سوره ﴿ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ﴾ و ﴿اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَالنَّشَقُ الْقَمَرُ﴾ تلاوت کند و آن را با صدای بلند بخواند، یا در آن دو رکعت سوره ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ و ﴿هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ﴾ تلاوت کند.
دلایل آن:

⇒ محقق جامع الأصول (۱۲۷/۶) این حدیث را حسن لغیره دانسته و آلبانی در إرواء الغلیل (۱۱۲-۱۰۶/۳) آن را صحیح دانسته است.

۱- این حدیث، حسن است.

تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب التکبیر فی العیدین، حدیث شماره ۱۱۵۱).

محقق جامع الأصول (۱۲۷/۶-۱۲۸)، و آلبانی در صحیح سنن ابوداود (۲۱۳/۱) این حدیث را حسن دانسته اند. ن.ک: إرواء الغلیل، ۱۰۸/۳-۱۰۹.

۲- این حدیث از عباده بن صامت، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش از جمله در (کتاب الأذان، باب وجوب قراءة للإمام والمأموم فی الصلوات كلها فی الحضر والسفر وما یجهر فیها وما ینخفض، حدیث شماره ۷۵۶) و تخریج مسلم در (کتاب الصلاة، باب وجوب قراءة الفاتحة فی کل رکعة و أنه إذا لم یحسن الفاتحة ولا أمکنه تعلمها قرأ ما تیسر له من غیرها، حدیث شماره ۳۹۴). ن.ک: جامع الأصول، ۳۲۶/۵.

از عبید الله بن عبد الله بن عتبه روایت است که گوید: ابوواقد لیثی رضی الله عنه گفت: «عمر بن خطاب از من درباره آنچه که پیامبر صلی الله علیه و آله با آن نماز روز عید را خوانده بود سؤال کرد؟ گفتیم: با ﴿اَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ﴾ و ﴿ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ﴾». تخریج مسلم^(۱).

از نعمان بن بشیر رضی الله عنه روایت است که گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله دو نماز عید و نماز جمعه را با ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ و ﴿هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ﴾ می خواند»، او گفت: «و اگر روز عید و جمعه با هم در یک روز بود، آن دو سوره را در هر دو نماز می خواند». تخریج مسلم^(۲).

• (۳-۱۴-۴) خواندن نماز عید در مصلی سنت است

سنت است امام مسلمانان یا نائیش برای نماز دو عید به مصلی بروند و کسی آن را در مسجد نخواند، مگر اینکه عذری داشته باشد^(۳).
[و در آن اهل مکه - خداوند کرامت و شرفش را بالا ببرد - مستثنی هستند؛ چون از سلف در خواندن نماز عید در جایی به غیر از مسجدشان [یعنی حرم مکه] برای ما نقل نشده است^(۴)].

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب صلاة العیدین، باب ما یقرأ به فی صلاة العیدین، حدیث شماره ۸۹۱).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب الجمعة، باب ما یقرأ فی يوم الجمعة، حدیث شماره ۸۷۹). و ن.ک:

جامع الأصول، ۶/۱۴۳-۱۴۴.

۳- شرح السنة، ۴/۲۹۴.

۴- الأم، ۱/۲۳۴.

دلایل خواندن نماز دو عید در مصلی به شرح ذیل است:

الف) آنچه در حدیث ام عطیه رضی الله عنها از امر پیامبر صلی الله علیه و آله در رفتن برای نماز عید به مصلی آمده است.

ب) آنچه از ابن عمر رضی الله عنهما آمده است که گوید: « وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله در روز عید بیرون می‌رفت، دستور نیزه‌ای را می‌داد، آنگاه در جلو او گذاشته می‌شد و به سوی آن نماز می‌خواند و مردم پشت سر او بودند و آن را نیز در سفر در جلو خود قرار می‌داد، پس بعد از آن اُمرا آن را در جلو خود قرار دادند^(۱)».

در روایت دیگری آمده است: « در روز عید فطر و قربان در جلو پیامبر صلی الله علیه و آله نیزه‌ای قرار داده می‌شد، سپس نماز می‌خواند ».

و در روایت دیگری آمده است: « پیامبر صلی الله علیه و آله به سوی مصلی می‌رفت و نیزه‌ای کنار او بود، آن را برداشته و در مصلی جلو او گذاشته می‌شد، پس به سوی آن نماز می‌خواند ». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

۱- یعنی اُمرا بعد از آن به هنگام نماز، از باب اقتدا به پیامبر صلی الله علیه و آله ستره‌ای از نیزه در جلو خود قرار دادند. (مترجم).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش و این لفظ و روایات مذکور از اوست که در این جاها ذکر کرده است: (کتاب الصلاة، باب ستره الإمام ستره من خلفه، حدیث شماره ۴۹۴) و (کتاب العیدین، باب الصلاة إلى الحربة يوم العید، حدیث شماره ۹۷۲) و (کتاب العیدین، باب حمل العنزة أو الحربة بین یدی الإمام يوم العید، حدیث شماره ۹۷۳)، و تخریج مسلم در (کتاب الصلاة، باب ستره المصلی، حدیث شماره ۵۰۱).

⇨ فایده: علامه محمد ناصرالدین آلبانی کتابی با همین عنوان در این مسأله دارد و نیز علامه احمد شاکر درباره نماز عید در مصلی و خروج زنان به مصلی بحثی دارد که آن را در ضمن تحقیقش بر سنن ترمذی (۴۲۱/۲-۴۲۴) قرار داده است.

* نکته مهمی که امام بخاری رحمته الله از این حدیث استنباط می‌کند و روی این حدیث بابی گذاشته است به عنوان: «باب ستره امام، ستره آنان که پشت سر او هستند»؛ یعنی در صورتی که امام ستره بگذارد، نیازی نیست که مأمومین ستره بگذارند. زیرا در حدیث مذکور فقط به ستره پیامبر صلی الله علیه و آله اشاره شده است و ظاهر امر چنین است که صحابه رضی الله عنهم ستره نگذاشته‌اند. و حدیث عبدالله بن عباس رضی الله عنه (نزد بخاری، چاپ دار ابن کثیر، حدیث شماره ۷۶) که با الاغش از جلو صف نمازگزاران در منی عبور کردند و پیامبر صلی الله علیه و آله بر او انکاری نکردند نیز بر این امر دلالت می‌دهد، چون پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «هرگاه در پیش روی نمازگزار، ستره‌ای به بلدنی تکیه‌گاه پالان شتر وجود نداشته باشد، در آن صورت اگر زن بالغ یا الاغ و یا سگ سیاهی از مقابل او عبور کند نمازش را قطع می‌کند» (مسلم، چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شماره ۵۱۰).

ستره به چیزی می‌گویند که در جلو سجده‌گاه نمازگزار قرار داده می‌شود تا کسی نماز او را در هنگام مناجات با خداوند قطع نکند؛ مانند ستون، عصا، دیوار یا انسان و ... بلندی ستره تقریباً از یک وجب بیشتر است، چون در حدیث قبلی اندازه آن به تکیه‌گاه پالان شتر تشبیه شده است که از یک وجب بلندتر می‌باشد.

این از جمله احادیثی است که بر گذاشتن ستره تأکید می‌کند و پیامبر صلی الله علیه و آله هم با فعل و قولش بر این امر تأکید کرده است، همان طور که ابن خزیمه با سند خوبی از عبدالله بن عمر رضی الله عنهما در جاهایی از صحیحش (چاپ المکتب الاسلامی، حدیث شماره ۸۰۰ و ۸۲۰ و ...) روایت می‌کند که گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: «نماز مخوان، مگر به سوی ستره و مگذار کسی از مقابلت عبور کند و اگر - برای عبور کردن - اصرار کرد با او مبارزه کن، چون همراه او شیطان است!».

⇨

(۴-۱۴-۴) خطبه بعد از نماز عید

خطبه در نماز دو عید بعد از خواندن نماز می‌باشد.^(۱)

دلایل آن چنین است:

از ابن عباس رضی الله عنهما روایت است که گوید: «نماز عید را با پیامبر صلی الله علیه و آله و ابوبکر و عمر و عثمان رضی الله عنهم مشاهده کردم؛ و همه آنان نماز را قبل از خطبه می‌خواندند.»
تخریج بخاری و مسلم^(۲).

از ابن عمر رضی الله عنهما روایت است که گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله و ابوبکر و عمر رضی الله عنهما نماز دو عید را قبل از خطبه می‌خواندند.»
تخریج بخاری و مسلم^(۳).

⇒ و امر پیامبر صلی الله علیه و آله در این احادیث بر مؤکد بودن این سنت تأکید می‌کند؛ ولی با این وجود متأسفانه خیلی از مردم در قبال این امر کوتاهی می‌کنند و بدون ستره نماز می‌خوانند و نسبت به کاری که پیامبر صلی الله علیه و آله بر آن مواظبت داشته‌اند، بی‌اعتنا هستند. (مترجم).

۱- مطالبی که از صفحه ۱۹۱ تا اینجا در گروه [ ] قرار گرفته است در چاپ جدید (۱۴۲۵هـ.ق) نیست و این قسمت را از چاپ قدیم گرفته‌ام، چون عنوان این قسمت در چاپ جدید هست ولی احادیث متعلق به آن در چاپ جدید وجود ندارد. (مترجم).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب العیدین، باب الخطبة بعد العید، حدیث شماره ۹۶۲) و این لفظ حدیث اوست، مسلم در (کتاب صلاة العیدین، حدیث شماره ۸۸۴) با لفظی طولانی.

۳- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب العیدین، باب الخطبة بعد العید، حدیث شماره ۹۶۳) و این لفظ حدیث اوست، و مسلم در (کتاب صلاة العیدین، حدیث شماره ۸۸۸).

• (۴-۱۴-۵) وقتی که عید و جمعه با هم در یک روز جمع شوند

اگر جمعه و عید با هم در یک روز جمع شوند، وجوب حضور در نماز جمعه از کسی که نماز عید را خوانده است، ساقط می‌شود و به جای آن به طور فرادا نماز ظهر را می‌خواند.

دلایل این مطلب روایات زیر است:

از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: «در این روز شما دو عید جمع شده است، پس اگر کسی بخواهد، برای او از خواندن نماز جمعه کفایت می‌کند^(۱) و ما نماز جمعه را می‌خوانیم». تخریج ابوداود و ابن ماجه^(۲).

۱- یعنی: خواندن نماز عید با جماعت از خواندن نماز جمعه او را کفایت می‌کند. (مترجم).

۲- این حدیث، حسن لغیره است.

تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب إذا وافق يوم الجمعة يوم عید، حدیث شماره ۱۰۷۳) و تخریج ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها، حدیث شماره ۱۳۱۱) از ابوهریره و ابن عباس رضی الله عنهما و فریابی در احکام العیدین (حدیث شماره ۱۵۰).

آلبانی این حدیث را در صحیح سنن ابوداود (۲۰۰/۱) صحیح دانسته است و قبل از او بوسیری در زوائد ابن ماجه (۲۳۷/۱) آن را صحیح دانسته و گفته است: «این سند، صحیح است و روایانش ثقات هستند. ابوداود آن را در سننش از محمد بن مصفی با این سند روایت کرده است و گفته است: "از ابوهریره: "به جای: "ابن عباس". و آن محفوظ است». و محقق زاد المعاد (۴۴۸/۱) و نیز محقق جامع الأصول (۱۴۵/۶) سندش را حسن دانسته‌اند و به طور وسیعی در تحقیق بر آن همراه با تحسین لغیره، مؤلف سواطع القمرین فی تخریج أحادیث أحكام العیدین تألیف فریابی (ص ۲۱۱-۲۱۸) صحبت کرده است.

از عطاء بن ابی رباح روایت است که می‌گوید: «ابن زبیر برای ما در روز عید از روز جمعه در اوّل روز نماز خواند، سپس به نماز جمعه رفتیم، آنگاه او برای ما بیرون نیامد، پس تک تک نماز خواندیم و ابن عباس در طائف بود، پس وقتی که آمد، آنچه را که اتفاق افتاده بود برایش ذکر کردیم، او گفت: او به سنت اصابت کرده است.» تخریج ابوداود^(۱).

• (۴-۱۴-۶) اگر نماز عید از کسی فوت شد، دو رکعت نماز می‌خواند
اگر از فرد مسلمانی نماز عید فوت شد، در این صورت مثل نماز امام در روز عید، دو رکعت نماز می‌خواند و آن هم با استدلال به حدیث زیر:
از عایشه رضی الله عنها روایت است که گوید: ابوبکر داخل شد و دو دختر از دختران کوچک انصار نزد من بودند و با اشعاری که انصار در روز بعثت^(۲) سروده‌اند آواز می‌خواندند. گفت: و آنان به آواز خوانی معروف نبودند. پس ابوبکر گفت: مزمار و صدای شیطان در خانه پیامبر صلی الله علیه و آله؟! و آن هم در روز عید بود، آنگاه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «ای ابو بکر! برای هر قومی عیدی است و این عید ماست.»

⇒ * اما فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله: «برای او از خواندن نماز جمعه کفایت می‌کند»: یعنی همان طور که در اوّل این مبحث گفته شده است از او واجب بودن حضور در نماز جمعه ساقط می‌شود. (مترجم).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب إذا وافق يوم الجمعة يوم العید، حدیث شماره ۱۰۷۱) و فریابی در احکام العیدین (ص ۲۱۹).

۲- نام یکی از جنگ‌هایی است که بین اوس و خزرج در نزدیکی مدینه رخ داده است. (مترجم).

در روایت دیگری آمده است: ابوبکر رضی الله عنه نزد او آمد و دو دختر کوچک در روزهای منی (یعنی روزهای عید قربان) پیش او بودند، که آواز می‌خواندند و دف (یا سماع) می‌زدند و پیامبر صلی الله علیه و آله خود را با پیراهنش پوشانده بود، پس ابوبکر آن دو دختر را منع کرد (یا بر سرشان داد زد)، آنگاه پیامبر صلی الله علیه و آله صورت خود را بیرون آورد و فرمود: « آنان را رها کن ای ابوبکر! چون این روزهای عید است! ». و آن روزها روزهای منی بود. تخریج بخاری و مسلم ^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش از جمله در (کتاب العیدین، باب سنة العیدین لأهل الإسلام، حدیث شماره ۹۵۲) و در (باب إذا فاته العید یصلی رکعتین، حدیث شماره ۹۸۷) و این لفظ حدیث و روایت ذکر شده از اوست، و تخریج مسلم در (کتاب صلاة العیدین، باب الرخصة فی اللعب الذی لا معصية فيه فی أيام العید، حدیث شماره ۸۹۲).

* توجه: متأسفانه بعضی‌ها بر جایز بودن موسیقی و آهنگ به این حدیث استدلال کرده‌اند که استدلالشان اشتباه است، چون:

۱) پیامبر صلی الله علیه و آله گفته ابوبکر رضی الله عنه را که دف یا سماع، مزار شیطان است، رد نکرده، بلکه پیامبر صلی الله علیه و آله نهی ابوبکر رضی الله عنه را رد کرده است؛ یعنی اینکه چون پیامبر صلی الله علیه و آله در آنجا حضور داشته‌اند و بر آن دو دختر که نزد عایشه رضی الله عنها بوده‌اند انکار نکرده‌اند، دلیلی است بر اینکه کارشان از اصل تحریم، مستثنی است، پس نیازی نیست که ابوبکر رضی الله عنه به جای پیامبر صلی الله علیه و آله آنان را نهی کند.

۲) در حدیث اشاره‌ای است به تقریر و تأیید پیامبر صلی الله علیه و آله بر گفته ابوبکر رضی الله عنه در اینکه دف یا سماع مزار و صدای شیطان است، چون اگر گفته ابوبکر رضی الله عنه اشتباه بود، پیامبر صلی الله علیه و آله می‌کردند و بر پیامبران علیهم السلام درست نیست که بر گفته منکری یا بر منکرات بدون علت ساکت شوند؛ بنابراین گفته ابوبکر صحیح است. ←

⇒ (۳) پیامبر ﷺ به آن دو دختر به طور مطلق اجازه نداده‌اند که هر وقت بخواهند دف یا سماع بزنند، بلکه این کار مختص روز شادی مثل عید یا عروسی است، به همین خاطر پیامبر ﷺ در همین حدیث می‌فرماید: «آنان را رها کن ای ابوبکر! چون این روزهای عید است!»، در نتیجه در غیر از روزهای عید، درست نیست. و پیامبر ﷺ سبب اجازه دادن به آنان را به خاطر عید بودن دانسته است و همان گونه که اصحاب بصیرت می‌دانند، در این حدیث حکم به علت و سبب متعلق است، بنابراین چون علت و سبب، عید بوده است حکم آن مباح است و اگر عید نباشد، حکم آن به اصل خود، یعنی حرام بودن برمی‌گردد؛ این مسأله همانند گوشت مردار است برای کسی که در جایی باشد که غذا نیافته است، پس به دلیل اینکه اگر غذا نخورد می‌میرد، حکم تحریم آن مردار به مباح برمی‌گردد و آن هم به علت ضرورت حال اوست؛ همچنین است دف زدن یا سماع در عید یا عروسی، چون روز شادی است و شادی دختران با غیر از دف زدن یا سماع حاصل نمی‌شود، پس برایشان استثنا شده است.

در اثر صحیحی از عامر بن سعد بجلی نزد بیهقی (در سنن کبری، چاپ دار الباز ۲۸۹/۷ و آلبانی آن را صحیح دانسته است؛ ن.ک: آداب الزفاف، آلبانی، چاپ دار السلام ص ۱۸۲) آمده است که می‌گوید: به نزد قرظہ بن کعب و ابو مسعود و شخص سوّمی - که آن را فراموش کرده‌ام - وارد شدم و دختران کوچکی سماع و دف می‌زدند و شعر می‌خواندند، گفتم: شما بر این کار تقریر و تأیید می‌کنید در حالی که اصحاب پیامبر ﷺ هستند؟! گفتند: او (پیامبر ﷺ) در عروسی‌ها و گریه کردن در کنار مصیبت به ما رخصت و اجازه داده است [و در روایتی، "و در گریه کردن بر شخص میت بدون نوحه خوانی"].

در شرع، رخصت و اجازه برای یک چیز وقتی داده می‌شود که اصل آن چیز جایز نباشد. (۴) در حدیث فقط اشاره‌ای بر تأیید و تقریر پیامبر ﷺ به زدن دف یا سماع است و قیاس آلات‌های دیگر موسیقی بر این آلت درست نیست، چون پیامبر ﷺ فقط به این آلت از آلات موسیقی استثنا قائل شده‌اند و در حدیث صحیح دیگری که بر این مسأله تأکید و فقط دف یا سماع را تخصیص می‌کند؛ نزد ترمذی (چاپ دار احیاء التراث العربی، حدیث شماره ۱۰۸۸) و

نسایی (چاپ مکتبه المطبوعات الاسلامیه، حدیث شماره ۳۳۶۹ و ۳۳۷۰) و ابن ماجه (چاپ دار الفکر، حدیث شماره ۱۸۹۶) از پیامبر ﷺ آمده است که می‌فرمایند: «فرق و جدایی بین حلال و حرام زدن دف یا سماع و با صوت خواندن [یا آواز خواندن] در ازدواج است».

۵) همچنین در حدیث مذکور فقط اشاره‌ای به تأیید و تقریر پیامبر ﷺ به زدن دف یا سماع توسط دختران کوچک برای زنان است و قیاس مردان بر آنها درست نیست، چون پیامبر ﷺ فقط برای دختران کوچک استثنا قائل شده است و هیچ دلیلی نیست که پیامبر ﷺ به مردان اجازه داده باشد، چون اگر به آنان اجازه داده بود، ابو بکر می‌دانست و عملشان را انکار نمی‌کرد.

۶) اگر زدن دف یا سماع به طور مطلق جایز بود و منکر نبود، هیچ وقت بر ابوبکر ﷺ - که نزدیک ترین شخص به پیامبر ﷺ بوده - پنهان نمی‌ماند و آنان را نهی نمی‌کرد؛ چون چیزی را می‌توان نهی کرد که منکر باشد. پس چون اصل تحریم آن کار را می‌دانسته است، آنان را نهی کرده است و در کنارش پیامبر ﷺ حکم و حکمت آن را برای او بیان کرده‌اند.

۷) در حدیث مذکور هیچ اشاره‌ای به اینکه پیامبر ﷺ عمداً در آنجا نشسته تا صدای آنان را بشنود وجود ندارد، بلکه در آنجا خوابیده و صدای آنان به گوش او به طور غیر عمدی و اتفاقی رسیده است و این مسأله مانند شخص مُحرمی می‌ماند که بوی عطری به بینی او برسد که اگر قصد بو کردن داشته باشد بر او فدیة است و اگر قصد نداشته باشد هیچ اشکالی ندارد؛ پس قیاس گرفتن بر پیامبر ﷺ در گوش دادن دف یا سماع و ... از روی قصد درست نیست.

این خلاصه مسائل متعلق به این حدیث است، ولی کسانی که از نظر آنان موسیقی جایز است، شبهات دیگری را نیز دارند که من در اینجا در صدد پاسخ به آنها نیستم، بلکه فقط قصد اشاره به بعضی از نکات مهم را دارم. بیشتر دلایلی که به آنها استدلال می‌کنند، عقلی است که مبنا و اساس شرعی ندارد، مثلاً می‌گویند: اگر ما آهنگ را حرام کنیم، پس مردم با تلویزیون و یا رادیو و یا ... چه کار کنند و اکنون هیچ اخباری بدون آهنگ نیست، به همین خاطر اکنون جایز دانستن آهنگ ضرورت دارد!

⇨ در جواب آنان می‌گوییم: اولاً ما نباید ضرورت و حاجت را با هم اشتباه کنیم، چون با ندیدن تلویزیون و ... انسان نمی‌میرد و حیات او به خطر نمی‌افتد، پس ضرورت نیست. دوّمًا: در هنگام شنیدن آهنگ و موسیقی از تلویزیون و ... می‌توان آن صدا را قطع و ساکت کرد.

سوّمًا: اگر قرار باشد برای چنین گناہانی عذر بطلبیم، باید برای گناہان دیگری مانند زنا هم به دنبال عذر و توجیه باشیم، چون جوانان نمی‌توانند ازدواج کنند و مخارج زندگی بالاست و ...، در نتیجه ما باید برای آنان راهی باز کنیم؛ همچنین جایز دانستن ربا و دیگر محرّمات بر اساس ضرورتی که برای خودشان عذر قائل شده‌اند.

از جمله شبهات آنان این است که اگر ما این امر را بر جوانان حرام کنیم، جوانان چه کار کنند و این امر سبب انحرافشان می‌شود؛ در جواب باید گفت: که ما در قبال هر محرّمی، عوض حلالی از جنس آن نداریم، آری، به جای شنیدن آهنگ می‌توان قرآن گوش داد، ولی شنیدن آهنگ کمتر از آهنگی که گوش می‌داده است درست نیست و مثال چنین حالاتی در زمان پیامبر ﷺ داریم و آن هم آن شخص جوانی که نزد پیامبر ﷺ آمد و از پیامبر ﷺ می‌خواست که به او اجازه دهد زنا کند، پس پیامبر ﷺ به او فرمودند: آیا دوست داری کسی با مادرت زنا کند؟ آن جوان گفت: نه! به خدا قسم! خداوند مرا فدای شما کند، آنگاه فرمودند: و مردم نیز برای مادرانشان دوست ندارند و ... (روایت احمد در مسندش با سند صحیح، چاپ مؤسسه قرطبة، ۲۵۶/۵)؛ این حدیث اشاره‌ای است به اینکه پیامبر ﷺ برای این جوان با آن حالت و نیازش اجازه زنا ندادند و راه حل دیگری نیز به او پیشنهاد نکردند، مگر اینکه برای او دعا کردند. آری! بهترین علاج برای او ازدواج است ولی حالت آن شخص طوری بوده که نمی‌توانسته ازدواج کند به همین خاطر از پیامبر ﷺ در خواست اجازه برای زنا کرده است، همچنین برای شخصی که دوست دارد آهنگ گوش دهد یا ... علاج او قرآن و ذکر خدا و عبادت است که برای آن آفریده شده است نه آواز شیطان، که درهای هدایت خداوندی را بر روی او می‌بندد. ⇨

وجه دلالت حدیث این است که پیامبر ﷺ آن روزها را روزهای عید نامیدند و آن روز را به عید نسبت دادند، پس در اقامت آن، فرد و جماعت و مردم و زنان مساوی هستند.

⇒ فقط به بعضی از شبهات آنان اشاره شد و شبهات دیگری نیز با کمک شیطان اختراع کرده‌اند، مانند اتهام راویان احادیثی که در تحریم آهنگ و موسیقی آمده است و یا رد کردن احادیث برای اینکه حسن هستند؛ و بعضی از مؤلفین که در این موضوع نوشته‌اند در کتابهایشان احادیث ساختگی و دروغین را قبول می‌کنند، ولی احادیث صحیح در تحریم موسیقی و آهنگ را قبول نمی‌کنند و آن هم برای اینکه...!؟.

شایان ذکر است که آهنگ و موسیقی در هر چهار مذهب اهل سنت، حرام است و آنچه که از آنان بر جایز بودن نقل شده است، راجع به گوش دادن به سرود و شعر بدون آهنگ است. ولی گفته‌هایشان در تحریم آهنگ و موسیقی واضح است، به همین خاطر امام طبری می‌گوید: « همه علمای جهان اسلام اجماع دارند بر اینکه: آهنگ و موسیقی، مکروه است و آن را منع می‌کنند و فقط ابراهیم بن سعد و عبید الله عنبری، جماعت مسلمانان را مفارقت و ترک کرده‌اند.» (ن.ک: المنتقی النفیس من تلبیس ابلیس، چاپ دار ابن جوزی ص ۳۰۱).

مقصود از کراهت در گفته طبری کراهت تحریمی است نه تنزیهی، چون در دنباله گفته‌اش می‌گوید: « و آن را منع می‌کنند » یعنی تحریم می‌کنند، پس مجالی برای تأویل این گفته نیست، برای اینکه ما هیچ وقت اجازه منع از کارهای مکروه را نداریم.

ابن قیم در اغاثة اللفهان، چاپ دار ابن جوزی ۴۱۴/۱ می‌گوید: « نباید کسی که بوی علم به مشام او رسیده است، در تحریم اینها متوقف شود، چون حداقل آن، این است که شعار و علامت فاسقان و مشروب خواران است.»

این مسائل را از گفته‌های ابن جوزی از کتاب "المنتقی النفیس من تلبیس ابلیس" و ابن قیم از کتاب "اغاثة اللفهان" و آلبانی از کتاب "تحریم آلات الطرب" برگرفته و سپس خلاصه کرده‌ام. (مترجم).

فرموده او عليه السلام در روایت اول: « این عید ماست » بر این نکته تأکید می‌کند؛ یعنی برای اهل اسلام، و اهل اسلام شامل همه آنان، چه فرد و چه جماعت است.

نامیدن این روزها به روزهای عید دلیلی است بر اینکه می‌توان در این روزها نماز عید خواند، چون برای روز عید مشروع شده است. پس واقع شدن ادای نماز [در آن روزها] از آن برداشت می‌شود و اینکه زمان ادای آن پایانی دارد و آن هم آخرین روز از روزهای منی^(۱) به نسبت عید قربان است.

از عبیدالله بن ابی بکر^(۲) بن انس بن مالک، خادم پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که می‌گوید: « اگر نماز عید با امام از انس فوت می‌شد، خانواده خود را جمع می‌کرد و برای آنان نماز می‌خواند، مثل نماز امام در روز عید ». تخریج بیهقی^(۳).

۱- ن.ک: فتح الباری، ۲/۴۷۵.

۲- در نسخه فتح الباری (۲/۴۷۵): "و عبد الله بن ابی بکر بن انس" بوده است، که صحیح آن، "عبید الله... است؛ همان گونه که در السنن الکبری تألیف بیهقی (۳/۳۰۵) و در تعلیق التعلیق (۲/۳۸۶) آمده است.

۳- این اثر، حسن لغیره است.

به همین صورت بخاری در کتاب صحیحش به طور معلق با جزم بر آن در (کتاب العیدین، باب إذا فاته العید یصلی رکعتین، فتح الباری ۲/۴۷۴) ذکر کرده و بیهقی در السنن الکبری (۳/۳۰۵) آن را تخریج و شواهد و طرق آن را در تعلیق التعلیق (۲/۳۸۶-۳۸۷) بیان کرده است. و ن.ک: مصنف ابن ابی شیبه (۲/۱۸۳).

و از ابن جریر روایت است که عطاء می‌گوید: « دو رکعت می‌خواند و تکبیر می‌گفت ». روایت ابن ابی شیبیه^(۱).

بخاری در صحیحش بای به نام: « اگر عید از او فوت شود، دو رکعت می‌خواند » نامگذاری کرده است^(۲).

ابن منذر می‌گوید: « اگر نماز عید از کسی فوت شود، دو رکعت مثل نماز امام می‌خواند »^(۳).

• (۷-۱۴-۴) اگر دانسته نشود که آن روز عید است، مگر بعد از زوال

خورشید:

اگر تا بعد از زوال خورشید دانسته نشود که آن روز عید است، فردای آن روز باید به نماز عید رفت، زیرا:

از ابوعمیر بن انس از عموهایش، که اصحاب پیامبر ﷺ بوده‌اند، روایت است که گفته‌اند: « سوارانی نزد پیامبر ﷺ آمدند که شهادت می‌دادند هلال را دیروز دیده‌اند، پس به آنان دستور داد افطار کنند و هرگاه صبح شد به مصلاهی خودشان بیایند ». تخریج ابوداود و نسایی و ابن ماجه^(۴).

۱- اگر تدلیس ابن جریر نباشد، صحیح است.

تخریج ابن ابی شیبیه (۱۸۳/۲)، و بخاری معلقاً با جزم به آن در (کتاب العیدین، باب إذا فاتته العید صلی رکعتین، فتح الباری ۴۷۴/۲).

۲- فتح الباری، ۴۷۴/۲. و در این باب حدیث عایشه و اثر انس و عطا را ذکر کرده است.

۳- الإقناع، ۱۱۰/۱.

۴- این حدیث، صحیح است. ⇐

خَطَّابِي می‌گوید: «اوزاعی و سفیان ثوری و احمد بن حنبل و اسحاق این را رأی برگزیده‌اند برای کسی که روز عید فطر را تا بعد از زوال خورشید نداند. و شافعی می‌گوید: اگر قبل از زوال خورشید آن را بدانند، به مصلی می‌روند، تا امام برایشان نماز عید را بخواند و اگر تا بعد از زوال خورشید ندانند، در آن روز و فردای آن روز هم نماز نمی‌خوانند؛ چون عملی است در وقت خودش و اگر آن وقت گذشت، در وقت دیگری صورت نمی‌گیرد. و مالک و ابو ثور هم، چنین گفته‌اند.

گویم (خطابی): سنت پیامبر ﷺ مقدم است و حدیث ابوعمیر صحیح است؛ پس عمل به آن واجب است»^(۱).

ابن منذر می‌گوید: «اگر عیدشان را ندانند مگر بعد از زوال خورشید، روز بعدش بیرون می‌روند و نماز عید را می‌خوانند»^(۲).

⇒ تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب إذا لم يخرج الإمام للعید من یومه یخرج من الغد، حدیث شماره ۱۱۵۷) و این لفظ حدیث اوست و ابن ماجه در (کتاب الصیام، باب ما جاء فی الشهادة علی رؤیة الهلال، حدیث شماره ۱۶۵۳)، و نسایی در (کتاب صلاة العیدین، باب الخروج إلى العیدین من الغد، ۱۸۰/۳).

خطابی در معالم السنن (۳۳/۲) و آلبانی در إرواء الغلیل (۱۰۲/۳-۱۰۳) این حدیث را صحیح دانسته‌اند و سندش را محقق جامع الأصول (۱۵۳/۶) تصحیح کرده است.

۱- معالم السنن، ۳۳/۲.

۲- الإقناع، ۱۱۰/۱.

• (۴-۱۴-۸) در سفر نماز عید وجود ندارد:

نماز عید در سفر مشروع نیست، چون از پیامبر ﷺ به رغم سفر زیاد و فرستادن ارتش و اشخاصی به جاهای متعدد نقل نشده است که نماز عید را در سفر بخواند یا به کسی امر کند که آن را در سفر بخواند. این، مذهب ابوحنیفه و مالک و احمد در روایت روشن تر از دو روایت اوست.

شافعی و احمد بنا به روایت دوم از وی، می‌گویند: اقامت در یک جا برای نماز جمعه شرط است غیر از نماز عید.

ظاهریه گویند: اقامت در یک جا برای نماز جمعه و نماز عید شرط نیست.

و ابن تیمیه می‌گوید: «گفته صحیح بدون شک، گفته اول است»^(۱).

گویم: و اگر مسافری در شهری غیر از شهر خودش باشد، بر او لازم است که با آنان نماز عید بخواند، چون همه مسلمانان چه زن و چه مرد بدون تفاوت میان آنان با پیامبر ﷺ در نماز عید شرکت می‌کردند^(۲). والله اعلم.

۱- مجموع الفتاوی، ۱۷۸/۲۴. و این مبحث را به طور وسیعی در مجموع الفتاوی (۱۷۷/۲۴)-

(۱۸۶) بحث کرده است.

۲- ن.ک: مجموع الفتاوی، ۱۸۲/۲۴-۱۸۳.

(۴-۱۵) نماز استسقا [طلب باران]

خداوند تبارک و تعالی برای مسلمانان مشروع کرده است که اگر باران از آنان منع و زمین خشک شود، به توبه و رجوع به سوی خداوند و استغفار و طلب باران از خداوند ﷻ روی بیاورند^(۱).

۱- ابن قیم در زاد المعاد (۱/۴۵۶-۴۵۸) می‌گوید: «از پیامبر ﷺ استسقا و طلب باران به چند شیوه ثابت است:

اول: در روز جمعه روی منبر در هنگام خطبه خواندن می‌گفت: "اللهم اغثنا [خدایا، به ما باران بده]، اللهم اغثنا، اللهم اغثنا، اللهم اسقنا [خدایا، به ما آب بده]، اللهم اسقنا، اللهم اسقنا".

شیوه دوم: پیامبر ﷺ به مردم وعده می‌داد که روزی به مصلی بروند [و برای آنان نماز استسقا می‌خواند].

شیوه سوم: پیامبر ﷺ در مدینه بر روی منبر در غیر از روز جمعه فقط طلب باران می‌کرد و خواندن نماز در این استسقا و طلب باران ثابت نیست.

شیوه چهارم: پیامبر ﷺ وقتی در مسجد نشسته بود طلب باران می‌کرد، پس دستان خود را بالا می‌برد و دعای خداوند ﷻ می‌کرد.

شیوه پنجم: پیامبر ﷺ کنار سنگهای زیت نزدیک به زوراء طلب باران می‌کرد و آن خارج از در مسجد [پیامبر ﷺ] می‌باشد که امروزه آن را باب سلام می‌نامند، به سوی یک گوشه سنگی که در دست راست کسی که از مسجد بیرون می‌رود، منعطف می‌شود.

شیوه ششم: پیامبر ﷺ در بعضی از غزوات و جنگهایش وقتی که مشرکین برای آب سبقت گرفته بودند، طلب باران کرد...». با اختصار و تصرف خیلی اندک.

گویم: نماز استسقا شیوه دوم از مطلبی است که ابن قیم آن را ذکر کرده است و این موضوع ما در اینجاست.

از روشهای مشروع برای طلب باران از خداوند ﷻ، نماز استسقا است.

این فصل شامل مباحث زیر است:

اوّل: حکم نماز استسقا؛

دوّم: وقت نماز استسقا و کیفیت آن؛

سوّم: نماز استسقا در مصلی؛

چهارم: شیوه رفتن به مصلی و خواندن دعا و خطبه قبل از نماز استسقا؛

پنجم: مشروعیت وارونه کردن عبا توسط امام در هنگام دعا کردن در استسقا.

این مباحث به شرح زیر است:

• (۴-۱۵-۱): حکم نماز استسقا

این نماز، مستحب است و پیامبر ﷺ آن را سنت قرار داده و دلیلی بر واجب بودن

آن در دست نیست^(۱).

• (۴-۱۵-۲): وقت نماز استسقا و کیفیت آن

این مبحث مسائل زیر را شامل می شود:

(۱) وقت نماز استسقا؛

(۲) نماز استسقا اذان و اقامه ندارد؛

(۳) نماز استسقا همانند نماز عید است؛

بیان این مسائل بدین صورت است:

۱- ن.ک: الدراری المضیة، ۲۱۶/۱؛ السموط الذهبیة ۸۷ .

و ابن قدامه در المغنی (۲/۴۳۰) می گوید: « نماز استسقا سنت مؤکده است که با سنت

پیامبر ﷺ و خلفایش ﷺ ثابت است ».

۱) وقت نماز استسقا

پیامبر ﷺ هنگامی که قسمتی از خورشید بیرون آمده بود، برای نماز استسقا بیرون رفتند.

از عایشه رضی الله عنها روایت است که گوید: مردم از قحطی و نیامدن باران به پیامبر ﷺ شکایت کردند، او دستور منبری را دادند، پس در مصلی برای او گذاشته شد. و به مردم روزی را وعده دادند تا در آن بیرون بروند. عایشه گفت: پیامبر ﷺ وقتی که قسمتی از خورشید بیرون آمد بیرون رفتند، آنگاه روی منبر نشستند و تکبیر گفتند و خداوند تعالى را حمد و سپاس گفتند و فرمودند: « شما از خشکسالی سرزمیتان شکایت کردید و اینکه باران برای شما از آمدن در وقتش تأخیر کرده است و خداوند تعالى به شما امر کرده است که از او بخواهید و دعا کنید و به شما وعده داده است که دعای شما را استجابت کند. » سپس فرمودند: « الحمد لله رب العالمین، الرحمن الرحیم، مالک يوم الدين، لا إله إلا الله يفعل ما يريد، اللهم أنت الله لا إله إلا أنت الغنی ونحن الفقراء، أنزل علينا الغيث، واجعل ما أنزلت لنا قوة وبلاغاً إلى حين » : « ستایش مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است، (خداوندی که) بخشنده و بخشایشگر است، (خداوندی که) مالک روز جزاست؛ هیچ معبود به حقی نیست مگر خداوند، هر چه بخواهد می‌کند، خدایا! تو خدایی، معبود به حق هستی و هیچ معبود به حقی نیست، جز تو که غنی هستی و ما فقیر؛ باران را به سوی ما نازل کن و آنچه را که برای ما نازل کرده‌ای تا مدتی، قوت [نیرویی از منفعتش] و توشه ما قرار بده! ». سپس دستان خود را بالا آوردند و همچنان دستان خود را بالا می‌بردند تا اینکه

سفیدی بغل ایشان پیدا شد، سپس پشت خود را به مردم کردند و ردایش^(۱) را وارونه (یا بر عکس) و بعد رو به مردم کردند و پایین آمدند و دو رکعت نماز خواندند، آنگاه خداوند ابری پدید آورد، و بعد رعد و برق شروع شد و به اذن خداوند باران باریدن گرفت و ایشان به مسجد برگشتند تا اینکه سیل به راه افتاد و وقتی که سرعت آنان را به سوی خانه‌هایشان دیدند، خندیدند به طوری که دندانهایشان پیدا شد و فرمودند: «شهادت می‌دهم که خداوند بر هر کاری قادر است و من بنده خدا و پیامبرش هستم». تخریج ابوداود^(۲).

هیچ دلیلی برای تعیین وقت آن نیست^(۳) و هر چند که بیشتر احکام آن مثل نماز عید است، ولی در اختصاص روزی معین با آن فرق دارد^(۴).

۱- یعنی عبا یا پارچه‌ای که روی دوش او بود. (مترجم).

۲- این حدیث، حسن است.

تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب رفع الیدین فی الاستسقاء، حدیث شماره ۱۱۷۳) و این لفظ حدیث اوست، و تخریج حاکم در المستدرک (۳۲۸/۱) و ابن حبان در الإحسان (۱۰۹/۷، حدیث شماره ۲۸۶۰).

ابوداود راجع به این حدیث بعد از تخریج آن می‌گوید: «این حدیث، غریب است و سندش خوب است». و علامه آل‌بانی در إرواء الغلیل (۱۳۵/۳) و محقق الإحسان (۱۱۰/۷) این حدیث را حسن دانسته‌اند.

۳- ابن حجر در فتح الباری (۴۹۹/۲) می‌گوید: «راجح این است که وقت معینی ندارد». اهـ.

۴- فتح الباری، ۴۹۹/۲؛ و [ابن حجر] می‌گوید: «آیا در شب هم خوانده می‌شود؟ بعضی استنباط کرده‌اند که چون پیامبر ﷺ قرآن را در این نماز به طور جهری و با صدای بلند خوانده‌اند پس آن نماز مانند نماز عید در روز خوانده می‌شود و گرنه، اگر در شب خوانده می‌شد، در روز

۲) نماز استسقا اذان و اقامه ندارد

برای نماز استسقا اذان و اقامه مشروع نیست، بلکه فقط امام یا نائیش به مردم اعلام می‌کنند که در آن روز بیرون بروند و خودشان نیز برای خواندن نماز با آنان بیرون می‌روند.

دلیل آن حدیث عایشه رضی الله عنها است که قبلاً ذکر شد. او می‌گوید: «مردم از قحطی و نیامدن باران به پیامبر صلی الله علیه و آله شکایت کردند، او دستور منبری را دادند، پس در مصلی

آن را به طور سرّی و با صدای آهسته می‌خواند و آن را مثل نمازهای سنت دیگر در شب با صدای بلند می‌خواند.

ابن قدامه بر جایز نبودن ادای این نماز در وقت کراهت اجماع نقل کرده است و ابن حبان گفته است که بیرون رفتن پیامبر صلی الله علیه و آله به مصلی در ماه رمضان سال ششم هجری بوده است.»

گویم: ابن قدامه در المغنی (۴۳۲/۲) گفته است: «برای نماز استسقا وقت معینی نیست، البته در اوقات نهی شده بدون هیچ خلافی خوانده نمی‌شود، چون وقت آن آزاد است؛ پس هیچ حاجتی برای انجام دادن آن در وقت نهی شده نیست و خواندن آن در وقت نماز عید بهتر است؛ به دلیل آنچه که عایشه رضی الله عنها روایت کرده است: «پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی که قسمتی از خورشید بیرون آمد، بیرون رفتند». (روایت ابوداود). و چون در مکان و کیفیت به نماز عید شبیه است، پس همچنین در وقت، با این تفاوت که (ص) وقت آن با زوال خورشید تمام نمی‌شود، چون روز معینی ندارد؛ پس برای آن وقت معینی نیز نیست. ابن عبد البر می‌گوید: بیرون رفتن برای این نماز در هنگام زوال خورشید نزد جماعتی از علما است، بجز ابو بکر بن حزم. و این اختیاری است، نه اینکه باید حتماً آن را در آن وقت انجام داد.»

(ص) در چاپ المغنی این گونه است: "چون وقت آن" و شاید درستش آنچه که ذکر کرده‌ام، باشد تا جمله درست شود؛ والله اعلم.

برای او گذاشته شد. و به مردم روزی را وعده دادند تا در آن بیرون بروند...».
تخریج ابوداود^(۱).

ابن بطال می‌گوید: «اجماع علما بر این است که نماز استسقا اذان و اقامه
ندارد»^(۲).

ابن قدامه می‌گوید: «گفتن اذان و اقامه برای آن (نماز استسقا) سنت نیست و در
آن خلافی نمی‌دانیم»^(۳).

و این از فعل صحابه رضی الله عنهم ثابت است:

از ابواسحاق روایت است: «عبد الله بن یزید انصاری بیرون رفت و همراه او براء
بن عازب و زید بن ارقم رضی الله عنهم بیرون رفتند؛ پس نماز استسقا خواند، آنگاه روی
پاهای خود بدون منبر ایستاد و استغفار کرد، سپس دو رکعت نماز خواند و قرآن را
جهری و با صدای بلند قرائت کرد و اذان و اقامه نگفتند». ابواسحاق گفت: «و
عبدالله بن یزید پیامبر صلی الله علیه و آله را دیده است». تخریج بخاری^(۴).

۳) نماز استسقا همانند نماز عید است

نماز استسقا مثل نماز عید خوانده می‌شود. پس در رکعت اول هفت بار تکبیر
گفته می‌شود و در رکعت دوم پنج بار تکبیر گفته می‌شود، غیر از دو تکبیر رکوع؛ و
این تکبیرات قبل از قرائت قرآن گفته می‌شود.

۱- این حدیث، حسن است. و تخریج آن در ابتدای این فصل ذکر شد.

۲- این را در فتح الباری (۵۱۴/۲) نقل کرده است. ن.ک: موسوعة الإجماع، ۶۵۳/۱.

۳- المغنی، ۴۳۲/۲.

۴- سندش صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب الاستسقاء، باب الدعاء فی الاستسقاء قائماً، زیر شماره ۱۰۲۲).

در نماز استسقا همانند نماز عید، قرآن جهری و با صدای بلند خوانده می‌شود.

دلایل آن به شرح زیر است:

آنچه از اسحاق بن عبد الله بن کنانه روایت شده است که گوید: ولید بن عتبه - که امیر مدینه بود - مرا نزد ابن عباس فرستاد تا راجع به نماز پیامبر ﷺ در خصوص نماز استسقا سؤال کنم؟ او گفت: «پیامبر ﷺ با پیراهن عادی و با تواضع و تضرع خارج شد، تا اینکه به مصلی آمد، آنگاه بالای منبر رفت و مانند خطبه شما خطبه نخواند، ولی همچنان در دعا و تضرع و تکبیر گفتن بود، سپس دو رکعت نماز خواند همان گونه که نماز عید خوانده می‌شود». تخریج ابوداود و ترمذی^(۱).

۱- این حدیث، حسن است.

تخریج احمد در المسند (۱/۲۳۰ و ۲۶۹ و ۳۵۵)، و ابوداود در (کتاب الصلاة، جامع أبواب صلاة الاستسقاء و تفریعها، حدیث شماره ۱۱۶۵) و این لفظ حدیث اوست، و تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی صلاة الاستسقاء، حدیث شماره ۵۵۸)، و تخریج نسایی در (کتاب الاستسقاء، باب الحال التي يستحب للإمام أن يكون عليها إذا خرج، ۳/۱۵۶) و ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فيها، باب ما جاء فی صلاة الاستسقاء، حدیث شماره ۱۲۶۶)، و تخریج ابن خزیمه (شماره ۱۴۰۸) و ابن حبان (۷/۱۱۲)، حدیث شماره ۲۸۶۲-الإحسان).

آلبانی در إرواء الغلیل (۳/۱۳۳) و محقق جامع الأصول (۶/۱۹۲) و محقق الإحسان (۷/۱۱۲) این حدیث را حسن دانسته‌اند و ترمذی بعد از تخریج این حدیث می‌گوید: «این حدیث، حسن صحیح است».

• (۳-۱۵-۴): نماز استسقا در مصلی

سنت است نماز استسقا در مصلی خوانده شود؛ همان طور که احادیث مذکور بر آن دلالت دارند، بجز اهل مکه، چون آنان در مسجد الحرام نماز می خوانند و از آنجا بیرون نمی روند و سلف^(۱) رضی الله عنه این گونه عمل کرده اند^(۲).
از جمله دلایلی که بر خواندن نماز استسقا در مصلی دلالت می کنند، عبارتند از:

الف) آنچه در حدیث عایشه رضی الله عنها به آن اشاره شد: «مردم از قحطی و نیامدن باران به پیامبر صلی الله علیه و آله شکایت کردند، او دستور منبری را دادند، پس در مصلی برای او گذاشته شد. و به مردم روزی را وعده دادند تا در آن بیرون بروند...». تخریج ابوداود.

ب) آنچه در حدیث ابن عباس رضی الله عنهما به آن اشاره شد: «پیامبر صلی الله علیه و آله با پیراهن عادی و با تواضع و تضرع خارج شد، تا اینکه به مصلی آمد، پس بالای منبر رفت...». تخریج اصحاب سنن.

۱- مقصود از سلف، پیشینیان از اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله و پیروان آنان و پیرو پیروان صحابه رضی الله عنهم است. (مترجم).

۲- شافعی در الأم (۲۳۴/۱) بر این مسأله تأکید کرده است و این لفظ: «... مگر اهل مکه، چون به ما خبری نیامده که کسی از سلف برای آنان نماز عید خوانده باشد، مگر در مسجدشان [یعنی حرم مکه] ... و ندانسته ام که آنان هیچ نماز عیدی و هیچ نماز استسقایی را در غیر از آنجا بخوانند».

ج) آنچه در حدیث عبد الله بن زید رضی الله عنه به آن اشاره شده است که می‌گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله به سوی مصلی رفتند تا اینکه نماز بخوانند...». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

• (۴-۱۵-۴) شیوه رفتن به مصلی و خواندن دعا و خطبه قبل از نماز

استسقا

سنت است که شخص برای رفتن به نماز استسقا با پیراهن عادی^(۲) و تواضع^(۳) و تضرع^(۴) و تذلل^(۵) بیرون برود، پس دست به دعا بردارد و از خداوند بخواهد و طلب باران کند و تکبیر و حمد و شکر او را بگوید.

امام دستان خود را بالا می‌آورد و مردم نیز دستانشان را بالا می‌آورند و دعا می‌کنند. برای امام مشروع است که در بالا بردن دستانش مبالغه کند، تا جایی که سفیدی زیر بغلش پیدا شود.

همچنان که برای امام مشروع است اگر به مصلی رفت، برای مردم خطبه بخواند؛ برای آنان نیازشان به باران را یاد آوری کند و آنان را به دعا کردن توصیه کند و خود او نیز دعا کند و رو به قبله بایستد.

۱- این حدیث، صحیح است [تخریج این حدیث بعداً می‌آید].

۲- پیراهن عادی (تبدل) یعنی: ترک کردن زینت و ترک کردن حضور با قیافه زیبا و قشنگ. جامع الأصول، ۱۹۲/۶.

۳- تواضع یعنی: با تذلل و خشوع و فروتن بودن. لسان العرب، ۳۹۷/۸.

۴- تضرع یعنی: مبالغه در درخواست و طلب از خداوند. جامع الأصول، ۱۹۲/۶.

۵- تذلل (تمسکن) یعنی: فروتنی و ذلت و مانند مساکین و فقرا بودن. النهایة فی غریب الحدیث، ۳۸۵/۲.

خواندن خطبه به غیر از شیوه‌ای که گذشت مشروع نیست، دلایل آن عبارتست از:

الف) آنچه در حدیث ابن عباس رضی الله عنهما به آن اشاره شد که می‌گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله با پیراهن عادی و با تواضع و تضرع خارج شد، تا اینکه به مصلی آمد. پس بالای منبر رفت و مانند خطبه شما خطبه نخواند، ولی همچنان در دعا و تضرع و تکبیر گفتن بود، سپس دو رکعت نماز خواند...». تخریج ابوداود.

ب) آنچه در حدیث عایشه رضی الله عنها به آن اشاره شد که می‌گوید: پس پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی که قسمتی از خورشید بیرون آمد، بیرون رفتند، سپس روی منبر نشستند، آنگاه پیامبر صلی الله علیه و آله تکبیر گفتند و خداوند تبارک و تعالی را حمد و سپاس کردند، سپس فرمودند: « شما از خشکسالی سرزمینتان شکایت کردید و اینکه باران برای شما از آمدن در وقتش تأخیر کرده است. و خداوند تبارک و تعالی به شما امر کرده که از او بخواهید و دعا کنید و به شما وعده داده که دعای شما را اجابت کند». سپس فرمودند: « الحمد لله رب العالمین، الرحمن الرحیم، مالک يوم الدين، لا إله إلا الله يفعل ما يريد، اللهم أنت الله لا إله إلا أنت الغنی ونحن الفقراء، أنزل علينا الغیث، واجعل ما أنزلت لنا قوة وبلاغاً إلى حین ». سپس دستان خود را بالا آوردند و همچنان دستان خود را بالا می‌بردند تا اینکه سفیدی بغل او پیدا شد، سپس پشت خود را به مردم کردند [و ردایش را وارونه (یا بر عکس) کردند، سپس رو به مردم نمودند و پایین آمدند. پس دو رکعت نماز خواندند]... تخریج ابوداود^(۱).

۱- این حدیث، حسن است. [به تخریج آن در ابتدای این فصل اشاره شد].

ج) از عبدالله بن زید انصاری رضی الله عنه روایت است که گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله همراه مردم جهت طلب باران برای آنان بیرون رفتند. پس ایستادند و ایستاده دعای خداوند کردند. سپس رو به قبله کردند و عبایش را وارونه کردند؛ پس برای آنان باران فرود آمد ». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

⇒ * در این دو حدیثی که ذکر شد، اشاره‌ای به این مطلب است که پیامبر صلی الله علیه و آله ابتدا خطبه و سپس نماز خوانده اند و آنچه که از احادیث دیگر بر خلاف این آمده یا شاذ است و یا منکر که به آن احتجاج و استدلال نمی‌شود و علامه آل‌بانی رحمته الله در سلسله الضعیفة (حدیث شماره ۵۶۲۹ و ۵۶۳۰) به ضعف بودن این احادیث اشاره کرده است.

محمد بن حسن شیبانی در کتابش الحجة علی اهل المدينة، چاپ عالم الکتب با تحقیق قادری (۳۳۳/۱ و ۳۳۴) این را ترجیح داده است و می‌گوید: « اهل مدینه می‌گویند: نماز استسقاء دو رکعت است که امام قبل از خطبه مثل نماز عید می‌خواند... و قبل از این اهل مدینه می‌گفتند: امام در استسقاء خطبه را قبل از نماز آغاز می‌کند، همان طور که در جمعه انجام می‌دهد... و ترجیح ابراهیم نخعی مانند ابوحنیفه این بوده است که نماز خوانده نشود،... ولی گفته آخر اهل مدینه برای ما از گفته اول آنان و نیز از گفته ابراهیم نخعی و ابوحنیفه محبوب‌تر است، چون درباره آن آثار (یا احادیث) آمده است. (مترجم).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش از جمله در (کتاب الاستسقاء، باب الدعاء فی الاستسقاء قائماً، حدیث شماره ۱۰۲۲) و در (باب استقبال القبلة فی الاستسقاء، حدیث شماره ۱۰۲۸) و این لفظ حدیث اوست، و تخریج مسلم در (کتاب صلاة الاستسقاء، حدیث شماره ۸۹۴). ن.ک: جامع الأصول، ۱۹۳/۶.

د) از انس رضی الله عنه روایت است که گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله در چیزی از دعاهایش دستان خود را بالا نمی‌برد، بجز در نماز استسقاء، و دستانش را بالا می‌برد تا جایی که سفیدی زیر بغلش پیدا می‌شد». تخریح بخاری و مسلم^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریح بخاری در جاهایی از کتابش از جمله در (کتاب الاستسقاء، باب رفع الإمام یده فی الاستسقاء، حدیث شماره ۱۰۳۱)، و مسلم در (کتاب صلاة الاستسقاء، باب رفع الیدین بالدعاء فی الاستسقاء، حدیث شماره ۸۹۵). ن.ک: جامع الأصول، ۶/۲۰۷.

* توجه: بیشتر مردم در روز جمعه هنگامی که امام دعا می‌خواند دستان خود را برای دعا بالا می‌آورند که این مخالف با سنت پیامبر صلی الله علیه و آله است. انس رضی الله عنه در این حدیث به درست نبودن آن اشاره کرده است و انکار بر بالا بردن دستان در هنگام دعای خطبه جمعه از بعضی صحابه رضی الله عنهم ثابت است. از جمله آنان عماره رضی الله عنه است. از حصین بن عبدالرحمن نزد امام مسلم در صحیحش (چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شماره ۸۷۴) روایت است که عماره بن رؤیبه رضی الله عنه گوید: «بشر بن مروان را بر منبر دید که دستان خود را بالا برده است، پس [عماره بن رؤیبه رضی الله عنه] به او گفت: خداوند دستانت را زشت گرداند! من پیامبر صلی الله علیه و آله را دیدم و ایشان دستش را بیشتر از این حرکت نمی‌دادند و با انگشت سبابه خود اشاره کرد». شاید در اینجا برای بعضی‌ها این سؤال پیش آید که آیا بالا بردن دستان به هنگام دعا بد است؟

آری، در جایی که پیامبر صلی الله علیه و آله دعا کرده‌اند و دستانش را بالا نیاورده‌اند بد است، چون:

۱) اگر خوب بود، پیامبر صلی الله علیه و آله در انجام آن سبقت می‌گرفتند.

۲) کسی که کاری از جهت تعبد و عبادت انجام دهد که پیامبر صلی الله علیه و آله آن را انجام نداده باشد با فرموده خداوند در قرآن مخالفت کرده است که می‌فرماید: ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ﴾ (مائده/۳): «امروز دین را برای شما کامل کردم».

⇨ چون ادعای کار نیکی که خداوند آن را بر پیامبر ﷺ وحی نکرده، دلیل کامل نشدن دین است و ما آن را کامل می‌کنیم.

۳) با فرمودهٔ پیامبر ﷺ مغایرت دارد که می‌فرماید: « به درستی که هیچ پیامبری قبل از من نبوده است، مگر اینکه بر او واجب بوده آنچه را که می‌داند برای امتش خوب است به آنان بگوید و آنچه را که برایشان بد است به آنان یادآوری کند... » (صحیح مسلم، چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شمارهٔ ۱۸۴۴) و می‌فرماید: « چیزی که شما را به بهشت نزدیک کند و از جهنم دور کند باقی نمانده است، مگر اینکه برای شما بیان شده است » (سلسلة الصحیحة، چاپ مکتبة المعارف، حدیث شمارهٔ ۱۸۰۳)؛ چون اگر خداوند به او وحی کرده بود و می‌دانست به ما می‌گفت؛ و اگر در آن خیری بود، خداوند هیچ وقت در حق بندگانش کوتاهی نمی‌کرد و بر پیامبرش وحی می‌کرد.

۴) اعتقاد ما اهل سنت این است که پیامبر ﷺ در نصیحت به امتش هیچ کوتاهی و خیانتی نکرده است، پس اگر مدعی کار نیکی شویم که پیامبر ﷺ آن را به ما توصیه نکرده‌اند و آن را انجام نداده‌اند، با این کار بر خلاف این عقیده هستیم. و ...

شوکانی در نیل الأوطار چاپ دار المعرفة (۳-۴/۴۳۵) می‌گوید: « ظاهرش [یعنی: بالا بردن دستان در دعا] این گونه است که بر نفی ذکر شده در حدیث انس ﷺ باقی بماند، پس دستان را در چیزی از دعاها بالا نبرده، مگر در جاهایی که از پیامبر ﷺ آمده است که دستان خود را بالا برده است و در دیگر جاها به مقتضای نفی عمل شود. و احادیثی که در بالا بردن دستان در غیر از استسقا آمده است، راجح تر از نفی ذکر شده در حدیث انس ﷺ است، یا اینکه خاص است، پس عام بر خاص بنا می‌شود، یا اینکه اثبات شده و بر آنچه که نفی شده مقدم‌تر است. و نهایت آنچه در حدیث انس ﷺ به آن اشاره شده است این است که بالا بردن دستان را در آنچه که می‌داند پیامبر ﷺ انجام نداده نفی کرده است و گفتهٔ کسی که چیزی را دانسته بر کسی که ندانسته است، حجت است. »

هـ) بخاری در صحیحش بابی دارد به نام: «باب بالا بردن دستان توسط مردم به همراه امام در استسقا» و به طور معلق [یعنی بدون ذکر سند] از انس رضی الله عنه روایت می‌کند که گوید: «مرد بادیه نشینی از بادیه نشینان در روز جمعه نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و گفت: ای رسول الله، حیوانات هلاک شدند، فرزندان مان هلاک شدند، مردم هلاک شدند. آنگاه پیامبر صلی الله علیه و آله دستان خود را بالا آوردند و دعا کردند و مردم نیز دستانشان را همراه او بالا آوردند تا دعا کنند ...»^(۱).

• (۴-۱۵-۵) مشروعیت وارونه کردن عبا توسط امام در هنگام دعا کردن

در استسقا

برای امام مشروع است که در هنگام دعا کردن در استسقا عبايش را وارونه کند و برای مردم همراه او مشروع نیست.

⇒ مستحب است که به هنگام بالا بردن دستان در دعای استسقا کف دستانمان را رو به زمین و پشت آن را رو به آسمان کنیم. در حدیث انس رضی الله عنه نزد مسلم در صحیحش (چاپ دار احیاء التراث العربی، حدیث شماره ۸۹۵) به این مسأله اشاره شده است که می‌گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی دستان خود را برای طلب باران و استسقا بالا می‌بردند، با پشت دست خود به آسمان اشاره می‌کردند» و در روایت ابوداود (چاپ دار الفکر، حدیث شماره ۱۱۷۱): «پیامبر صلی الله علیه و آله این گونه استسقا و طلب باران می‌کردند، یعنی دستانش را بالا برد و کف دست خودش را رو به زمین کرد، تا اینکه سفیدی زیر بغلش را دیدم.»

امام مالک و اصحاب شافعی به این مسأله اشاره کرده‌اند که ابن رجب در فتح الباری (۱۳۴/۷-۱۳۷) آن را به طور مفصل ذکر کرده است. (مترجم).

۱- (کتاب الاستسقاء، باب رفع الناس أیدیهم مع الإمام فی الإستسقاء، حدیث شماره ۱۰۲۹).

فتح الباری، ۵۱۶/۲.

الف) آنچه در حدیث عایشه رضی الله عنها راجع به بیرون رفتن پیامبر صلی الله علیه و آله و نماز او برای مردم در استسقا ذکر شد، که می‌گوید: « سپس دستان خود را بالا آوردند و همچنان دستان خود را بالا می‌بردند تا اینکه سفیدی بغل او پیدا شد، سپس پشت خود را به مردم کردند و ردایش را وارونه (یا بر عکس) کردند، سپس رو به مردم کردند و پایین آمدند و دو رکعت نماز خواندند...».

ب) آنچه در روایتی نزد ابوداود از عبدالله بن زید مازنی آمده است که گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله برای استسقا بیرون رفتند، پس به مردم پشت کردند و دعای خداوند عزوجل کردند و رو به قبله کردند و ردایشان را وارونه کردند.».

در روایت دیگری آمده است: « و ردایشان را وارونه کردند، پس طرف راست آن را بر روی دوش چپ خود گذاشتند و طرف چپ آن را بر روی دوش راست خود گذاشتند، سپس دعای خداوند عزوجل را کردند.».

در روایت دیگری آمده است: « پیامبر صلی الله علیه و آله طلب باران کردند و بر دوش ایشان لباس یا عبای مربع شکل سیاه رنگی بود، پس پیامبر صلی الله علیه و آله خواستند که پایین آن را بالا قرار دهند [یعنی: پایین آن را روی شانه‌اش قرار دهند]، آنگاه وقتی سنگینی آن را دیدند، روی دوششان آن را وارونه کردند.» تخریج بخاری و مسلم. و این لفظ، حدیث ابوداود است^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج این حدیث نزد بخاری و مسلم ذکر شد و این روایات در سنن ابوداود (کتاب الصلاة، جماع أبواب صلاة الاستسقاء وتفریغها، حدیث شماره ۱۱۶۲-۱۱۶۴).

آلبانی نزد ابوداود در صحیح سنن ابوداود (۲۱۵/۱) این حدیث را صحیح دانسته است.

ج) دلیل صحیحی برای اینکه مردم همراه امام لباس‌هایشان را وارونه کنند، نیامده است^(۱).

(۴-۱۶) نماز جنازه^(۲)

این فصل شامل مباحث زیر است:

اول: حکم نماز جنازه و فضیلت آن؛

دوم: جماعت در نماز جنازه؛

سوم: جایگاه امام؛

چهارم: کیفیت نماز جنازه.

بیان این مسائل بدین صورت است:

• (۴-۱۶-۱) حکم نماز جنازه و فضیلت آن

خواندن نماز بر میت مسلمان فرض کفایی است، چون پیامبر ﷺ در بعضی از احادیث به آن امر کرده‌اند؛ از میان آنها این احادیث قابل ذکرند:

حدیثی که از زید بن خالد جُهَنی آمده است. او می‌گوید: مردی از اصحاب پیامبر ﷺ در روز خیبر فوت شد. پس به پیامبر ﷺ خبر دادند، آنگاه فرمودند: «بر دوستتان نماز بخوانید». پس با فرموده‌اش صورتهای مردم تغییر پیدا کرد، ایشان فرمودند: «دوستتان در راه خدا، (در غنایم قبل از تقسیم آن) خیانت کرده است».

۱- ن.ک: تمام المنة، ص ۲۶۴.

۲- بیشتر مطالبی که در این فصل ذکر می‌شود، از کتاب أحكام الجنائز و بدعها تألیف علامه محدث محمد ناصر الدین آل‌بانی گرفته‌ام. برای اطلاعات بیشتر است به آنجا مراجعه شود.

پس وسایلیش را جستجو و بررسی کردیم و جواهری از جواهر یهود را که دو درهم نمی‌شد پیدا کردیم. تخریج ابوداود و نسائی^(۱).

وجه دلالت در حدیث: اگر نماز بر میت فرض عین بود، پیامبر ﷺ بر او نماز می‌خواندند و به فرموده‌اش: «بر دوست‌تان نماز بخوانید» اکتفا نمی‌کرد.

اما فضیلت نماز جنازه؛ دلیل آن به شرح زیر است:

از عامر بن سعد بن ابی وقاص روایت است که می‌گوید: نزد عبد الله بن عمر رضی الله عنهما نشسته بودم، ناگهان خباب صاحب مقصوره [یعنی: خانه بزرگی که دور تا دور آن دیوار باشد و کسی جز خودش وارد آن نشود] آمد و گفت: ای عبد الله بن عمر! آیا نمی‌شنوی که ابوهریره چه می‌گوید؟ او شنیده است که پیامبر ﷺ فرموده‌اند: «کسی که همراه جنازه‌ای از خانه‌اش خارج شود و بر او نماز بخواند، سپس همراه او برود تا اینکه دفن شود، دو قیراط^(۲) از اجر به او می‌رسد، هر قیراط به اندازه کوه احد است؛ و کسی که بر آن نماز بخواند، سپس برگردد، برای او به اندازه کوه احد اجر می‌رسد؟». پس عبد الله بن عمر، خباب را نزد عایشه فرستاد تا از او راجع به

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج احمد در المسند (۱۱۴/۴، ۱۹۲/۵) و ابوداود در (کتاب الجهاد، باب فی تعظیم الغلول، حدیث شماره ۲۷۱۰) و این لفظ حدیث اوست، و نسائی در (کتاب الجنائز، باب الصلاة علی من غل، ۶۴/۴) و ابن ماجه در (کتاب الجهاد، باب الغلول، حدیث شماره ۲۸۴۸).

محقق جامع الأصول (۷۲۱/۲) سند این حدیث را نزد ابن ماجه صحیح دانسته است و آلبانی در أحكام الجنائز (ص ۷۹) آن را تصحیح کرده است.

۲- قیراط و جمع آن قراریط که در اینجا به معنای مقداری از طلا یا نقره است که در وزن آن اختلاف است و در این حدیث به اندازه کوه احد تشبیه شده است. (مترجم).

گفته ابوهریره سؤال کند، سپس دوباره نزد او بیاید و به او از آنچه که عایشه گفته است خبر دهد. و ابن عمر با دستش سنگهایی از مسجد برداشت و در دستش آنها را زیر و رو می‌کرد، تا اینکه کسی را که فرستاده بود، آمد و گفت: عایشه می‌گوید: ابوهریره راست گفته است. آنگاه ابن عمر سنگهایی را که در دست داشت به زمین زد و گفت: ما در قیراطهای بسیاری کوتاهی کرده‌ایم! تخریج بخاری و مسلم^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش؛ از جمله در (کتاب الجنائز، باب من انتظر حتی تدفن، حدیث شماره ۱۳۲۵)، و تخریج مسلم در (کتاب الجنائز، باب فضل الصلاة علی الجنائز و اتباعها، حدیث شماره ۹۴۵) و این لفظ حدیث اوست. ن.ک: أحكام الجنائز و بدعها، ۶۷-۶۸).

فایده: ابن حجر در فتح الباری (۱۹۷/۳) درباره فقه این حدیث می‌گوید: «مقتضای آن این است که قیراط مختص کسی است که در اول امر تا انتهای نماز شرکت کند و مُحِب طبری و دیگران به این امر تصریح کرده‌اند و آنچه برای من نمایان شده، این است که قیراط برای کسی که فقط نماز را بخواند نیز حاصل می‌شود، چون آنچه قبل از نماز بوده وسیله‌ای می‌باشد، ولی قیراط برای کسی که فقط نماز را بخواند غیر از قیراط کسی است که جنازه را تشییع کرده و بر او نماز خوانده است. و در روایتی نزد مسلم از طریق ابوصالح از ابوهریره با این لفظ آمده است: «کوچکترین آن دو، مثل کوه احد است». و این بر متفاوت بودن قیراطها دلالت می‌کند و نیز در روایت ابوصالح نزد مسلم آمده است: «کسی که بر جنازه‌ای نماز بخواند و دنبال آن نرود، پس برای او قیراطی می‌باشد». و در روایت نافع بن جبیر از ابوهریره نزد احمد آمده است: «کسی که نماز بخواند و دنبال آن نرود، پس برای او قیراطی می‌باشد». پس این نشان می‌دهد که با نماز، قیراط حاصل می‌شود هرچند به دنبال آن نرود و تشییع نکند. و می‌توان دنبال کردن جنازه در اینجا را بر آنچه بعد از نماز است، حمل کرد.»

• (۴-۱۶-۲) جماعت در نماز جنازه

با جماعت خواندن نماز بر جنازه واجب^(۱) است؛ به خاطر مداومت پیامبر ﷺ بر این نماز با جماعت؛ و به خاطر عموم فرموده اش ﷺ: «نماز بخوانید، همان گونه که دیدید من نماز خواندم!» . تخریج بخاری^(۲).

مستحب است که تعداد نمازگزاران چهل نفر باشد، به دلیل آنچه کریب مولای [آزاد شده] ابن عباس از ابن عباس رضی الله عنهما روایت می کند که فرزند او در قدید یا عسفان [نام دو منطقه از مناطق حوالی مکه] فوت شد، پس گفت: ای کریب! نگاه کن که چقدر مردم برای او جمع شده اند! [کریب] گفت: آنگاه بیرون رفتم و مردمی را دیدم که برای او جمع شده اند، پس به او خبر دادم، آنگاه گفت: می گویی: چهل نفر می شوند؟ [کریب] گفت: آری. گفت: او را بیرون ببرید، چون من از پیامبر ﷺ شنیده ام که فرمودند: «هیچ مسلمانی نیست که می میرد و بر جنازه او چهل نفر مرد جمع شوند که برای خداوند شریکی قائل نیستند، مگر اینکه خداوند آنان را برای او شفاعت کننده قرار می دهد» . تخریج مسلم^(۳).

۱- أحكام الجنائز و بدعها، ص ۹۷ .

۲- این حدیث از مالک بن حویرث صحیح است.

این قسمتی از حدیثی است که بخاری در جاهایی از کتابش آن را روایت کرده است؛ از جمله در (کتاب الأذان، باب الأذان للمسافرین إذا كانوا جماعة و الإقامة و كذلك بعرفة و جمع، حدیث شماره ۶۳۱).

۳- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب الجنائز، باب من صلی علیه أربعون شفعا فیه، حدیث شماره ۹۴۸).

پس اگر صد نفر از مسلمانان باشند، خداوند آنان را برای او شفاعت کننده قرار می‌دهد؛ به دلیل آنچه از عایشه رضی الله عنها روایت شده است: پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: «هیچ میتی نیست که جماعتی از مسلمانان که صد نفر باشند و بر او نماز بخوانند و همه آنان برای او طلب شفاعت کنند، مگر اینکه شفاعتشان برای او قبول می‌شود.»^(۱) تخریج مسلم.

و مستحب است که سه صف شوند، به دلیل حدیث مالک بن هبیره رضی الله عنه که گوید: شنیدم پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «هیچ مسلمانی نیست که می‌میرد و سه صف از مسلمانان بر او نماز بخوانند، مگر اینکه بر او واجب می‌کند [یعنی خداوند بهشت را بر او واجب می‌کند]». و امام مالک وقتی که اهل جنازه‌ای را اندک می‌دید، آنان را سه صف می‌کرد، به دلیل حدیث. تخریج ابوداود و ترمذی^(۲).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب الجنائز، باب من صلی علیه مئة شفعا فیہ، حدیث شماره ۹۴۷).

۲- این حدیث، حسن لغیره است.

تخریج ابوداود در (کتاب الجنائز، باب فی الصفوف علی الجنازة، حدیث شماره ۳۱۶۶) و این لفظ حدیث اوست و تخریج ترمذی در (کتاب الجنائز، باب ما جاء فی الصلاة علی الجنازة والشفاعة للمیت، حدیث شماره ۱۰۲۸) و ابن ماجه در (کتاب الجنائز، باب ما جاء فیمن صلی علیه جماعة من المسلمین، حدیث شماره ۱۴۹۰). مدار این حدیث بر ابن إسحاق است و عننه کرده است [یعنی: با لفظ عن روایت کرده است].

آلبانی این حدیث را در أحكام الجنائز و بدعها (ص ۹۹-۱۰۰) حسن لغیره دانسته و برای آن حدیث شواهدی را ذکر کرده است.

• (۳-۱۶-۴) جایگاه امام

امام مقابل سر مرد و وسط زن می‌ایستد.

دلیل آن چنین است:

آنچه از ابو غالب روایت شده است که گوید: « همراه انس بن مالک بر جنازه مردی نماز خواندم، پس مقابل سر او ایستادم، سپس جنازه زنی از قریش را آوردند و گفتند: ای ابو حمزه! بر او نماز بخوان! او در برابر وسط تخت ایستاد، پس علاء بن زیاد به او گفت: آیا چنین دیده‌ای که پیامبر ﷺ بر جنازه‌ای مثل جایگاهت بر این بایستد و در مقابل مرد جایگاهت از او؟ گفت: آری. پس وقتی که تمام کرد، گفت: حفظ کنید». تخریج ترمذی و ابوداود^(۱).

اگر همراه امام جز یک شخص کسی دیگر را ندید، او در کنار امام همان گونه که در دیگر نمازها سنت است نمی‌ایستد، بلکه پشت سر او می‌ایستد، زیرا:
از عبدالله بن ابی طلحه روایت شده است که می‌گوید: « ابوطلحه وقتی که عمیر بن ابی طلحه فوت شد، برایش پیامبر ﷺ را خواست، پس پیامبر ﷺ نزدشان آمد، آنگاه در منزلشان بر او نماز خواند و پیامبر ﷺ جلو رفت و ابوطلحه پشت سر او

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج ترمذی در (کتاب الجنائز، باب ما جاء أين يقوم الإمام من الرجل و المرأة، حدیث شماره ۱۰۳۴) و این لفظ حدیث اوست. و تخریج ابوداود در (کتاب الجنائز، باب أين يقوم الإمام من الميت إذا صلی علیه، حدیث شماره ۳۱۹۴)؛ و تخریج ابن ماجه در (کتاب الجنائز، باب ما جاء فی أين يقوم الإمام إذا صلی علی الجنائز، حدیث شماره ۱۴۹۴).

ترمذی این حدیث را در السنن حسن دانسته است، و آلبانی در أحكام الجنائز (ص ۱۰۹) آن را صحیح دانسته است.

بود و ام سلیم پشت سر ابوطلحه و کسی دیگر با آنان نبود». تخریج حاکم و بیهقی^(۱).

اگر چندین جنازه زن و مرد جمع شود، بر آنان یک نماز خوانده می‌شود و مردان را - هر چند که کوچک باشند - نزدیک امام قرار داده و جنازه‌های زنان را در طرف قبله قرار می‌دهند.

دلیل آن، به صورت زیر است:

آنچه از نافع روایت است که گوید: «این عمر بر نه جنازه با هم نماز خواند، پس مردان را در جلو امام قرار داده و زنان را در طرف قبله، آنگاه آنان را در یک صف قرار داد. و جنازه ام کلثوم، دختر علی زن عمر بن خطاب، گذاشته شد و پسرش را [یعنی پسر ام کلثوم] که اسمش زید بود با هم در یک جا قرار دادند و در آن موقع سعید بن عاص^(۲) امام بود و در میان مردم ابن عباس^(۳) و ابوهریره و ابوسعید و

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج حاکم در المستدرک (۳۶۵/۱) و این لفظ حدیث اوست، و بیهقی از طریق او در السنن الکبری (۳۰/۴، ۳۱).

حاکم می‌گوید: «این حدیث با شرط بخاری و مسلم، صحیح است و این سنت غریبی است در مباح بودن نماز زنان بر جنازه و بخاری و مسلم آن را تخریج نکرده‌اند». آلبانی در احکام الجنائز (ص ۹۸) بر نظر او گفته است: «بلکه تنها بر شرط مسلم است...».

۲- در اصل این کتاب "سعید بن العاص" بوده که من آن را مطابق سنن نسایی و بیهقی و مصنف عبد الرزاق و منتقای ابن جارود تصحیح کرده‌ام. (مترجم).

۳- در اصل این کتاب "ابن عمر" بوده که در سنن نسایی هم این گونه آمده اما صحیح آن "ابن عباس" است که در دنباله این اثر واضح می‌شود و با این لفظ در مصنف عبد الرزاق و منتقای ابن جارود و سنن بیهقی آمده است. (مترجم).

ابوقتاده بودند، پس آن پسر را در جلو امام قرار دادند. مردی گفت: پس من بر آنان ایراد گرفتم، آنگاه به ابن عباس و ابوهریره و ابوسعید و ابوقتاده نگاه کردم و گفتم: این چیست؟! گفتند: سنت است! «تخریج نسایی»^(۱).

• (۴-۱۶-۴) : کیفیت نماز جنازه

این مبحث شامل مسائل زیر است:

اول: طهارت برای نماز جنازه؛

دوم: کیفیت نماز جنازه و تکبیرات در آن؛

سوم: بالا بردن دستان در تکبیر اول و گذاشتن دست راست بر چپ؛

چهارم: قرائت در نماز جنازه؛

پنجم: آنچه بعد از تکبیر دوم گفته می‌شود؛

ششم: آنچه بعد از تکبیر سوم گفته می‌شود؛

هفتم: سلام دادن در نماز جنازه.

بیان این مسائل به شرح زیر می‌باشد:

اول: طهارت برای نماز جنازه

طهارت در نماز جنازه شرط است:

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج نسایی در (کتاب الجنائز، باب اجتماع جنائز الرجال والنساء، ۷۱/۴) و ابن جارود در "المنتقى" زیر شماره (۵۴۵).

آلبانی در احکام الجنائز (ص ۱۰۳) و مؤلف غوث المکدود (۱۴۰/۲) این حدیث را صحیح دانسته‌اند.

به دلیل اینکه پیامبر ﷺ می‌فرماید: « نماز کسی که دچار حدثی [مثل ادرار یا مدفوع و ...] شود قبول نمی‌شود، تا اینکه وضو بگیرد ». بخاری و مسلم^(۱).
و به دلیل فرموده‌اش ﷺ: « کلید نماز، طهارت است و تحریم آن تکبیر^(۲) و تحلیل آن سلام گفتن است^(۳) ». تخریح ابوداود و ترمذی^(۴).

پیامبر ﷺ نماز بر جنازه را، نماز نامگذاری کرده است و فرموده‌اند: « بر دوستان نماز بخوانید »^(۵) و فرموده‌اند: « کسی که همراه جنازه‌ای از خانه‌اش خارج شود و بر او نماز بخواند »^(۶) و در آن تکبیر گفتن و سلام گفتن

۱- این حدیث از ابوهیره صحیح است.

تخریح بخاری در دو جا از کتابش، یکی از آنها در (کتاب الوضوء، باب لا تقبل صلاة بغير طهور، حدیث شماره ۱۳۵) و این لفظ حدیث اوست؛ و تخریح مسلم در (کتاب الطهارة، باب وجوب الطهارة للصلاة، حدیث شماره ۲۲۵).

۲- یعنی: آنچه را که قبل از نماز بر او حلال بوده است، حرام می‌کنند؛ از قبیل: خوردن و صحبت کردن و... (مترجم).

۳- یعنی: آنچه در نماز بر او حرام شده بود، با سلام گفتن حلال می‌شود. (مترجم).

۴- این حدیث، از علی بن ابی طالب، حسن است.

تخریح ابوداود در (کتاب الطهارة، باب فرض الوضوء، حدیث شماره ۶۱)، و تخریح ترمذی در (کتاب الطهارة، باب ما جاء أن مفتاح الصلاة الطهور، حدیث شماره ۳) و ابن ماجه در (کتاب الطهارة و سنتها، باب مفتاح الصلاة الطهور، حدیث شماره ۲۷۵).

محقق جامع الأصول (۴۲۹/۵) این حدیث را صحیح دانسته است و آلبانی در صحیح سنن

ابوداود (۱۵/۱) راجع به آن می‌گوید: « حسن صحیح است ».

۵- این حدیث صحیحی است که به تخریح آن اشاره شد.

۶- این حدیث صحیحی است که به تخریح آن اشاره شد.

است^(۱) و حدیث: «کلید نماز ...» بر این دلالت می‌کند که هر چه تحریم آن، تکبیر؛ و تحلیل آن، سلام گفتن باشد؛ کلید آن طهارت است^(۲).

دوم: کیفیت نماز جنازه و تکبیرات در آن

نماز جنازه، نمازی است که به صورت ایستاده خوانده می‌شود و رکوع و سجود و نشستن ندارد.

۱- این استدلال امام بخاری است که در (کتاب جنائز، باب سنت نماز بر جنازه) می‌گوید: «و پیامبر ﷺ می‌فرماید: «کسی که بر جنازه‌ای نماز بخواند» و فرموده‌اند: «بر دوستان نماز بخوانید» و فرموده‌اند: «بر نجاشی نماز بخوانید»؛ اسمش را نماز گذاشته‌اند، در آن رکوع و سجود نیست و در آن صحبت نمی‌شود و در آن تکبیر گفتن و سلام گفتن وجود دارد. و ابن عمر (این) نماز را نمی‌خواند مگر اینکه طاهر بود و در هنگام طلوع خورشید این نماز خوانده نمی‌شود و نه هم در هنگام غروب آن و دستان خود را بالا می‌برد...». فتح الباری (۱۸۹/۳).

گویم: او با گفته‌اش: «و در آن تکبیر گفتن و سلام گفتن است» اشاره کرده است به استدلال این حدیث: «کلید نماز، طهارت است و تحریم آن، تکبیر و تحلیل آن، سلام گفتن است»؛ از این جهت که دلالت می‌دهد بر اینکه هر چیزی که تحریم آن، تکبیر؛ و تحلیل آن، سلام گفتن باشد؛ کلید آن طهارت است.

این مطلب از ابن رشید فوت شده و با بحث قوی بر استدلال بخاری رد داده است، مگر آنچه از این استدلال از گفته بخاری که ذکر کرده‌ام از او فوت شده است؛ رحم الله الجميع و غفر لنا ولهم.

گفته ابن رشید در فتح الباری (۱۹۲/۳) نقل کرده است.

۲- تهذیب تهذیب سنن ابی داود، ۵۲/۱.

تعداد تکبیرات آن چهار یا پنج یا شش یا هفت یا نه بار است که همه اینها ثابت است و این از اختلاف تنوع است و برای یک شخص مسلمان جایز است که هر کدام از آنها را انجام دهد.

بهتر است که فضیلت آن میت در نظر گرفته شود، پس تکبیرات بر او بر حسب فضیلتش افزوده می‌شود و اگر به یکی از آنها ملزم باشد، پس چهار تکبیر بهتر است، زیرا احادیث زیادی درباره آن آمده است.
اما دلایل آن چنین است:

ابن حزم می‌گوید: «هیچ اختلافی در این نیست که (نماز جنازه) نمازی است که ایستاده خوانده می‌شود و رکوع و سجود و نشستن و تشهد ندارد»^(۱).
اما دلایل تکبیرات به قرار زیر است:

دلیل بر چهار بار تکبیر گفتن: از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله در روزی که نجاشی فوت شده بود، خبر وفاتش را به مردم داد و با آنان به مصلی رفت. پس آنان را در صف قرار داد و بر او چهار بار تکبیر گفت». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

دلیل بر پنج بار تکبیر گفتن: از عبدالرحمن بن ابی لیلی روایت است که گوید: «زید (ابن ارقم) رضی الله عنه بر جنازه‌های ما چهار بار تکبیر می‌گفت و او بر جنازه‌ای پنج

۱- المحلی، ۱۲۳/۵؛ ن.ک: موسوعة الإجماع، ۶۸۳/۱.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخرج بخاری در جاهایی از کتابش؛ از جمله در (کتاب الجنائز، باب التکبیر علی الجنائز أرباعاً، حدیث شماره ۱۳۳۳) و این لفظ حدیث اوست، و مسلم در (کتاب الجنائز، باب فی التکبیر علی الجنائز، حدیث شماره ۹۵۱). ن.ک: جامع الأصول ۲۱۵/۶؛ أحكام الجنائز ص ۱۱۰.

بار تکبیر گفت، آنگاه از او سؤال کردم، گفت: پیامبر ﷺ این تکبیرات را می‌گفت.»
تخریج مسلم^(۱).

دلیل بر شش بار تکبیر گفتن: از عبد خیر روایت است که گوید: «علی ﷺ بر اهل بدر [آنانی که در بدر با پیامبر ﷺ شرکت کرده بودند] شش بار تکبیر می‌گفت و بر صحابه پیامبر ﷺ پنج بار تکبیر می‌گفت و بر مردم دیگر چهار بار تکبیر می‌گفت.» تخریج ابن ابی شیبیه و دارقطنی^(۲).

گویم: و این اثر موقوف است، ولی در حکم مرفوع است، چون این کار را یکی از بزرگان صحابه در حضور صحابه انجام داده است بدون اینکه بر او انکار کنند^(۳).
دلیل بر هفت بار تکبیر گفتن: از موسی بن عبید الله بن یزید روایت است که گوید: «علی ﷺ بر ابوقتاده ﷺ نماز خواند، پس هفت بار بر او تکبیر گفت و او از اهل بدر بود.» تخریج بیهقی^(۴).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب الجنائز، باب الصلاة علی القبر، حدیث شماره ۹۵۷)، ن.ک: جامع الأصول، ۲۱۶/۶؛ أحكام الجنائز، ص ۱۱۲.

۲- سندش صحیح است.

تخریج ابن ابی شیبیه در المصنف (۳۰۳/۳) و طحاوی در شرح معانی الآثار (۴۹۷/۱) و دارقطنی در السنن (۷۳/۲) و بیهقی در الکبری (۳۷/۴)، از طریق دارقطنی.

آلبانی در أحكام الجنائز (ص ۱۱۳) درباره آن می‌گوید: «سندش صحیح و روایانش همه ثقه هستند.»

۳- ن.ک: أحكام الجنائز، ص ۱۱۲.

⇐

۴- سندش صحیح است.

دلیل بر نه بار تکبیر گفتن: از عبدالله بن زبیر رضی الله عنه روایت است که می‌گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله در روز اُحد راجع به حمزه دستور دادند، پس با پارچه‌ای پوشانده شد، سپس بر او نماز خواندند و نه بار تکبیر گفتند، سپس آنانی را که کشته شده بودند آوردند، در صفهایی قرار داده می‌شدند و بر آنان نماز می‌خواندند و بر او [یعنی حمزه] همراه آنان نماز می‌خواندند». تخریج طحاوی در شرح معانی الآثار^(۱).

⇒ تخریج ابن ابی شیبیه در المصنف (۳۰۴/۳) و طحاوی در شرح معانی الآثار (۴۹۶/۱). و نزد او در کلمه "ابو قتاده" قسمت اول آن حذف شده است، که نوشته شده (قتاده) بدون (ابو). و تخریج بیهقی (۳۶/۵۴ - ۳۷). و او این حدیث را به دلیل اینکه ابو قتاده رضی الله عنه بعد از علی رضی الله عنه فوت شده دارای علت دانسته است.

ابن ترکمانی در الجوهر النقی (۳۶/۴ - ۳۷) راجع به این حدیث می‌گوید: «راویان آن ثقه هستند» و اعلال بیهقی را رد کرده است؛ با بیان اینکه: صحیح این است که ابو قتاده رضی الله عنه در کوفه زمانی که علی رضی الله عنه در آنجا بوده، فوت شده است و آلبانی در أحكام الجنائز (ص ۱۱۴) می‌گوید: «سندش با شرط مسلم صحیح است...» و اعلال بیهقی را رد کرده است و رد بر او را از ابن حجر نیز نقل کرده است.

۱- این حدیث، حسن است.

تخریج طحاوی در شرح معانی الآثار (۵۰۳/۱)، و تخریج ابن ابی شیبیه در المصنف (۳۰۴/۳) از حدیث عبد الله بن حارث به همین صورت.

آلبانی درباره این حدیث در أحكام الجنائز (ص ۸۲) می‌گوید: «سندش حسن است و راویان آن همه ثقه و معروف هستند و ابن اسحاق شنیدنش را در این حدیث بیان کرده است...».

اما دلیل افزودن بر چهار تکبیر در نماز بر روی اهل فضیلت، احادیث و آثاری است که ذکر شد؛ به ویژه اثر عبد خیر از علی رضی الله عنه و حدیث ابن زبیر رضی الله عنه در نماز پیامبر صلی الله علیه و آله بر حمزه و کشته شدگان احد ^(۱) رضی الله عنه؛ و الله اعلم.

سوّم : بالا بردن دستان در تکبیر اول و گذاشتن دست راست بر چپ آنچه از سنت پیامبر صلی الله علیه و آله ثابت شده، این است که ایشان دستان خود را در تکبیر اول از تکبیرات جنازه بالا می بردند. از پیامبر صلی الله علیه و آله ثابت نیست که دستان خود را در دیگر تکبیرات بالا برده باشد، نهایت آنچه که ثابت است از عبد الله بن عمر رضی الله عنه است که دستان خود را در دیگر تکبیرات بالا برده اند ^(۲).

۱- از بابهای بیهقی در السنن الکبری (۳۶/۴): «باب کسی که افزودن بر چهار تکبیر را برای اهل فضیلت تخصیص داده است» می باشد.

گویم: طحاوی در شرح معانی الآثار (۴۹۵/۱) ذکر کرده است که افزودن بر چهار تکبیر برای معنای خاصی که اهل بدر را از سایر مردم مخصوص دانسته است.

گویم: آنچه طحاوی ذکر کرده است مُسَلَّم نیست، چون به او اعتراض می شود که عبد خیر از علی رضی الله عنه عُلّت آن را روایت کرده است و همچنین آنچه که در حدیث زید بن أرقم رضی الله عنه آمده است. والله اعلم.

۲- بخاری آن را در صحیحش در (کتاب الجنائز، باب سنة الصلاة علی الجنّاة، فتح الباری ۱۸۹/۳) به طور معلق از ابن عمر رضی الله عنه ذکر کرده است، که می گوید: «و ابن عمر ... و دستانش را بالا می برد» و آن را با اسناد در کتابش جزء رفع الیدین (ص ۱۸۴-۱۸۵- جلاء العینین) روایت کرده است و با اسناد از او ابن ابی شیبّه در المصنف (۲۹۶/۳) و بیهقی در الکبری (۴۴/۴) روایت کرده اند.

بعد از تکبیر گفتن، آیا دست راست را روی دست چپ گذاشته، یا آنها را رها می‌کند؟

آنچه که بتوانیم بر آن تأکید کنیم ثابت نیست و آنچه که بعضی از علما مستحب دانسته‌اند قبض کردن دو دست است و گذاشتن دست راست روی دست چپ را در نماز جنازه مشروع دانسته‌اند.

دلیل بر بالا بردن دستان در تکبیر اول: آنچه است که ابوهریره رضی الله عنه روایت کرده است: «پیامبر صلی الله علیه و آله بر جنازه‌ای تکبیر گفتند و دستان خود را در تکبیر اول بالا بردند...». تخریج ترمذی ^(۱).

⇒ آلبانی در أحكام الجنائز (ص ۱۱۷) راجع به این اثر از ابن عمر رضی الله عنهما نزد بیهقی می‌گوید: «دارای سند صحیح است».

سپس بعد از آن گفته است: «پس کسی که گمان می‌برد که او [ابن عمر] این کار را انجام نداده است مگر با موافقت پیامبر صلی الله علیه و آله، می‌تواند دستانش را بالا ببرد...».

۱- این حدیث، حسن لغیره است.

تخریج ترمذی در (کتاب الجنائز، باب ما جاء فی رفع الیدین علی الجنائز، حدیث شماره ۱۰۷۷) و این لفظ حدیث اوست و در جای خالی، جمله زیر آمده است: «و دست راست را بر چپ گذاشت» و این را در اصل نیاوردم، چون وجه شاهی در آن نیست و این را دارقطنی در السنن (۷۴/۲-۷۵) و بیهقی در الکبری (۳۸/۴) تخریج کرده‌اند.

مدار این حدیث بر یزید بن سنان ابوفروه است، که ضعیف می‌باشد، ولی متابعت شده است [یعنی: مثل او راوی دیگری از همان مصدر روایت کرده است]؛ همان طور که مزی در تحفة الأشراف (۹/۱۰) ذکر کرده است که: «یونس بن خباب از زهری به همین صورت» با او متابعت کرده است و آلبانی در أحكام الجنائز (ص ۱۱۶) شاهی از ابن عباس رضی الله عنهما برای آن ذکر کرده است که دارقطنی در السنن (۷۵/۲) آن را تخریج کرده است، با سندی که در آن راوی مجهولی

ترمذی رحمته الله در (باب آنچه که دربارهٔ بالا بردن دستان در نماز جنازه آمده است) می‌گوید: «علما در این باره اختلاف نظر دارند: رأی بیشتر علما از صحابهٔ پیامبر صلی الله علیه و آله و دیگران این بوده است که شخص دستان خود را در هر تکبیر گفتن بر جنازه بالا ببرد. و این، گفتهٔ ابن مبارک و شافعی و احمد و اسحاق است. و بعضی از علما گفته‌اند: دستان خود را بالا نمی‌برد مگر در بار اول؛ و این، گفتهٔ ثوری و اهل کوفه است. و از ابن مبارک ذکر شده است که می‌گوید: در نماز بر جنازه دست راست روی دست چپ بسته نمی‌شود و رأی بعضی از علما این بوده است که با دست راست دست چپ را بگیرد همان گونه که در نماز انجام می‌دهد.» ابو عیسی (ترمذی) می‌گوید: «آن را قبض کند [یا بگیرد]، نزد من محبوب‌تر است»^(۱).

چهارم: قرائت در نماز جنازه

سنت است که شخص مسلمان بعد از تکبیر اول سورهٔ فاتحه و سورهٔ دیگری را تلاوت کند.

تلاوت با صدای آهسته می‌باشد.

نماز جنازه دعای استفتاح ندارد.

دلایل این مسائل بدین صورت است:

است و در آن محل شاهی برای جمله‌ای که کمی قبل ذکر کردم نیست، پس قسمت اول این

حدیث به درجهٔ حسن لغیره می‌رسد؛ والله اعلم!

۱- سنن ترمذی ۳/۳۸۸-۳۸۹.

از طلحه بن عبدالله بن عوف روایت است که گوید: « همراه ابن عباس رضی الله عنهما بر جنازه‌ای نماز خواندم، او سوره فاتحه را تلاوت کرد و گفت: تا بدانید که این سنت است ». تخریج بخاری.

در روایتی از همین حدیث نزد نسایی آمده است: « پشت سر ابن عباس رضی الله عنهما بر جنازه‌ای نماز خواندم، او سوره فاتحه و سوره دیگری خواند و با صدای بلند خواند تا ما بشنویم و وقتی که تمام کرد، دستش را گرفتم و از او سؤال کردم، گفت: سنت و حق است ^(۱) ».

ترمذی رضی الله عنه بعد از ذکر این حدیث می‌گوید: « و عمل به این حدیث را بعضی از علمای صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله و دیگران پذیرفته‌اند، قرائت فاتحه را بعد از تکبیر اول اختیار کرده‌اند؛ و این گفته شافعی و احمد و اسحاق است و بعضی از علما گفته‌اند: در نماز بر جنازه سوره‌ای تلاوت نمی‌شود، بلکه در آن مدح و ستایش خدا و درود و صلوات بر پیامبر صلی الله علیه و آله و دعا برای میت است. و این گفته ثوری و دیگران از اهل کوفه است ^(۲) ».

گویم: آنچه که در سنت آمده، واجب است که پیروی شود؛ و بالله التوفیق.

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب الجنائز، باب قراءة فاتحة الكتاب على الجنازة، حدیث شماره ۱۳۳۵)، و تخریج نسایی در (کتاب الجنائز، باب الدعاء ۷۴/۴-۷۵) و ابن جارود در المنتقی (حدیث شماره ۵۳۴-۵۳۷).

آلبانی در أحكام الجنائز (ص ۱۱۹) و مؤلف غوث المکدود (۱۳۲/۲) روایت نسایی را صحیح دانسته‌اند. (ن.ک: جامع الأصول، ۶/۲۱۸).

۲- سنن ترمذی، ۳/۳۴۶.

پنجم: آنچه بعد از تکبیر دوم گفته می‌شود
ششم: آنچه بعد از تکبیر سوم گفته می‌شود
سنت است یک فرد مسلمان بعد از گفتن تکبیر دوم بر پیامبر ﷺ درود و صلوات
بفرستد.

مستحب است که صیغه صلوات بر پیامبر ﷺ آن گونه خوانده شود که پیامبر ﷺ به
اصحابش ﷺ یاد داده‌اند^(۱).

نمازگزار بعد از تکبیر سوم و در سایر تکبیرات خالصانه برای میت دعا می‌کند.
مستحب است با دعاهایی که از پیامبر ﷺ ثابت است، بر جنازه دعا کند.
دلایل آن به صورت زیر است:

ابو امامه بن سهل روایت کرده و می‌گوید: مردی از اصحاب پیامبر ﷺ به او خبر
داد: « سنت است در نماز بر جنازه، امام تکبیر بگوید و بعد از تکبیر اول با صدای
آهسته سوره فاتحه را تلاوت کند و سپس بر پیامبر ﷺ صلوات بفرستد و در
تکبیرات دیگر خالصانه برای میت دعا کند. در هیچ یک از آنها تلاوت
نمی‌کند، سپس با صدای آهسته در دل خودش سلام می‌دهد ». تخریج شافعی
در الأم.

۱- از صیغه‌های صلوات که پیامبر ﷺ به صحابه یاد داده‌اند، این گونه است: "اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى
مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ اللَّهُمَّ بَارِكْ
عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ"
(بخاری، چاپ دار ابن کثیر حدیث شماره ۳۱۹۰ و مسلم، چاپ دار احیاء التراث العربی، حدیث
شماره ۴۰۶). (مترجم).

در روایتی نزد حاکم آمده است که ابوامامه بن سهل بن حنیف روایت می‌کند: مردی از اصحاب پیامبر ﷺ راجع به نماز بر جنازه به او خبر داد: «امام تکبیر می‌گوید، سپس بر پیامبر ﷺ صلوات می‌فرستد و در سه تکبیر خالصانه دعا می‌کند، و وقتی که از نماز منصرف می‌شود با صدای آهسته سلام می‌گوید و سنت است کسی که پشت سر امام ایستاده است مثل آنچه که امامش انجام می‌دهد، انجام دهد»^(۱).

از جمله دعاهایی که ثابت است پیامبر ﷺ بر جنازه خوانده‌اند:

آن است که عوف بن مالک رضی الله عنه روایت می‌کند و می‌گوید: پیامبر ﷺ بر جنازه‌ای نماز خواندند و از دعایش حفظ کردم که می‌فرمودند: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ وَعَافِهِ وَاعْفُ عَنْهُ وَأَكْرِمْ نُزُلَهُ وَوَسِّعْ مَدْخَلَهُ وَاغْسِلْهُ بِالْمَاءِ وَالتَّلْجِ وَالتَّبَرْدِ وَنَقِّهِ مِنَ الْخَطَايَا كَمَا نَقَّيْتَ التَّوْبَ الْأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ وَأَبْدِلْهُ دَارًا خَيْرًا مِنْ دَارِهِ وَأَهْلًا خَيْرًا مِنْ أَهْلِهِ وَزَوْجًا خَيْرًا مِنْ زَوْجِهِ وَأَدْخِلْهُ الْجَنَّةَ وَأَعِذْهُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ (أَوْ مِنْ عَذَابِ النَّارِ)»: «خدایا! او را بیمارز و او را شامل رحمت کن و او را عافیت ده و او را ببخش و او را در جایی

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج شافعی در الأم (۲۷۰/۱) و از طریقش بیهقی در الکبری (۳۹/۴)، و تخریج طحاوی در شرح معانی الآثار (۵۰۰/۱).

و روایت حاکم در المستدرک (۳۶۰/۱) و از طریقش بیهقی در الکبری (۳۹/۴-۴۰).
و تخریج به شکل مرسل، عبدالرزاق در المصنف (زیر شماره ۶۴۲۸، ۴۸۹/۳) و ابن‌جارود در المنتقی (زیر شماره ۵۴۰)

حاکم این حدیث را بر شرط بخاری و مسلم صحیح دانسته و آلبانی در أحكام الجنائز (ص ۱۲۲) با او موافق بوده است و مؤلف غوث المکدود (۱۳/۴/۲) آن را تصحیح کرده است.

که فرود می‌آید! اکرام کن و جایی را که در آن داخل می‌شود وسعت بده و او را با آب و یخ و برف بشوی و او را از گناهانش پاک کن، همان گونه که لباس سفید را از آلودگی‌ها پاک کرده‌ای. و در عوض خانه‌اش خانه‌ای بهتر به او عطا کن و خانواده‌ای بهتر از خانواده‌اش و همسری بهتر از همسرش؛ و او را به بهشت داخل کن و او را از عذاب قبر (یا از عذاب آتش) پناه بده!». گفت: تا جایی که آرزو کردم ای کاش من آن میت بودم. تخریج مسلم.

در روایت دیگر آمده است: «... و او را از فتنه قبر و عذاب قبر حفظ کن»^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب الجنائز، باب الدعاء للمیت فی الصلاة، حدیث شماره ۹۶۳).
فایده: علامه آلبنی در کتابش احکام الجنائز (ص ۱۲۳-۱۲۶) تعدادی از احادیث صحیح را که درباره دعاهایی که بر جنازه خوانده می‌شود، آورده است.

* برای تکمیل این مبحث و از آنجایی که ممکن است کتاب احکام الجنائز در دسترس خیلی‌ها نباشد، به دعایی که مناسب یک فرد کوچک یا بزرگ روایت شده اشاره می‌کنم، آن دعا به این صورت است که ابوداود در سنن خود (چاپ دار الفکر، حدیث شماره ۳۲۰۱) و نیز ترمذی (چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شماره ۱۰۲۴) با سند صحیح از ابوهریره رضی الله عنه روایت می‌کنند که می‌گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی بر جنازه‌ای نماز می‌خواندند، می‌فرمودند: " اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِحَيِّنَا وَمَيِّتِنَا وَصَغِيرِنَا وَكَبِيرِنَا وَذَكَرِنَا وَأُنثَانَا وَشَاهِدِنَا وَغَائِبِنَا، (اللَّهُمَّ مَنْ أَحْيَيْتَهُ مِنَّا فَأَحْيِهِ عَلَى الْإِسْلَامِ وَمَنْ تَوَفَّيْتَهُ مِنَّا فَتَوَفَّهُ عَلَى الْإِيمَانِ)، (اللَّهُمَّ لَنَا تَحْرِمُنَا أَجْرَهُ وَلَنَا تُضِلُّنَا بَعْدَهُ) " : «خدایا! زنده و مرده ما و کوچک و بزرگ ما و مرد و زن ما و حاضر و غایب ما را مورد مغفرت قرار بده! خدایا! هر کدام از ما را که زنده نگاه داشته‌ای، بر اسلام نگاه دار و هر کدام از ما را که میرانده‌ای، بر ایمان بمیران! خدایا! ما را از اجرش محروم نکن (یعنی از اجر مصیبت وفاتش) و بعد از او ما را گمراه مکن!«.

هفتم: سلام دادن در نماز جنازه

در نماز جنازه سنت است که دو بار مثل نمازهای دیگر سلام بگویند و نیز با یک سلام گفتن به دست راستش می‌تواند سلام دهد. یک فرد مسلمان هر کدام را انجام دهد، جایز است و این سلام گفتن با صدای آهسته است. دلایل آن بدین صورت است:

⇒ توجه: شوکانی در نیل الأوطار چاپ دار المعرفة (۳-۴/۵۰۶) می‌گوید: « و ظاهر قضیه این است که با این الفاظ دعاها که در این احادیث آمده است، دعا می‌کند، هر چند که میت مرد یا زن باشد. و اگر میت زن باشد ضمائر مذکر را به صیغه مؤنث تغییر نمی‌دهد، چون مرجع آن ضمائر میت است و آن (یعنی: میت) به مرد و زن گفته می‌شود».

اما اگر چند تا میت با هم باشند، ضمائر مفرد به صورت صیغه ضمائر جمع گفته می‌شود، چون برای یک میت ضمیر مفرد و برای اموات و مردگان، ضمیر جمع استفاده می‌شود، پس گفته می‌شود: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُمْ وَارْحَمْهُمْ وَعَافِهِمْ وَأَعْفُ عَنْهُمْ وَأَكْرِمْ نُزُلَهُمْ وَوَسِّعْ مُدْخَلَهُمْ وَأَغْسِلْهُمْ بِالْمَاءِ وَالتَّلْحِجِ وَالبَرْدِ و ... .

البته اکتفا به آنچه که از پیامبر ﷺ آمده است، بهتر است، ولی افزودن بر دعاهایی که از پیامبر ﷺ آمده است، مشروع است و آن هم به هر زبانی که باشد؛ چون همان طور که ابوامامه از صحابه پیامبر ﷺ نقل می‌کند (کمی پیش اثرش ذکر شد) که آنان گفته‌اند: سنت است که در نماز جنازه، خالصانه برای آن میت دعا شود... و دعا وقتی خالصانه است که انسان بدانند چه دعا می‌کند. و از پیامبر ﷺ حدیثی نیامده است که ما را امر کند دعا را فقط با زبان عربی بخوانیم، بلکه به ما گوشزد کرده‌اند که از خدا خالصانه درخواست کنیم و در حدیثی که ترمذی در سنن خود (چاپ دار إحياء التراث العربی، حدیث شماره ۳۴۷۹) روایت می‌کند، پیامبر ﷺ می‌فرماید: « در حالی که یقین دارید خداوند دعایتان را اجابت می‌کند، دعا کنید و بدانید که خداوند دعا را از قلب غافل و مشغول قبول نمی‌کند»؛ پس کوشش کنیم تا دعاهایمان از ته قلب باشد. (مترجم).

عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ روایت می‌کند و می‌گوید: « سه خصلت است که پیامبر صلی اللہ علیہ و آله و سلم انجام می‌دادند و مردم آنها را ترک کرده‌اند: یکی از آنها سلام دادن بر جنازه مثل سلام دادن در نماز است». تخریج بیهقی ^(۱).

از ابوهریره رضی اللہ عنہ روایت است که گوید: « پیامبر صلی اللہ علیہ و آله و سلم بر جنازه‌ای نماز خواندند و بر او چهار بار تکبیر گفتند و یک بار سلام دادند». تخریج دارقطنی ^(۲).

در حدیث ابوامامة بن سهل بن حنیف ذکر شد که: « سپس با صدای آهسته در دل خودش سلام می‌دهد».

در روایتی از حدیث ابوامامة بن سهل نزد ابن جارود آمده است: « سپس در دل خودش به سمت راستش سلام می‌دهد» ^(۳).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بیهقی در الکبری (۴۳/۴).

آلبانی این حدیث را حسن دانسته و از نووی نقل کرده است که می‌گوید: « سندش خوب است». ن.ک: أحكام الجنائز، ۱۲۷.

۲- این حدیث، حسن است.

تخریج دارقطنی در السنن (۷۲/۲) و این لفظ حدیث اوست و تخریج حاکم در المستدرک (۳۶۰/۱) و از طریقش بیهقی در الکبری (۴۳/۴).

آلبانی در أحكام الجنائز (ص ۱۲۸) این حدیث را حسن دانسته است.

فایده: حاکم در المستدرک (۳۶۰/۱) می‌گوید: « در یک سلام دادن بر جنازه روایات صحیحی از علی بن ابی طالب و عبدالله بن عمرو و عبدالله بن عباس و جابر بن عبدالله و عبدالله بن ابی اوفی و ابوهریره آمده است که آنان بر جنازه یک بار سلام می‌گفتند».

۳- این حدیث، صحیح است و تخریجش قبلاً ذکر شد.

(۴-۱۷) دو رکعت نماز طواف

این فصل شامل مباحث آتی است:

اول: حکم دو رکعت نماز طواف؛

دوم: دو رکعت نماز طواف کجا خوانده می‌شود؛

سوم: سوره‌هایی که در نماز طواف خوانده می‌شوند.

بیان این مسائل به شرح زیر است:

• (۴-۱۷-۱) حکم دو رکعت نماز طواف

دو رکعت نماز طواف برای هر هفت بار طواف کردن واجب است.

دلیل آن چنین است:

فرموده خداوند ﷻ: ﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ
إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾ [البقره: ۱۲۵]: «و آن گاه که کعبه را جای بازگشت مردمان و محل
امنی قرار دادیم و مقام (جایگاه ایستادن) ابراهیم را نمازگاهی برای خود قرار دهید و به
ابراهیم و اسماعیل سفارش کردیم [یا: به عهده ابراهیم و اسماعیل واگذار کردیم] که خانه‌ام
را برای طواف کنندگان و اعتکاف کنندگان و رکوع و سجده کنندگان، پاک سازی کنید.»
پس فرموده‌اش: ﴿وَاتَّخِذُوا ...﴾ امر است و امر هم دلیل بر وجوب است.
اگر گفته شود: امر به قرار دادن کُلّی تر از دو رکعت طواف یا قرار دادن قبله یا
ادعاهای دیگر است^(۱)؟

⇒ و روایت ابن جرود در المنتقی (زیر شماره ۵۴۰) است و مؤلف غوث المکدود (۱۳۴/۲)

سند آن را صحیح دانسته است.

۱- ن.ک: فتح الباری، ۴۹۹/۱ .

در جواب گوییم: دلیل بر اینکه مقصود از (قرار دادن) برای دو رکعت نماز طواف می‌باشد، چیزی است که جابر رضی الله عنه در حدیثی طولانی از چگونگی حج پیامبر صلی الله علیه و آله روایت می‌کند و می‌گوید: «... سپس به سوی مقام ابراهیم علیه السلام رفت، پس تلاوت کرد: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾، آنگاه مقام ابراهیم را در میان خودش و کعبه قرار داد... در آن دو رکعت: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ و ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ می‌خواند». تخریج مسلم ^(۱).

از عمرو بن دینار روایت است که گوید: از این عمر راجع به شخصی که برای عمره‌اش دور خانه خدا طواف کرده باشد و بین صفا و مروه طواف نکرده باشد سؤال کردیم که آیا جایز است با همسرش نزدیکی کند؟ گفت: «پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند و هفت بار طواف کردند و پشت مقام ابراهیم نماز خواندند و بین صفا و مروه طواف کردند. و رسول الله برای شما الگوی نیکی است». تخریج بخاری ^(۲).

بنابراین آن دو رکعت نماز پیامبر صلی الله علیه و آله پشت مقام ابراهیم بعد از طواف و تلاوت این آیه توسط او، دلیل بر وجوب این دو رکعت است؛ چون نماز او بیان مجملی از امری است که در آیه ﴿وَاتَّخِذُوا ...﴾ به آن اشاره شده است و بیان مجمل واجب، حکم آن را می‌گیرد ^(۳).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب الحج، باب حجة النبی صلی الله علیه و آله)، حدیث شماره (۱۲۱۸).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب الصلاة، باب قول الله تعالی: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾).

حدیث شماره (۳۹۵) و در جاهای دیگری نیز آن را تخریج کرده است.

۳- ن.ک: نیل الأوطار، ۱۲۵/۵.

اما دلیل اینکه برای هر هفت بار طواف، دو رکعت نماز خوانده می‌شود، عمل پیامبر ﷺ است.

نافع می‌گوید: «ابن عمر رضی الله عنهما برای هر هفت بار طواف دو رکعت نماز می‌خواند». تخریج بخاری به طور معلق^(۱).

اسماعیل بن اُمیّه می‌گوید: «به زهری گفتم: عطاء می‌گوید: برای دو رکعت طواف نماز فرض کافی است؟ گفت: سنت بهتر است، پیامبر ﷺ هیچ وقت هفت بار طواف نکرده‌اند، مگر اینکه بعد از آن دو رکعت نماز بخوانند». تخریج بخاری به طور معلق^(۲).

• (۲-۱۷-۴) دو رکعت نماز طواف کجا خوانده می‌شود

بعد از اینکه یک فرد مسلمان به دور کعبه طواف کرد، پشت مقام ابراهیم دو رکعت نماز می‌خواند و اگر برایش سخت بود، در هر جایی از حرم که بتواند، نماز می‌خواند.

دلیل آن به صورت زیر است:

۱- تخریج بخاری با صیغه معلق و مجزوم در (کتاب الحج، باب ﷺ لسبوعه رکعتین، فتح الباری، ۴۸۴/۳) و عبد الرزاق در المصنف به همین صورت با سند روایت کرده است (۶۰/۵) زیر شماره ۹۰۰۰، ۶۴/۵ زیر شماره ۹۰۱۲) و ابوالقاسم بغوی در الجعدیات (مسند علی بن الجعد، ص ۲۶۶، زیر شماره ۱۷۵۴) آن را نیز با سند روایت کرده است.
و ن.ک: تغلیق التعلیق، ۷۶/۳.

۲- تخریج بخاری با صیغه معلق و مجزوم در (کتاب الحج، باب صلی النبی ﷺ لسبوعه رکعتین، فتح الباری، ۴۸۴/۳) و عبد الرزاق در المصنف به همین صورت با سند روایت کرده است (۵۹/۵، زیر شماره ۸۹۹۰). و ن.ک: تغلیق التعلیق، ۷۶/۳.

فرموده خداوند تبارک و تعالی: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ [بقره/ ۱۲۵]: «و مقام (جایگاه ایستادن) ابراهیم را نمازگاهی برای خود قرار دهید.»

از حمید بن عبدالرحمن بن عوف روایت است که عبدالرحمن بن عبدالقاری به او خبر داده است: «همراه عمر بن خطاب بعد از نماز صبح دور خانه خدا طواف کرد، وقتی که عمر طوافش تمام شد، نگاه کرد و دید که خورشید طلوع نکرده است، آنگاه سوار مرکبش شد تا اینکه به ذو طوی [اسم مکانی در اطراف مکه] رسید و دو رکعت نماز خواند.» تخریج مالک در الموطأ^(۱).

از ام سلمه رضی الله عنها، همسر پیامبر صلی الله علیه و آله، روایت است که گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی که در مکه بود و می خواست از آن خارج شود، ام سلمه طواف نکرده بود و می خواست بیرون برود، پس پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمودند: «اگر نماز صبح بر پا شد، پس بر روی شترت در حالی که مردم نماز می خوانند، طواف کن.» و آن کار را انجام داد و نمازش را نخواند تا اینکه از آنجا بیرون رفت. تخریج بخاری و مسلم^(۲).

۱- سندش صحیح است.

تخریج مالک در الموطأ در (کتاب الحج، باب الصلاة بعد الصبح والعصر فی الطواف، ۳۶۸/۱- عبد الباقي). محقق جامع الأصول (۳/۱۸۵) سندش را صحیح دانسته است.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش؛ از جمله در (کتاب الحج، باب من صلی رکعتی الطواف خارجاً من المسجد، حدیث شماره ۱۶۲۶) و این لفظ حدیث اوست، و مسلم در (کتاب الحج، باب جواز الطواف علی بعییر وغیره واستلام الحجر بمحجن ونحوه للراکب، حدیث شماره ۱۲۷۶). جامع الأصول، (۳/۲۰۱).

محل شاهد، در گفته‌اش: « و نمازش را نخواند تا اینکه از آنجا بیرون رفت » است؛ یعنی: از مسجد یا مکه بیرون رفت؛ پس این دلیلی است بر اینکه می‌تواند دو رکعت طواف را در خارج از مسجد خواند، چون اگر خواندن دو رکعت طواف در مسجد شرط و لازم بود، پیامبر ﷺ او را بر کارش تأیید نمی‌کردند.

جمهور علما به این استدلال کرده‌اند که اگر کسی دو رکعت طوافش را فراموش کرد، می‌تواند آن را در جایی که به یادش آمد -چه در حرم و چه در غیر از حرم- بخواند و این گفتهٔ جمهور علما است^(۱).

• (۳-۱۷-۴) سوره‌هایی که در آن خوانده می‌شوند

سنت است که در آن سوره‌های: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ و ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ بخواند.

به دلیل آنچه که در حدیث جابر رضی الله عنه در چگونگی حج پیامبر ﷺ ذکر شد، وقتی که طواف و دو رکعت نماز او را ذکر کرد، گفت: « در آن دو رکعت، ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ و ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ می‌خواند ». تخریج مسلم^(۲).

۱- ن.ک: فتح الباری، ۴۸۷/۳.

۲- این حدیث، صحیح است. کمی قبل به تخریج آن اشاره شد.

(۴-۱۸) نماز در مسجد قباء

از اسید بن ظهیر انصاری رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: « نماز در مسجد قبا همانند عمره می باشد ». تخریج ترمذی و ابن ماجه ^(۱) .
و از سهل بن حنیف رضی الله عنه روایت است: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: « برای کسی که به سوی این مسجد (مسجد قبا) بیرون برود و در آن نماز بخواند، اجری به اندازه عمره است ». تخریج نسایی و ابن ماجه ^(۲) .

۱- این حدیث، حسن است.

تخریج ترمذی در (کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الصلاة فی مسجد قباء، حدیث شماره ۳۲۴)، و تخریج ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة، باب ما جاء فی الصلاة فی مسجد قباء، حدیث شماره ۱۴۱۱).

ترمذی راجع به این حدیث می گوید: « این حدیث، حسن غریب است » و ذهبی در المیزان (۹۶/۲) درباره این حدیث می گوید: « این حدیث، منکر است ». و در تحفة الأحوذی (۲۶۹/۱) بر او رد داده و گفته است: « سبب منکر بودنش را نمی دانم و حدیث سهل بن حنیف و حدیث کعب بن عُجره شاهد بر این حدیث شاهد می باشند ». و محقق جامع الأصول (۳۳۷/۹) این حدیث را حسن لغیره دانسته و آلبانی در صحیح سنن ترمذی (۱۰۴/۱) آن را صحیح دانسته است.

۲- این حدیث، حسن است.

تخریج نسایی در (کتاب المساجد، باب فضل مسجد قباء والصلاة فیہ، ۳۷/۲) و ابن ماجه در (کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها، باب ما جاء فی الصلاة فی مسجد قباء، حدیث شماره ۱۴۱۲).

محقق جامع الأصول (۳۳۶/۹) این حدیث را حسن لغیره دانسته است و آلبانی در صحیح سنن نسایی (۱۵۰/۱) آن را تصحیح کرده است.

این دو حدیث دلیل بر فضیلت نماز در مسجد قبا هستند^(۱).
از ابن عمر رضی الله عنهما روایت شده است که گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله به مسجد قبا می آمدند،
گاه سواره و گاه پیاده و در آن دو رکعت نماز می خواندند ». «
در روایت دیگری آمده است: « پیامبر صلی الله علیه و آله را دیدم که هر شنبه به آنجا [یعنی
مسجد قبا] می آمدند ». « تخریج بخاری و مسلم^(۲).
از دیگر نمازهای سنت، آن است که در ادامه می آیند:

۱- ابن حجر در فتح الباری (۶۹/۳) می گوید: « و از فضایل مسجد قبا آن است که عمر ابن
شبه در أخبار المدینة با سند صحیح از سعد بن ابی وقاص روایت کرده که می گوید: « به
درستی که اگر در مسجد قبا دو رکعت نماز بخوانم، برای من محبوب تر از آن است که دو بار به
بیت المقدس بروم، اگر [مردم] می دانستند آنچه را که در قبا است، با شتران خود به سوی آن سفر
می کردند ». «.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش؛ از جمله در (کتاب فضل الصلاة فی مسجد مکه والمدینة،
باب إتیان مسجد قباء ماشياً و راکباً، حدیث شماره ۱۱۹۴)، و تخریج مسلم در (کتاب الحج، باب
فضل مسجد قباء و فضل الصلاة فیه و زیارته، حدیث شماره ۱۳۹۹) و لفظ این حدیث و روایتی که
ذکر شد، از اوست.

(۴-۱۹) نماز زن و شوهر با یکدیگر در شب زفاف قبل از نزدیکی

برای یک مرد مستحب است در شب اول زفاف قبل از نزدیکی با همسرش با او دو رکعت نماز به صورت جماعت بخواند؛ به دلیل آنچه که از سلف رضی الله عنه آمده است. از ابو سعید مولای [آزاد شده] ابواسید روایت است که می‌گوید: «با کنیزی ازدواج کردم و تعدادی از صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله را دعوت کردم، که در میانشان ابن مسعود و ابوذر و حذیفه بودند، او گفت: و اقامه نماز گفته شد. گفت: پس ابوذر جلو رفت تا نماز بخواند، پس گفتند: دور شو! [ابوذر] گفت: آیا این چنین است؟ گفتند: آری. گفت: آنگاه برای آنان نماز خواندم و من برده‌ای در ملک کسی بودم و به من یاد دادند و گفتند: اگر همسرت به نزدت آمد، دو رکعت نماز بخوان و بعد، از خداوند خیر آن کس را که نزدت آمده، بخواه و از شرش به خداوند پناه ببر، سپس شأن خودت و شأن همسرت!». تخریج عبد الرزاق و ابن ابی شیبه^(۱).

از اعمش روایت است که شقیق روایت می‌کند: مردی که اسمش ابوحریر بود آمد و گفت: با دختر جوان و بکری ازدواج کرده‌ام و می‌ترسم که او مرا ناراحت (یعنی عصبانی) کند. پس عبد الله (یعنی ابن مسعود) گفت: «الفت و دوستی از خداست و عصبانیت از شیطان است، می‌خواهد شما را از آنچه که خداوند برای شما حلال کرده است مُتنفّر کند، پس اگر نزدت آمد، به او امر کن تا اینکه پشت سرت دو رکعت نماز بخواند». تخریج عبد الرزاق و ابن ابی شیبه.

۱- این اثر، صحیح است.

تخریج عبد الرزاق در مصنف (۶/۱۹۱-۱۹۲، زیر شماره ۱۰۴۶۲) و ابن ابی شیبه (۴-۳۱۱).
آلبانی آن را در آداب زفاف ص ۹۴-۹۵ صحیح دانسته است.

در روایتی نزد عبد الرزاق از اعمش افزود که گفت: و آن را به ابراهیم گفتم، پس گفت: عبدالله گفته است: «و بگو: اللَّهُمَّ بَارِكْ لِي فِي أَهْلِي وَ بَارِكْ لَهُمْ فِيَّ، اللَّهُمَّ اجْمَعْ بَيْنَنَا مَا جَمَعْتَ بِخَيْرٍ، وَ فَرِّقْ بَيْنَنَا إِذَا فَرَّقْتَ إِلَى خَيْرٍ»^(۱): «خدایا! ما را با هم جمع کن با آنچه که با خیر و خوبی جمع می‌کنی و اگر بین ما تفرقه انداختی، به سوی خیر و خوبی تفرقه بباندا!».

این دو اثر دلیل بر مشروعیت خواندن دو رکعت نماز توسط مرد همراه با همسرش قبل از نزدیکی است^(۲) و وجه این امر، گونه‌ای است که مجالی از اجتهاد در آن نیست و از این اشخاص صحابه صادر شده است، چون مانند این گفته از روی رأی و اجتهاد گفته نمی‌شود، بنابراین حکم مرفوع به خود می‌گیرد و عدم وجود مخالف با آنان نیز مؤید این مسأله است.

۱- این اثر، صحیح است.

تخریج عبد الرزاق در مصنفش (۱۹۱/۶، زیر شماره ۱۰۴۶۰-۱۰۴۶۱) و ابن ابی شیبیه در مصنفش (۳۱۲/۴). آلبانی در آداب زفاف ص ۹۴-۹۵ سندش را صحیح دانسته است.

۲- عبد الرزاق صنعانی برای این دو اثر بابی گذاشته است به اسم: «باب آنچه که یک مرد هنگام نزدیکی با همسرش با آن شروع می‌کند»، و ابن ابی شیبیه رحمه الله علیهما به اسم: «آنچه که یک مرد هنگام نزدیکی با همسرش به آن امر می‌شود».

(۲۰-۴) نماز در وادی عقیق

از ابن عباس رضی الله عنهما روایت است که می‌گوید: شنیدم عمر رضی الله عنه می‌گوید: شنیدم که پیامبر صلی الله علیه و آله در وادی عقیق فرمودند: «امشب کسی از طرف پروردگرم نزد من آمد و گفت: در این وادی با برکت نماز بخوان و بگو: عمره‌ای در حج^(۱)!»^(۲).

این حدیث دلیلی بر مستحب بودن نماز در این وادی و آن هم در وسط وادی ذو الحلیفه است^(۳).

از عبد الله بن عمر رضی الله عنهما روایت است که گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله از راه شجره [از مدینه] بیرون می‌رفتند و از راه مُعَرَس [یعنی: جای پایین آمدن در آخر شب برای استراحت] داخل می‌شدند. و پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی که به سوی مکه خارج شدند، در مسجد شجره نماز می‌خواندند و وقتی بر می‌گشتند در ذو الحلیفه در وسط وادی نماز می‌خواندند و در آنجا می‌خوابیدند تا صبح شود»^(۴).

از موسی بن عقبه روایت است که گوید: «سالم بن عبدالله برای من از پدرش از پیامبر صلی الله علیه و آله خبر داد که در خواب دیده شد که او در مُعَرَس در ذو الحلیفه در وسط

۱- یعنی: عمره‌ای را در این حج انجام می‌دهم. (مترجم).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب حج، باب قول النبی صلی الله علیه و آله: العقیق وادی مبارک، حدیث شماره ۱۵۳۴).

۳- در کتاب وفاء الوفاء (۱۰۳۷/۴، ۱۰۰۲) بحث بیشتری پیرامون این وادی آمده است.

۴- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب حج، باب خروج النبی صلی الله علیه و آله علی طریق الشجرة، حدیث شماره ۱۵۳۳)

و مسلم در (کتاب الحج باب الالهلال من حیث تبعث الرحلة، حدیث شماره ۱۱۸۷).

وادی بوده است، به او گفته شد: تو در بطحای [جایی در میقات گاه اهل مدینه] با برکت هستی.

و سالم ما را در جایی پایین آورد [و شتران ما را نشانند] که قصد او از نشاندن شتران جایی بود که عبد الله [ابن عمر] در آنجا شترش را می‌نشانند که قصدش جایی بوده است که پیامبر ﷺ در آنجا در شب پایین می‌آمدند و آن هم پایین‌تر از مسجدی بوده که در وسط وادی قرار داشته و میان آنها و راه، در حدّ وسط وادی و راه بوده است»^(۱).

نماز در این وادی با برکت به هنگام احرام بستن از ذوالحلیفه، سنتی است که این حدیث - همان‌طور که مشاهده شد - بر آن دلالت می‌کند، بلکه نماز در این وادی به هنگام بازگشت از حج و عمره نیز سنت است و مالک رحمته پایین آمدن و نماز خواندن در آنجا را مستحب دانسته است و اینکه از آنجا عبور نکند تا در آن نماز بخواند و اگر وقت نماز نبود، در همان جا می‌ماند تا وقت نماز فرا رسد و در آنجا نماز بخواند^(۲).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب الحج، باب قول النبی ﷺ: العقیق وادی مبارک، حدیث شماره ۱۵۳۴) و مسلم در (کتاب الحج باب الالهلال من حیث تبعث الراحلة، حدیث شماره ۱۱۸۷).

۲- قاضی عیاض رحمته در کتابش اکمال المعلم بفوائد مسلم (۴/۴۵۶-۴۵۷) این مطلب را از او نقل کرده و گفته است: «و پایین آمدن در بطحاء در ذوالحلیفه به هنگام بازگشت از حج برای حاجیان از مناسک حج نیست. او می‌گوید: و گفته شده است: قصد پیامبر ﷺ از پایین آمدن در هنگام شب در بطحای با برکت در ذوالحلیفه به هنگام بازگشت و اقامت در آنجا تا فرا رسیدن صبح، این بوده است که شب هنگام مردم ناگهانی نزد خانواده‌هایشان نروند، همان گونه که در غیر

باید دانست که وقت خواندن این سنت در هنگام رسیدن به وقت نماز در این
وادی است، اما جستجوی آثار و مساجد، از سنت نیست و سلف از آن برحذر
داشته‌اند.

از این حدیث با صراحت به نهی از آن اشاره کرده است، تا خیر آمدن آنان به گوششان بخورد؛ تا
کسی که موهایش به هم ریخته است، موهایش را شانه کند و آن که شوهرش غایب بوده، موهای
اضافه خود را بزدايد و زنان به خودشان برسند تا چشم بد یا نفرت از آنان، بر آنچه که خوشایند
نیست و در اُلفت و دوام هم نشینی آنان با هم، بد باشد پیش نیاید.»

مسائل و احکام

متعلق به نمازهای سنت

این باب شامل مسائل زیر است:

- (۱-۵) خواندن نمازهای سنت در منزل بهتر است.
  - (۲-۵) مداومت بر سنت بهتر است هر چند کم باشد؛
  - (۳-۵) نشستن در نماز سنت؛
  - (۴-۵) نماز سنت در سفر؛
  - (۵-۵) متصل کردن نماز سنت با فرض؛
  - (۶-۵) نماز سنت سوار بر مرکب؛
  - (۷-۵) جماعت در نماز سنت؛
  - (۸-۵) قضای نماز راتبه همراه با نماز [فرض] فوت شده؛
  - (۹-۵) نماز با قرائت طولانی بهترین نمازهاست.
- بیان این مسائل بدین صورت است:

مسائل و احکام متعلق به نمازهای سنت

(۵-۱) خواندن نمازهای سنت در منزل بهتر است

از زید بن ثابت رضی الله عنه روایت است که گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله اتاقی - می گوید (یعنی: راوی از زید) فکر کنم که او گفت: از حصیر - در رمضان برای خود اختصاص دادند و شبهایی در آن نماز خواندند و تعدادی از اصحابش به ایشان در نماز اقتدا کردند، پس وقتی که از آنان با خبر شد، شروع به نشستن کردند، آنگاه به سوی آنان بیرون آمدند و فرمودند: « آنچه از کار شما دیدم، دانستم، پس ای مردم! در خانه‌های خود نماز بخوانید، چون بهترین نمازها، نماز یک شخص در خانه‌اش است، بجز نماز فرض ». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

گویم: این حدیث نشان می‌دهد که خواندن نماز سنت در منزل بهتر است، بجز نماز فرض.

و این برتری به طور مطلق است، هرچند که آن نماز سنت برایش جماعت در مسجد مشروع باشد یا نباشد، همان‌طور که ظاهر حدیث [بر آن دلالت] دارد؛ والله اعلم!

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش؛ از جمله در (کتاب الأذان، باب صلاة اللیل، حدیث شماره ۷۳۱) و این لفظ حدیث اوست، و تخریج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب استحباب صلاة النافلة فی بیته وجوازها فی المسجد، حدیث شماره ۷۸۱). و ن.ک: جامع الأصول، ۱۱۸/۶.

این مطلب از ابن عمر و سالم و نافع روایت شده است و این، گفته مالک و ابویوسف و شافعی است^(۱).

(۲-۵) مداومت بر سنت بهتر است، هر چند کم باشد

از عایشه رضی الله عنها روایت است که گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله حصیری داشت و آن را در شب به شکل اتاق در می آورد [یا حصیرش را در قسمتی از مسجد برای خودش می انداخت] و در آنجا نماز می خواند. پس مردم همراه با او شروع به خواندن نماز کردند و آن حصیر را در روز فرش می کرد. شبی آنان جمع شدند، آنگاه فرمود: «ای مردم! شایسته است شما آنچه از اعمال که در توان دارید انجام دهید، چون خداوند ملول نمی شود مگر اینکه شما ملول شوید و به درستی که محبوب ترین اعمال نزد خداوند آن است که بر آن استمرار و مداومت باشد و هر چند کم باشد». و خانواده محمد صلی الله علیه و آله اگر عملی انجام می دادند، بر آن مداومت می کردند. تخریج بخاری و مسلم^(۲).

۱- ن.ک: الحوادث والبدع، طرطوشی، ۱۳۶-۱۳۷.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش؛ از جمله در کتاب الإیمان، باب أحب الدین إلى الله أدومه، حدیث شماره ۴۳، و تخریج مسلم در کتاب صلاة المسافرين و قصرها، حدیث شماره ۷۸۲ و این لفظ حدیث اوست. (ن.ک: جامع الأصول، ۳۰۳/۱)

گویم: این حدیث دلیلی است بر اینکه یک مسلمان باید به عبادت‌هایی اکتفا کند که توانش را دارد. و مفهوم این حدیث مقتضای نهی از تکلف بر عباداتی است که انسان توانایی انجام آنها را ندارد^(۱).

۱- فتح الباری، ۱۰۲/۱.

فایده: در فتح الباری (۱۰۳/۱) از ابن جوزی نقل می‌کند که می‌گوید: «[خداوند عمل] دائمی را به دو معنی دوست دارد:

اول: کسی که یک عمل را ترک می‌کند، مثل شخصی است که بعد از اتصال با آن عمل از آن روی برگردانده است، پس او در معرض مذمت قرار می‌گیرد و برای همین در حق کسی که آیه‌ای را حفظ می‌کند و سپس آن را فراموش می‌کند، وعید و تهدید آمده است، هرچند قبل از حفظ آن بر او متعین نیست.

دوم: کسی که بر کار خیری مداومت دارد، بر روی خدمتی ملازمت داشته است و کسی که برای یک کار وقتی را در روز اختصاص می‌دهد مثل کسی که در تمام روزش بر آن بوده سپس آن را ترک کرده است، نیست.» اهـ

گویم: گفته‌اش: «برای همین در حق کسی که ... وعید و تهدید آمده است ... الخ» به دنبال آن گفته می‌شود که چیزی از اینها [یعنی وعید و تهدید در حق کسی که مثلاً قرآن را فراموش می‌کند و ...] صحت ندارد، همان گونه که در تهذیب و ترتیب الإقتان، سیوطی (ص ۲۳۶) در پاورقی بیان کرده‌ام، اما نکته‌ای که ذکر کرده است مقبول و پذیرفتنی است؛ والله اعلم!

(۳-۵) نشستن در نماز سنت

از عمران بن حصین - که بواسیر داشت - روایت است که گوید: از رسول الله ﷺ راجع به نماز یک شخص در حال نشستن سؤال کردم؟ فرمودند: «اگر در حال ایستادن نماز بخواند، بهتر است و برای کسی که در حال نشسته نماز بخواند، نصف اجر کسی است که در حال ایستاده نماز می‌خواند و برای کسی که در حالت دراز کشیده نماز بخواند، نصف اجر کسی است که در حال نشسته نماز می‌خواند». تخریج بخاری^(۱).

ترمذی بعد از روایت این حدیث می‌گوید: «و معنای این حدیث از نظر بعضی از علما: درباره نماز سنت می‌باشد».

سپس با سندش از حسن نقل می‌کند که می‌گوید: «اگر شخصی بخواهد، می‌تواند نماز سنت را نشسته یا ایستاده و یا خوابیده بخواند».

«و علما در مورد نماز شخص مریضی که نمی‌تواند نشسته نماز بخواند، اختلاف نظر دارند؛ بعضی از علما می‌گویند: به سمت راستش نماز می‌خواند و بعضی دیگر می‌گویند: در حالی که روی پشتش خوابیده و پاهایش رو به قبله است، نماز می‌خواند. و سفیان ثوری راجع به این حدیث: «برای کسی که در حال نشسته نماز بخواند، نصف اجر کسی است که در حال ایستاده نماز بخواند»، گوید: این برای کسی است که سالم و تندرست باشد و عذری نداشته باشد (یعنی: در نوافل و

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب تقصیر الصلاة، باب صلاة القاعد، حدیث شماره ۱۱۱۵) و این لفظ حدیث اوست و در جاهای دیگری نیز تخریج کرده است. (ن.ک: جامع الأصول، ۳۱۲/۵).
گفته‌اش: "بواسیر داشت [مبسوراً]" یعنی: مرض بواسیر داشته است.

نمازهای سنت) و اما کسی که عذری مانند بیماری و امثال آن داشته باشد، پس نشسته نماز می‌خواند و برای او اجری مانند اجر کسی است که در حال ایستاده نماز بخواند.

و در بعضی از روایات این حدیث مانند گفتهٔ ثوری آمده است ^(۱).
از عایشه رضی الله عنها روایت است که گوید: وقتی عبد الله بن شقیق عقیلی راجع به نماز پیامبر صلی الله علیه و آله در شب از او سؤال کرد؟ گفت: «در شبی به مدّت طولانی ایستاده و در شبی به مدّت طولانی نشسته نماز می‌خواندند. وقتی که در حال ایستاده قرائت می‌کردند، رکوع را در حال ایستاده انجام می‌دادند و اگر در حالی که نشسته بودند قرائت می‌کردند، در حالی که نشسته بودند رکوع می‌کردند». تخریج بخاری و مسلم ^(۲).

۱- سنن ترمذی، ۲/۲۰۹-۲۱۰.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش؛ از جمله در (کتاب تقصیر الصلاة، باب إذا صلی قاعداً ثم صح أو وجد خفه تمم ما بقی، حدیث شماره ۱۱۸) و مسلم در (کتاب صلاة المسافرين و قصرها، باب جواز النافلة قائماً و قاعداً و فعل بعض الركعة قائماً و بعضها قاعداً، حدیث شماره ۷۳۰-۷۳۲). و ن.ک: جامع الأصول، ۵/۳۱۳.

(۴-۵) نماز سنت در سفر

از جمله روش و سنت پیامبر ﷺ در سفر، اکتفا کردن به نماز فرض بوده است و خواندن سنت قبله و بعدیه نماز فرض از او ﷺ ثابت نیست، بجز نماز وتر و سنت نماز صبح؛ چون ایشان در حضر و سفر این دو نماز را ترک نمی‌کردند^(۱). همچنین از پیامبر ﷺ ثابت است که نماز ضحی را در سفر خوانده است. از پیامبر ﷺ خواندن نمازهای سنت مطلق (نمازهایی که سبب خاصی ندارند) در سفر ثابت است.

دلایل این مسائل به شرح زیر است:

از ابن عمر رضی الله عنهما روایت است که گوید: «با پیامبر ﷺ همراه شدم و ندیدم که در سفر نماز سنت بخواند و خداوند جل جلاله می‌فرماید: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ [الأحزاب : ۲۱]: «رسول الله برای شما الگوی نیکی است...». در روایت دیگری آمده است: «با پیامبر ﷺ در سفری همراه شدم و ندیدم که او نماز سنت بخواند و اگر می‌خواستم نماز سنت را بخوانم، نمازهای فرض را کامل می‌خواندم^(۲) و خداوند متعال می‌فرماید: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ [الأحزاب : ۲۱]». تخریج بخاری و مسلم^(۳).

۱- ن.ک: زاد المعاد، ۴۷۳/۱؛ سلسلة الأحادیث الضعيفة، ۳۵۳/۳، حدیث شماره ۱۲۰۹.

۲- یعنی اگر می‌خواست نماز سنت را بخواند، به خواندن دو رکعت نماز فرض اکتفا نمی‌کرد، بلکه نمازهای چهار رکعتی را کامل می‌خواند و سپس نمازهای راتبه را می‌خواند. و مقصود از نماز سنت در اینجا نمازهای راتبه قبله و بعدیه نمازهای فرض است. (مترجم).

۳- این حدیث، صحیح است. ←

ابن قیم می‌گوید: « و این از فقه او رحمته الله است؛ چون خداوند جل جلاله برای مسافر در نماز چهار رکعتی نصف آن را تخفیف داده است، پس اگر برای آن دو رکعت قبله یا بعدیه مشروع شود، برای نماز فرض، کامل خواندن آن سزاوارتر است ^(۱). »
به حدیث ام هانی هم درباره نماز ضحی در هنگام فتح مکه اشاره شد، وقتی که پیامبر صلی الله علیه و آله نماز ضحی را نزد او خواندند.

از ابن عمر رضی الله عنهما روایت است که گوید: « پیامبر صلی الله علیه و آله روی شترش به هر طرفی که می‌رفت، نماز سنت می‌خواند و بر روی آن وتر می‌خواند، غیر از اینکه روی آن نماز فرض نمی‌خواند ». بخاری و مسلم ^(۲).

گویم: این حدیث از ابن عمر رضی الله عنهما نیز حدیث قبلی او را تفسیر می‌کند، آنگاه که گفت: « ندیدم که در سفر نماز سنت بخواند »؛ چون بیان کرده که مقصودش

⇒ تخریج بخاری در (کتاب تقصیر الصلاة، باب من لم يتطوع في السفر دبر الصلاة و قبلها، حدیث شماره ۱۱۰۱-۱۱۰۲) و این لفظ حدیث اوست، و مسلم در (کتاب صلاة المسافرين و قصرها، باب صلاة المسافرين و قصرها، حدیث شماره ۶۸۹) و روایتی که ذکر شد از اوست. (ن.ک: جامع الأصول، ۷/۷۲۷).

۱- زاد المعاد، ۱/۳۱۶.

* جملاتی را من در این قسمت از گفته ابن قیم حذف کرده‌ام، چون در کتاب زاد المعاد نبوده و در آن تکرار و اشتباه روی داده است. (مترجم).

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش؛ از جمله در (کتاب تقصیر الصلاة، باب ينزل للمكتوبة، حدیث شماره ۱۰۹۸) و مسلم در (کتاب صلاة المسافرين و قصرها، باب جواز صلاة النافلة على الدابة في السفر حيث توجهت، حدیث شماره ۷۰۰).

از این مطلب چنین بوده که او را ﷺ ندیده است که در سفر نمازهای سنت راتبه بخواند.

از عامر بن ربیعہ رضی اللہ عنہ روایت شده است که گوید: «دیدم که رسول الله ﷺ روی شترش نماز سنت می خواند و با سر خود اشاره می کرد، به هر طرفی که می رفت و رسول الله ﷺ این را در نماز فرض انجام نمی داد». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در (کتاب تقصیر الصلاة، باب ينزل للمكتوبة، حدیث شماره ۱۰۹۷) و مسلم در (کتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب جواز صلاة النافلة على الدابة فى السفر حيث توجهت، حدیث شماره ۷۰۱).

(۵-۵) متصل کردن نماز سنت با فرض

از عمر بن عطاء بن ابی خوار روایت است که گوید: « نافع بن جبیر او را نزد سائب بن اخت نمر فرستاد تا از او راجع به آنچه معاویه از او در نماز دیده است سؤال کند، و گفت: آری، با او نماز جمعه را در مقصوره (خانه بزرگی که دور تا دور آن دیوار باشد) خواندم، پس وقتی که امام سلام داد، در جایگاهم بلند شدم، آنگاه نماز خواندم. وقتی داخل شد، کسی را به نزد فرستاد و گفت: آن کاری را که انجام دادی دیگر انجام مده، اگر نماز جمعه را خواندی، پس آن را با نماز دیگری وصل مکن تا اینکه صحبت کنی یا بیرون بروی، چون رسول الله ﷺ ما را به آن امر کرده است که نمازی با نماز دیگری وصل نشود تا اینکه صحبت کنیم یا بیرون برویم!».

تخریج مسلم^(۱).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج مسلم در (کتاب الجمعة، باب الصلاة بعد الجمعة، حدیث شماره ۸۸۳).
فایده: ابوداود در (کتاب الصلاة، باب فی الرجل یتطوع فی مکانه الذی صلی فیہ المکتوبه، حدیث شماره ۱۰۰۶) با سندش از ابو هریره رضی الله عنه روایت کرده است که گوید: رسول الله ﷺ فرمودند: « آیا یک شخص از شما عاجز است که جلو یا عقب برود، یا به طرف راستش یا به طرف چپش برود؟».

آلبانی در صحیح سنن ابوداود (۱/۱۸۸) این حدیث را صحیح دانسته است و محقق جامع الأصول (۵/۵۹۵) گفته است: « در سندش اشخاص مجهولی هستند».

گویم: اما حدیث معاویه نزد مسلم برایش شاهی می‌باشد؛ والله اعلم!

گویم: این حدیث دلیلی است بر اینکه وصل کردن نمازی با نماز دیگر جایز نیست، تا اینکه صحبت کنیم یا بیرون برویم^(۱).

۱- ن.ک: شرح نووی بر مسلم، ۶/۱۷۰-۱۷۱؛ فتح الباری، ۲/۳۳۵.

فایده: ابن تیمیه در الفتاوی المصریة (ص ۷۹) می‌گوید: « سنت است که بین نماز فرض و سنت در جمعه و غیر جمعه با بلند شدن [از آنجا] یا صحبت کردن، فاصله داده شود ».

(۵-۶) نماز سنت سوار بر مرکب

پیامبر ﷺ اگر در سفر بودند، نماز سنت را بر روی مرکبشان به هر طرفی که می‌رفتند می‌خواندند و با سرش به هر طرفی که می‌رفتند، اشاره می‌کردند و بعضی از اوقات که می‌خواستند نماز سنت بخوانند، با شترشان رو به طرف قبله می‌کردند و تکبیر می‌گفتند و به هر طرفی که شتر می‌رفت نماز می‌خواندند. دلایل آن چنین است:

آنچه از ابن عمر رضی الله عنهما روایت است که گوید: «پیامبر ﷺ روی شترش به هر طرفی که می‌رفت نماز سنت می‌خواند و بر روی آن وتر می‌خواند، غیر از اینکه روی آن نماز فرض نمی‌خواند». تخریج بخاری و مسلم^(۱).

و از عامر بن ربیع رضی الله عنه روایت است که گوید: «دیدم که رسول الله ﷺ روی شترش نماز سنت می‌خواند، به هر طرفی که می‌رفت با سر خود اشاره می‌کرد. و رسول الله ﷺ این کار را در نماز فرض انجام نمی‌داد». تخریج بخاری و مسلم^(۲).

از انس بن مالک رضی الله عنه روایت است که گوید: «پیامبر ﷺ اگر که می‌خواست بر روی شترش نماز سنت را بخواند، رو به قبله می‌کرد و برای نمازش تکبیر می‌گفت، سپس شتر را رها می‌کرد و به هر طرفی که می‌رفت، نماز می‌خواند». تخریج احمد و ابوداود^(۳).

۱- کمی قبل به تخریج این حدیث اشاره شد، ن.ک: (۴-۵).

۲- کمی قبل به تخریج این حدیث اشاره شد: ن.ک: (۴-۵).

۳- این حدیث، حسن است.

تخریج احمد در المسند (۲۰۳/۳) و این لفظ حدیث اوست و تخریج ابوداود در (کتاب الصلاة، باب التطوع علی الراحلة والوتر، حدیث شماره ۱۲۲۵).

گویم: ذکر سفر در این احادیث نزد بعضی از علما به طور مقید نیست، بلکه حکایتی از آن واقعه است؛ پس مفهومی ندارد و شاید حدیث انس بر این مسأله تأکید داشته باشد، چون ظاهرش جواز خواندن سنت بر روی شتر [یا سواری] به طور مطلق در سفر و حضر است. و از انس بن مالک و ابویوسف، شاگرد ابوحنیفه، و ابوسعید اصطخری از علمای شافعیه، و موافقان آنان این گفته نقل شده است^(۱).

⇒ آلبانی در صفة صلاة النبى (ص ۵۵) و محقق زاد المعاد (۴۷۶/۱) سند این حدیث را حسن دانسته‌اند و تصحیح این حدیث را [از علما] نقل کرده‌اند.

۱- ن.ک: شرح النووی علی صحیح مسلم، ۲۱۱/۵؛ فتح الباری، ۵۷۵/۲.

(۷-۵) جماعت در نماز سنت

خواندن نماز سنت با جماعت مشروع است، به شرط اینکه آن را عادت همیشگی قرار ندهند و انجام دادن آن در منزل بهتر است.

دلایل آن به شرح زیر است:

الف) مطلبی که راجع به مشروعیت نماز شب با جماعت ذکر شد^(۱).
ب) آنچه از انس بن مالک رضی الله عنه روایت است که گوید: مادر بزرگش، مُلَیْکَه، پیامبر صلی الله علیه و آله را برای غذایی که درست کرده بود دعوت کرد و پیامبر صلی الله علیه و آله از آن غذا خوردند، سپس فرمودند: « بلند شوید تا برای شما نماز بخوانم! ». انس گفت: به سوی حصیرمان که بر اثر استفاده زیاد آن سیاه شده بود رفتم و با آب، آن را پاک کردم. آنگاه رسول الله صلی الله علیه و آله بلند شدند و من و آن یتیم پشت سر ایشان ایستادیم و آن پیرزن پشت سر ما ایستاد و رسول الله صلی الله علیه و آله برای ما دو رکعت نماز خواندند، سپس منصرف شدند. تخریج بخاری و مسلم^(۲).

ابن حجر رحمته الله می گوید: « در این حدیث فوایدی است... [از جمله آنها] خواندن نماز سنت با جماعت در خانه هاست. و مثل اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله می خواستند که از طریق مشاهده، افعال نماز را به خاطر آن زن به آنان یاد دهند، چون احتمال دارد

۱- ن.ک: آنچه که در (۳-۸) ذکر شد.

۲- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش؛ از جمله در (کتاب الصلاة، باب الصلاة علی الحصر، زیر شماره ۳۸۰) و مسلم در (کتاب المساجد و مواضع الصلاة، باب جواز الجماعة فی النافلة و الصلاة علی الحصر و خمره و ثوب و غیرها من الطاهرات، زیر شماره ۶۵۸).

که بعضی از تفصیل نماز [برای آن زن] به خاطر دور بودن جای او [در هنگام نماز با جماعت] پنهان مانده باشد»^(۱).

ج) از محمود بن ربیع انصاری روایت است که گوید: شنیدم که عتبان بن مالک انصاری رضی الله عنه - او از جمله افرادی است که با رسول الله در جنگ بدر شرکت کرده بود - می گوید: «نزد بنی سالم برای قوم نماز می خواندم و هنگامی که باران می آمد زمینی بین من و آنان فاصله می انداخت، پس عبور کردن از آن برای رفتن به مسجد آنان برایم سخت می شد. پس نزد رسول الله صلی الله علیه و آله آمدم و به ایشان گفتم: چشمانم ضعیف شده و وقتی که باران می آید در زمینی که بین من و قومم قرار دارد، سیل جاری می شود و برای من عبور از آن سخت می شود و دوست دارم که بیایید و در جایی از خانه ام نماز بخوانید تا اینکه مصلاهی [جایگاه نماز] خود قرار دهم. آنگاه رسول الله فرمودند: «این کار را می کنم». پس در اوّل روز وقتی که روشنایی شدت یافته بود رسول الله صلی الله علیه و آله و ابو بکر رضی الله عنهما نزد من آمدند، رسول الله صلی الله علیه و آله اجازه گرفتند و من به ایشان اجازه دادم، ایشان نشستند تا اینکه فرمودند: «در چه جایی از خانه ات دوست داری نماز بخوانم؟». پس به ایشان جایی را که دوست داشتم در آن نماز بخوانم اشاره کردم. آنگاه رسول الله صلی الله علیه و آله ایستادند و تکبیر گفتند و پشت سر او صف گرفتیم. ایشان دو رکعت نماز خواندند، سپس سلام دادند و ما هنگامی که ایشان سلام دادند، سلام دادیم و ایشان را به

۱- فتح الباری، ۱/۴۹۰.

خاطر غذایی که از گوشت [خزیر] برایشان درست می‌شد، نگه‌داشتم ...» حدیث. تخریج بخاری^(۱).

بخاری [برای این حدیث] بابتی گذاشته است به اسم: «باب نمازهای سنت با جماعت، که انس و عایشه رضی الله عنهما آن را از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده‌اند»، سپس با سندش حدیث طولانی محمود بن ربیع را در آنجا ذکر کرده است. گویم: اما حدیث انس که به آن اشاره کرده، حدیثی است که کمی قبل ذکر کردم و در آن: «و من و آن یتیم پشت سر ایشان ایستادیم ...» آمده است. اما حدیث عایشه که در آن به نماز پیامبر صلی الله علیه و آله برای نماز شب در مسجد اشاره کرده است، ذکر شد.

ابن تیمیه رحمته الله می‌گوید: «و اجتماع در نماز سنت و خواندن آن با جماعت در بعضی از اوقات که به طور راتبه قرار گرفته نشود، مستحب است و همچنین اگر

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریج بخاری در جاهایی از کتابش؛ از جمله در (کتاب التهجد، باب صلاة النوافل جماعة، حدیث شماره ۱۱۸۵).

فایده: ابن حجر در فتح الباری (۶۲/۳) در سخنانش بر فواید این حدیث می‌گوید: «و در آن فایده‌ای از آنچه است که بخاری بر این حدیث بابتی گذاشته است و آن هم خواندن نماز سنت با جماعت است. و ابن وهب از مالک روایت می‌کند که می‌گوید: اشکالی ندارد که برای تعدادی از اشخاص در نماز سنت، امامی باشد؛ اما اگر شهرت پیدا کند و مردم برای آن جمع شوند، جایز نیست. و این بر اساس قاعده‌اش در سد ذرائع [جلوگیری از پیشامدهای بد] است، برای ترس از اینکه شاید کسی که علم ندارد فکر کند آن سنت است. و ابن حبیب از اصحاب مالک، نماز شب را در رمضان مستثنی قرار داده، چون از فعل صحابه رضی الله عنهم و کسانی که بعد از آنان آمده‌اند، شهرت پیدا کرده است.»

مصلحتی در آن باشد، مثل شخصی که نمی‌تواند به تنهایی به خوبی نماز بخواند. یا اینکه به تنهایی نمی‌تواند با نشاط نماز بخواند؛ پس جماعت در آن بهتر است، البته به شرطی که به صورت راتبه و سنت قرار داده نشود و انجام دادن آن در خانه بهتر است؛ مگر در صورتی که مصلحت راجحی باشد»^(۱).

۱- مختصر الفتاوی المصرية، ۸۱؛ ن.ک: الاختیارات الفقهية، ۶۴.

(۵-۸) قضای نماز راتبه همراه با نماز [فرض] فوت شده

از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که می‌گوید: «در آخر شب همراه پیامبر صلی الله علیه و آله پایین آمدیم [یعنی در سفرشان از شترانشان پایین آمدند و منزل گرفتند]، پس بیدار نشدیم تا اینکه خورشید طلوع کرد، آنگاه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «هر مردی سر شترش را بگیرد، چون این منزل گاه، جایی است که شیطان با ما حضور داشته است». گفت: پس ما آن کار را کردیم، سپس درخواست آب کردند و وضو گرفتند و دو بار سجود کردند (و در روایتی، سپس دو رکعت نماز خواندند)، بعد اقامه نماز گفته شد و نماز صبح را خواندند». تخریح مسلم^(۱).

ابن قیم رحمته الله در فقه این قصه می‌گوید: «و در آن، این است که نمازهای سنت قضا می‌شوند، همان طور که نمازهای فرض قضا می‌شوند و پیامبر صلی الله علیه و آله نماز سنت صبح را همراه نماز صبح قضا کردند و نماز سنت ظهر را به تنهایی قضا کردند و از جمله روش و سنت او صلی الله علیه و آله قضای سنتهای راتبه با نمازهای فرض است»^(۲).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخریح مسلم در (کتاب المساجد و مواضع الصلاة، باب قضاء الصلاة الفائتة و استحباب تعجیل قضائها، حدیث شماره ۶۸۰).

۲- زاد المعاد، ۱/۳۵۸.

(۵-۹) نماز با قرائت طولانی بهترین نمازهاست

از جابر رضی الله عنه روایت است: رسول الله صلی الله علیه و آله فرمودند: «بهترین نماز با قرائت طولانی است.» تخريج مسلم^(۱).

گوئیم: این حدیث دلیلی بر فضیلت طولانی کردن قیام برای قرائت در نماز است و شامل نمازهای سنت و فرض هم می شود. و بالله التوفیق^(۲).

۱- این حدیث، صحیح است.

تخريج مسلم در (کتاب صلاة المسافرين و قصرها، باب أفضل الصلاة طول القنوت، حدیث شماره ۷۵۶).

و قرائت [قنوت] یعنی: قرائت کردن در نماز.

۲- در "زاد المعاد" (۱/۲۳۵-۲۳۷) مسأله‌ای پیرامون قیام و سجده در نماز که کدام یک بهترند ذکر کرده است، اگر خواستید به آنجا مراجعه کنید.

بخش اضافه

بدعت‌های نمازهای سنت^(۱)

۱- در افزودن این بخش به آخر این کتاب به شیخ محدّث علامه ابو عبد الرحمن محمد ناصر الدین آل‌بانی - رَحِمَهُ اللهُ و اسکنه الجنان - اقتدا کردم که در آخر کتابش احکام الجنائز و بدعتها پیرامون بدعت‌های جنائز و بخشی شبیه آن در آخر کتابهایش "حجة النبی كما رواه جابر" و "مناسک الحج و العمرة" پیرامون بدعت‌های حج و عمره و زیارت ذکر کرده است.

بخش اضافه بدعت‌های نمازهای سنت

در این بخش قسمتی از بدعت‌های مربوط به نمازهای سنت را بدون پی‌گیری و استقرای آنها ذکر می‌کنم.

[و به نظرم رسید که به این کتاب قسمتی را اضافه کنم که در آن بدعت‌های نمازهای سنت را پی‌در پی ذکر کنم، چون بسیاری از مردم از آنها غافل هستند و انجامشان می‌دهند. علاقه‌مند شدم این قسمت را برای نصیحت و برحذر داشتن از آن بدعت‌ها بیفزایم، چون خداوند تبارک و تعالی عملی را قبول نمی‌کند، مگر اینکه در آن دو شرط باشد:

اوّل: خالصانه برای خداوند عَلَيْهِ السَّلَامُ باشد.

دوّم: آن عمل صالح باشد و عملی صالح نمی‌شود مگر این که با سنت موافق باشد و با آن مخالف نباشد.

نزد علمای محقق، مقرر است که هر عبادت ادّعا شده که پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با گفته‌اش برای ما مشروع نکرده است و خودش با انجام دادن آن به خداوند تَقَرُّبُ نجسته است، مخالف سنتش است، چون سنت دو قسمت است: سنت فعلی و سنت ترکی؛ پس آنچه از عبادات که پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آن را ترک کرده‌اند، سنت است که ترک شود.

مگر نمی‌بینی که جایز نیست با اذان گفتن برای دو عید و دفن میت - با وجود اینکه ذکر و تعظیمی برای خداوند عَلَيْهِ السَّلَامُ است - به خداوند عَلَيْهِ السَّلَامُ تَقَرُّبُ جست و

[حکمش] این گونه نبوده است مگر برای اینکه سنتی است که پیامبر ﷺ آن را ترک کرده‌اند؟

و به این معنی، صحابه پیامبر ﷺ فهمیده‌اند و تحذیر دادندشان از بدعتها بسیار بوده است و با تحذیر عامی که در جای خودش ذکر شده است، تا جایی که حذیفه ابن یمان ؓ می‌گوید: «هر عبادتی که اصحاب پیامبر ﷺ با آن عبادت نکردند، با آن عبادت نکنید» و ابن مسعود ؓ می‌گوید: «پیروی کنید و بدعت نیاورید، چون کفایت شده‌اید؛ بر شماست که به آن امر قدیم بچسبید!».

پس خوشا به حال آن کس که خداوند او را به اخلاص در عبادت او و اتباع و پیروی از سنت پیامبرش ﷺ بدون آمیخته کردن آن با بدعت، توفیق داده است!

در این صورت، به قبول کردن طاعتش از طرف خداوند ﷻ و وارد کردن او به بهشتش بشارت می‌دهد. خداوند ما را شامل آنانی قرار دهد که هرگاه سخنی را می‌شنوند از بهترین آن پیروی می‌کنند!

و بدان که مرجع بدعت‌هایی که به آنها اشاره شد، به موارد زیر برمی‌گردد:
اول: احادیث ضعیفی که استدلال به آنها و نسبت دادن آنها به پیامبر ﷺ جایز نیست و عمل کردن به مثل اینها از نظر ما جایز نیست، بر اساس آنچه که آلبانی رحمته الله در مقدمه کتابش صفة صلاة النبي ﷺ بیان کرده است؛ و این مذهب عده‌ای از علماء، مثل شیخ الاسلام ابن تیمیه و دیگران است.

دوم: احادیث دروغین و موضوع، یا احادیثی که هیچ اصل و اساسی ندارند، که وضعیت آنها بر بعضی از فقها پنهان مانده است و بر اساس آن احکامی وضع کرده‌اند که از صمیم بدعت و محدثات امور [کارهای جدید بی اصل] است.

سوّم: اجتهادات و استحسانهایی که از بعضی فقها صادر شده است، به ویژه آنانی که متأخرند که به هیچ دلیل شرعی استناد نکرده‌اند، بلکه آن را بر اساس اینکه از امور قطعی است ذکر کرده‌اند، تا به سنتهایی که پیروی می‌شود تبدیل شدند و بر کسی که در دین خود بینش دارد، پوشیده نیست که این امور از جمله کارهایی هستند که پیروی از آنها جایز نیست، چون مشروع نیست مگر آنچه که خداوند متعال مشروع کرده است و کسی که - اگر مجتهد باشد - استحسان می‌کند جایز است که خودش به آن عمل کند و خداوند به خاطر آن مؤاخذه‌اش نمی‌کند، اما اینکه مردم آن را شریعت و سنت قرار دهند، پس نه و سپس نه! چگونه و بعضی از آنها مخالف با سنت عملی است؟ همان طور که این شاء الله تعالی به آن اشاره خواهد شد.

چهارم: عادات و خرافاتی که شرع بر آنها دلالت نمی‌دهد و عقل آنها را قبول نمی‌کند، هرچند بعضی از نادانان به آن عمل کرده‌اند و آن را برای خود شریعتی قرار داده‌اند و تأیید کنندگان آنان - و هرچند در بعضی از آن کارها - از کسانی که ادّعی علم دارند و لباس آنان [یعنی لباس علما] را می‌پوشند، معدوم نشده‌اند.

پس باید دانست که خطر این بدعتها یکسان نیست، بلکه درجات مختلفی دارد، که بعضی از آنها شرک و کفر صریح است همان گونه که خواهید دید و بعضی از آنها کمتر از آن؛ اما واجب است بدانید که انجام دادن کوچک‌ترین بدعتی که یک شخص بعد از علم به بدعت بودن آن انجام دهد، حرام است. و از بدعتها چیزی که فقط در رتبه مکروه باشد - همان گونه که بعضی گمان می‌برند - نیست، چگونه؟

و پیامبر ﷺ می فرمایند: « هر بدعتی ضلالت و گمراهی است و هر گمراهی و ضلالتی در آتش است »؛ یعنی: صاحب آن بدعت.

امام شاطبی رحمته الله این مسأله را در کتاب بزرگش الاعتصام به طور دقیق و کامل تحقیق کرده است.

به همین خاطر امر بدعت بسیار خطرناک است، ولی خیلی از مردم از آن غافل هستند و کسی بجز تعدادی از علما این مسأله را نمی داند. و برای خطرناک بودن بدعت همین بس که پیامبر ﷺ می فرمایند: « خداوند توبه را از هر صاحب بدعتی منع کرده است، تا اینکه بدعتش را رها کند ». (روایت طبرانی و ضیاء مقدسی در الاحادیث المختارة و دیگران با سند صحیح. و منذری آن را حسن دانسته است ^(۱)).

این کلمات را با نصیحت امام بزرگی از علمای قدیم مسلمانان، شیخ حسن بن علی بریهاری، از اصحاب امام احمد رحهما الله متوفی سال (۳۲۹ قمری) خاتمه می دهد؛ او رحمته الله تعالی می گوید: « از بدعتهای کوچک بر حذر باش! چون بدعتهای کوچک همچنان تکرار می گردد تا اینکه بزرگ شود و همچنین هر بدعتی که در این امت ایجاد شده است در اوّل کوچک بوده که مثل حق به نظر می رسیده است، و کسانی که وارد آن شدند فریب خوردند و بعد نتوانستند راه فراری بیابند، در نتیجه بزرگ شد و به دینی تبدیل شد که به چشم دیانت به آن نگاه می شود!

۱- تخریج این حدیث در سلسله الأحادیث الصحیحة (۱۶۲۰) ذکر شده است.

پس نگاه کن - رحمک الله - هر گفته‌ای از هر کسی که می‌شنوی به ویژه از اهل زمانه‌ات، عجله مکن و در چیزی از آن وارد مشو، تا اینکه سؤال و تحقیق کنی که آیا کسی از صحابهٔ پیامبر ﷺ یا کسی از علما راجع به آن صحبت کرده است؟ و اگر اثری از آنان یافتی، آنگاه به آن متمسک شو و برای چیزی از آن چشم پوشی مکن و بر روی آن چیز دیگری را انتخاب مکن مبادا روانهٔ آتش شوی!

و بدان - رحمک الله - که اسلام یک بنده کامل نمی‌شود مگر اینکه پیرو و تصدیق کننده و تسلیم شده باشد؛ پس کسی که ادعا کند چیزی از امور اسلام باقی مانده است که صحابهٔ محمد ﷺ ما را از آن کفایت نکرده‌اند، [خداوند و پیامبرش] وی را تکذیب کرده‌اند و برایش این افتراق و طعنه کافی است که او مبتدع، گمراه، گمراه کننده، پدید آورندهٔ کاری است که در اسلام وجود ندارد».

گویم: خداوند امام مالک را رحمت کند که می‌گوید: «آخر این امت درست نمی‌شود، مگر به آنچه اول این امت درست شدند، پس آنچه که در آن روز دیانت نبوده است، امروز نیز دین نیست».

و صلوات خداوند بر پیامبرمان باد که می‌فرماید: «هیچ چیزی که شما را به خداوند نزدیک کند ترک نکرده‌ام، مگر اینکه شما را به آن امر کرده‌ام و هیچ چیزی که شما را از خداوند دور کند و به آتش نزدیک کند ترک نکرده‌ام، مگر اینکه شما را از آن نهی کرده‌ام».

و الحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات : « وحمد وشكر خداوندی که با نعمت‌هایش اعمال صالح تمام و کامل می‌شود »^(۱).

اینک در زیر بدعت‌های نماز سنت بیان می‌شود:

۱- نمازی که در اواخر رمضان برای تکفیر نمازهای فوت شده سال گذشته می‌خوانند. (السنن و المبتدعات، ص ۱۷) .

۲- نماز دعای حفظ قرآن. (السنن و المبتدعات، ص ۱۲۴).

۳- نماز حاجت: کسی که حاجتی نزد خداوند داشته باشد... (السنن و المبتدعات، ص ۱۲۴).

۴- بدعت بودن خواندن سوره انعام در یک رکعت در رمضان یا غیر از رمضان، چه روزی را مشخص کنند یا نکنند؛ همان گونه که بعضی از مردم انجام می‌دهند: در آخرین رکعت نماز آن را قرائت می‌کنند، که برای مردم طولانی می‌شود و آن را به شکل سریع و بد می‌خوانند. (مختصر الفتاوی المصریة، ص ۸۱).

۵- جمع شدن در مساجد برای خواندن نمازی که صد رکعت است و در آن هزار بار: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ به طور مستمر خوانده می‌شود؛ و این بدعتی است که هیچ کس آن را مستحب ندانسته است. (مختصر الفتاوی المصریة، ص ۸۱).

۱- سخنی که از جمله اول: "و به نظرم رسید به این کتاب قسمتی را اضافه کنم ... " بین دو گروه [ ] قرار گرفته است تا اینجا، از سخنان علامه محدث آل‌بانی در کتابش حجة النبی (ص ۱۰۰-۱۰۵) و کتابش مناسک الحج والعمرة (ص ۴۳-۴۷) با اندکی تصرف است تا با موضوع این کتاب مناسبت داشته باشد.

- ۶- نماز به خاطر فرار کردن برده و برای گمشده. (السنن و المبتدعات، ص ۱۲۷).
- ۷- نماز برای کسی که قصد سفر دارد. (السنن و المبتدعات، ص ۱۲۹).
- ۸- نماز اوّابین که بین نماز مغرب و عشا خوانده می‌شود. (السنن و المبتدعات، ص ۱۳۰؛ صحیح الترغیب و الترهیب، ۱/۲۸۰).
- ۹- نماز غفلت که بین نماز مغرب و عشا خوانده می‌شود. (السنن و المبتدعات، ص ۱۳۰).
- ۱۰- نماز کفایت. (السنن و المبتدعات، ص ۱۳۲).
- ۱۱- نماز رؤیت و دیدن پیامبر ﷺ. (السنن و المبتدعات، ص ۱۳۲).
- ۱۲- نماز عاشورا. (السنن و المبتدعات، ص ۱۳۴ - ۱۸۰).
- ۱۳- نماز شب معراج.
- ۱۴- نماز هر شب از ماه رجب. (السنن و المبتدعات، ص ۱۴۰، ۱۴۳).
- ۱۵- نماز رغائب در ماه رجب. (السنن و المبتدعات، ص ۱۵۶؛ علم أصول البدع، ص ۱۴۹ - ۱۵۱).
- ۱۶- نماز براءت در شب نیمه ماه شعبان. (السنن و المبتدعات، ص ۱۴۴؛ علم أصول البدع، ص ۱۱۵، ۱۴۹ - ۱۵۰).
- ۱۷- نماز دفع بلا. (السنن و المبتدعات، ص ۱۴۵).
- ۱۸- نماز هر شب از ماه شعبان. (السنن و المبتدعات، ص ۱۴۰، ۱۴۳، ۱۵۶).
- ۱۹- نماز لیلة القدر. (السنن و المبتدعات، ص ۱۵۶).

- ۲۰- نماز در شب و روز عید فطر و قربان [مثل خواندن نماز تسبیح با جماعت در مسجد در شب عید فطر]. (مختصر الفتاوی المصرية، ص ۷۹؛ السنن و المبتدعات، ص ۱۶۱، ۱۷۲، ۱۸۰).
- ۲۱- نماز روز عرفه. (السنن و المبتدعات، ص ۱۷۲).
- ۲۲- نمازهای روزهای هفته. (مختصر الفتاوی المصرية، ص ۷۸؛ السنن و المبتدعات، ص ۱۷۹).
- ۲۳- نمازهای سالانه. (مختصر الفتاوی المصرية، ص ۷۸).
- ۲۴- نماز هزار رکعتی در اوّل ماه رجب و نیمه ماه شعبان. (مختصر الفتاوی المصرية، ص ۷۸؛ السنن و المبتدعات، ص ۱۷۹؛ علم أصول البدع، ص ۸۶).
- ۲۵- نماز دوازده رکعتی در اولین جمعه ماه رجب.
- ۲۶- نماز شب بیست و هفتم ماه رجب. (مختصر الفتاوی المصرية، ص ۷۸؛ السنن و المبتدعات، ص ۱۸۰).
- ۲۷- نماز سه ماه از سال. (مختصر الفتاوی المصرية، ص ۷۸-۷۹).
- ۲۸- دو رکعت نماز بعد از سَعی [در صفا و مروه]. (ملحق بدع الحج و العمرة و الزيارة آخر کتاب حجة النبي كما رواها جابر، ص ۱۲۱).
- ۲۹- احیا کردن همه شب [یعنی: به درازی شب نماز خواندن]. (علم أصول البدع، ص ۸۶، ۱۰۸).
- ۳۰- مداومت در نماز سنت با جماعت. (مختصر الفتاوی المصرية، ص ۸۱).
- ۳۱- بدعت بودن نماز مشخصی که در مساجد برای آن جمع شوند. (مختصر الفتاوی المصرية، ص ۸۱).

تم و الحمد لله الذى بنعمته تتم الصالحات : « تمام شد و حمد و شكر خداوندى
كه با نعمتهايش اعمال صالح تمام و كامل مى شود ».

اللهم صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل
إبراهيم إنك حميد مجيد، و بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على
إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد .
سبحانك اللهم و بحمدك، أشهد أن لا إله إلا أنت، أستغفرک و أتوب إليك.

مكة المكرمة - العزيزية الجنوبية

صبح دوشنبه ۲۲ رمضان ۱۴۱۳ هـ

محمد بن عمر بازمول

فهرست مصادر و مراجع^(۱)

۱- در ذکر مصادر و مراجع راههای زیر را در پیش گرفته‌ام:

الف) در ترتیب عناوین (ال) تعریف را در نظر نگرفته‌ام.

ب) این فهرست شامل کتابهایی است که در حاشیه این کتاب به آنها اشاره کرده‌ام، چه چاپ شده و چه مخطوط.

ج) فهرست را بر حسب حروف الفبا: (الف، ب، ت... إلخ) مرتب کرده و با قرآن کریم که کلام الله و بزرگ‌ترین کتابهاست، آغاز کرده‌ام.

د) علامت (=)؛ به معنای: نگاه شود.

فهرست مصادر و مراجع

- قرآن كريم.^(١)

(الف)

- الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان، علاء الدين بن بلبان فارسي (ت ٧٣٠هـ)، تحقيق شعيب أرنؤوط، چاپ اول ١٤٠٨هـ مؤسسة الرسالة، بيروت.
- أحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام، أبو الفتح تقى الدين بن دقيق العيد (ت ٧٠٢هـ)، دار الكتب العلمية، با تعليق محمد منير آغا الدمشقي.
- أحكام الجنائز وبدعها، محمد ناصر الدين آلبناني، منشورات المكتب الإسلامي، چاپ اول ١٣٨٨هـ.
- أحكام العيدين، ابوبكر جعفر بن محمد الفريابي (ت ٣٠١هـ) و همراش كتاب سواطع القمرين في تخريج أحاديث أحكام العيدين، ابوعبدالرحمن مساعد بن سليمان بن راشد، مكتبة العلوم والحكم، مدينة نبوية، چاپ اول ١٤٠٦هـ.
- أحكام العيدين في السنة المطهرة، على حسن على عبد الحميد، چاپ مكتبة إسلامية أردن، چاپ اول ١٤٠٥هـ.
- الاختيارات الفقهية من فتاوى شيخ الإسلام ابن تيميه، علاء الدين ابوالحسن على البعلبي (ت ٨٠٣هـ)، تحقيق محمد حامد الفقي، دار المعرفة للطباعة والنشر، بيروت.

١- به روایت حفص از عاصم، چاپ مجمع ملک فهد در مدينة نبويه و شماره آيات بر اساس شمارش کوفي هاست.

- الأذكار، شرف الدين ابوزكريا يحيى بن شرف النووى (ت ٦٧٦هـ)، همراه با شرحش الفتوحات الربانية، محمد بن علان (ت ١٠٥٧هـ)، المكتبة الإسلامية، دار إحياء التراث، بيروت.
- إرواء الغليل فى تخريج أحاديث منار السبيل، محمد بن ناصر الدين آلبنى، المكتب الإسلامى، چاپ اول ١٣٩٩هـ
- اقتضاء الصراط المستقيم مخالفة أصحاب الجحيم، ابن تيميه (ت ٧٢٨هـ)، تصحيح محمد على صابونى، مطابع المجد التجارية، ٣٩٠هـ
- الاقناع، ابوبكر محمد بن إبراهيم بن المنذر (ت ٣١٨هـ)، تحقيق د. عبدالله بن عبدالعزيز الجبرين، مطابع الفرزدق التجارية، رياض، چاپ اول ١٤٠٨هـ
- الأم، محمد بن إدريس الشافعى، تصحيح محمد زهرى النجار، دار المعرفة، بيروت.
- الإيمان، شيخ الإسلام ابن تيميه، المكتب الإسلامى، چاپ سوم ١٣٩٩هـ

(ب)

- بدائع الفوائد، ابن قيم الجوزيه (ت ٧٥١هـ)، إدارة الطباعة المنيرية، ناشر دار الكتاب العربى.
- بلوغ المرام من أدله الأحكام، على بن أحمد ابن حجر العسقلانى (ت ٨٥٢هـ)، تصحيح وتعليق محمد حامد الفقى، دار الفكر.

(ت)

- تحفة الأهودى شرح جامع الترمذى، محمد عبدالرحمن بن عبدالرحيم مباركفورى

- چاپ حجرى، دار الكتاب العربى، بيروت. (١)
- تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف، مزى (ت ٧٤٢هـ)، همراهش النكت الطراف على الأطراف، ابن حجر العسقلانى، تحقيق عبدالصمد شرف الدين، المكتب الإسلامى، الدار القيمة، چاپ دوّم ١٤٠٣ هـ
- تحفة الذاكرين بعده الحصن الحصين من كلام سيد المرسلين ﷺ، محمد بن على الشوكانى (ت ١٢٥٠هـ)، دار الكتب العلمية.
- تعجيل المنفعة بزوائد رجال الأئمة الأربعة، ابن حجر العسقلانى (ت ٨٥٢هـ)، چاپ دار الكتاب العربى.
- تفسير زجاج: = معانى قرآن و اعرابش.
- تفسير طبرى: = جامع البيان (حرف جيم).
- تفسير قرطبي: = الجامع لأحكام القرآن (حرف جيم).
- تقريب التهذيب، أحمد بن على بن حجر العسقلانى (ت ٨٥٢هـ)، تحقيق محمد عوامة، چاپ دار البشائر الإسلامية، دار الرشيد حلب، چاپ اول ١٤٠٦ هـ
- تمام المنة فى التعليق على فقه السنة، محمد ناصرالدين آلبنى، المكتبة الإسلامية، أردن، دار الراية، رياض، چاپ دوّم ١٤٠٨ هـ
- التنقيح لما جاء فى صلاة التسبيح، جاسم بن سليمان الدوسرى، دار البشائر الإسلامية، چاپ دوّم ١٤٠٧ هـ

١- هنگام ارجاع دادن به سنن ترمذى از طريق او با ذکر شماره جلد كتاب و صفحه آن با كلمه "تحفة" اشاره مى كنم.

- تهذيب وترتيب الإتيان، محمد بن عمر بازمول، دار الهجرة ، الظهران، النقبة، چاپ
اول ١٤١٢هـ

- تهذيب التهذيب، تأليف أحمد بن علي بن حجر العسقلاني (ت ٨٥٢هـ)، مطبعة
مجلس دائرة المعارف در حيدرآباد، دكن، چاپ اول، چاپ دار صادر.

- تهذيب تهذيب سنن ابوداود، شمس الدين ابو عبدالله محمد بن ابى بكر الزرعى (ابن
قيم الجوزية) (ت ٧٥١هـ)، تحقيق: احمد شاكر و محمد حامد الفقى، چاپ دار
المعرفة ١٤٠٠هـ

- تهذيب السنن: = تهذيب تهذيب سنن ابوداود كه به آن اشاره شد.

- تهذيب الكمال فى أسماء الرجال، جمال الدين ابوالحجاج يوسف المزى
(ت ٧٤٢هـ) (از عكس و تصوير مخطوط)، دارالمأمون للتراث، توزيع مكتبة
الغرباء مدينة نبوية، چاپ دوم ١٤٠٣هـ

- التوحيد ومعرفة أسماء الله عز وجل و صفاته على الاتفاق والتفرد،
ابو عبدالله محمد بن إسحاق ابن منده (ت ٣٩٥هـ)، تحقيق د. على بن محمد
الفيهي، مطابع الجامع الإسلامى در مدينة نبويه، سلسلة عقائد السلف.

(ج)

- جامع الأصول فى أحاديث الرسول ﷺ، مبارك بن محمد بن الأثير (ت ٦٠٦هـ)،
تحقيق: عبد القادر أرناؤوط، دار الفكر، چاپ دوم ١٤٠٣هـ

- جامع البيان عن تأويل القرآن، محمد بن جرير الطبرى (ت ٣١٠هـ)، دار الفكر
١٤٠٥هـ بيروت، لبنان.

- الجامع الصحيح، محمد بن إسماعيل البخارى (ت ٢٥٦هـ)، تحقيق: محمد فؤاد عبد
الباقي، چاپ همراه با فتح البارى، مطبعة سلفية.

- الجامع الصحيح، مسلم بن حجاج النيسابوري (ت ٢٦١هـ)، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربى.
- الجامع لأحكام القرآن، محمد بن أحمد القرطبي (ت ٦٧١هـ)، تصحيح أحمد عبدالعليم البردوني و همكارانش، چاپ دوّم ١٣٧٢هـ
- الجرح والتعديل، عبد الرحمن بن محمد الرازى (ابن ابى حاتم) (ت ٣٢٧هـ)، تحقيق عبدالرحمن المعلمى، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدرآباد، دكن، هند ١٢٧١هـ
- جزء رفع اليدين، محمد بن إسماعيل البخارى (ت ٢٥٠هـ)، همراه با جلاء العينين بتخريج روايات البخارى فى جزء رفع اليدين، ابو محمد بديع الدين السندى الراشيدى السندهى، چاپ اول ١٤٠٣هـ، إدارة العلوم الأثرية، فيصل آباد، باكستان.
- جلاء العينين، = جزء رفع اليدين.
- الجوهر النقى على سنن البيهقى، ابن التركمانى = السنن الكبرى، بيهقى.
- (ح)
- حاشية السندى على سنن ابن ماجه، ابوالحسن نورالدين بن عبدالهادى السندى (ت ١١٣٨هـ)، دار الجيل بيروت.
- حاشية السندى على سنن النسائى، ابوالحسن نورالدين بن عبدالهادى السندى (ت ١١٣٨هـ)، همراه با سنن النسائى = سنن النسائى.
- حجة النبى كما رواها عنه جابر رضي الله عنه، محمد ناصرالدين آلبنانى، المكتب الإسلامى، چاپ پنجم ١٣٩٩هـ

- الحوادث والبدع، ابوبكر الطرطوشي (ت ٥٢٠هـ)، تحقيق عبدالحميد التركي، چاپ
اول ١٤١٠هـ، دار الغرب الإسلامى.

(د)

- الدرارى المضية شرح الدر البهية، محمد بن على الشوكانى (ت ١٢٥٠هـ)، دار
المعرفة، بيروت ١٤٠٦هـ

- الدر المنثور فى التفسير بالمأثور، جلال الدين السيوطى (ت ٩١١هـ)، دار الفكر،
بيروت، چاپ دوّم ١٤٠٣هـ

- دليل الفالحين لطرق رياض الصالحين، محمد بن علان (ت ١٠٥٧هـ)، همراه با
رياض الصالحين، المكتبة العلمية، بيروت ١٤٠٢هـ

(ذ)

- ذخائر المواريث فى الدلالة على مواضع الحديث، عبد الغنى نابلسى (١١٤٣هـ)،
انتشارات اسماعيليان، تهران، ناصر خسرو، پاساژ مجيدى.

- ذيل طبقات الحنابلة، ابوالفرج عبدالرحمن بن رجب (ت ٧٩٥هـ)، دار المعرفة.

(ر)

- رياض الصالحين، ابوزكريا يحيى بن شرف نووى (ت ٦٧٦هـ) = دليل
الفالحين.

(ز)

- زاد المعاد فى هدى خير العباد، محمد بن ابوبكر الزرعى ابن قيم الجوزية
(ت ٧٥١هـ)، تحقيق شعيب وعبد القادر أرناؤوط، مؤسسة الرسالة، بيروت، چاپ
هفتم ١٤٠٥هـ

- الزهد، عبدالله بن مبارك (ت ١٨١هـ)، تحقيق حبيب الرحمن الأعظمي، دار الكتب العلمية.

(س)

- سبل السلام شرح بلوغ المرام، محمد بن إسماعيل الأنصاري (ت ١١٨٢هـ)، مكتبة الرسالة الحديثة، عمان، چاپ پنجم ١٣٩١هـ

- سلسلة الأحاديث الصحيحة، محمد ناصر الدين آلبناني، جلد اول و دوم المكتب الإسلامي، جلد سوم و چهارم المكتبة الإسلامية.

- السموط الذهبية الحاوية للدرر البهية، أحمد بن محمد الشوكاني (ت ١٢٨١هـ)، تحقيق إبراهيم عبد المجيد، مؤسسة الرسالة، چاپ اول ١٤١٠هـ

- سنن دار قطنی، علی بن عمر الدارقطنی (ت ٣٨٥هـ) و با ذیلش التعليق المغنی، الآبادی، با تصحیح وتنسيق وترقيم وتحقيق عبدالله هاشم يمانی المدني (ت ١٣٨٦هـ)، دار المحاسن للطباعة، قاهرة.

- سنن دارمی، عبدالله بن عبدالرحمن الدارمی (ت ٢٢٥هـ)، چاپ با عنایت محمد أحمد طهمان، دار إحياء السنة النبوية.

- سنن ابوداود، سليمان بن أشعث السجستاني (ت ٢٧٥هـ)، جمع آوری وتعليق: عزت عبید الدعاس، دار الحديث، چاپ اول ١٣٨٨هـ

- سنن ترمذی، محمد بن عيسى الترمذی (ت ٢٧٩هـ)، تحقيق أحمد شاکر (٢٠١) و محمد فؤاد عبدالباقي (٣) و إبراهيم عطوة (٤ و ٥)، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

- سنن نسائي، أحمد بن شعيب النسائي (ت ٣٠٣هـ)، دار إحياء التراث العربي.

- سنن ابن ماجه، محمد بن يزيد القزويني ابن ماجه (ت ۳۷۵هـ)، تحقيق محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي ۱۳۹۵هـ
- السنن الكبير (الكبرى)، أحمد بن الحسين البيهقي (ت ۴۵۸هـ) و در حاشیه‌اش الجوهر النقی، مطبعة مجلس دائرة المعارف النظامية ۱۳۴۴هـ
- السنن والمبتدعات، محمد عبدالسلام الشقيري، دار الكتب العلمية ۱۴۰۰هـ
- سواطع القمرین = أحكام العیدین، فربابی.
- السيل الجرار المتدفق على حدائق الأزهار، محمد بن علي الشوكاني (ت ۱۲۵۰هـ) تحقيق محمود إبراهيم زايد، دار الكتب العلمية، چاپ اول کامل ۱۴۰۵هـ

(ش)

- شرح الأذكار، ابن علان : = الأذكار.
- شرح ابن رجب: بر صحيح بخارى (كتاب وتر) نسخه‌ای از مخطوطه با خط بعضی از برادران، تصویری از آن نزد من می‌باشد، آن را توسط برادر: محمد بن ناصر العجمی - جزاه الله خيراً - به دست آوردم.
- شرح السنة، حسين بن مسعود البغوي (ت ۵۱۶هـ)، تحقيق: شعيب أرنؤوط و محمد زهير شوايش، المكتب الإسلامی، چاپ دوم ۱۴۰۳هـ
- شرح مسلم، نووی: = المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج (حرف ميم).
- شرح معانی الآثار، ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامه الطحاوی (ت ۳۲۱هـ)، تحقيق وضبط وتنسيق وتصحيح: محمد زهری النجار، دار الكتب العلمية، چاپ اول ۱۳۹۹هـ
- الشمائل (الشمائل المحمدية)، ابو عيسى محمد بن سورة الترمذی (ت ۲۷۹هـ) تعليق محمد عفيف الزعبي، چاپ اول ۱۴۰۳هـ

(ص)

- صحیح بخاری: = الجامع الصحیح، بخاری (حرف جیم).
- صحیح الترغیب والترہیب، حافظ المنذری، محمد ناصرالدین آلبنی، المکتب الإسلامی، چاپ اول ۱۴۰۲ھ
- صحیح الجامع الصغیر، محمد ناصر الدین آلبنی، المکتب الإسلامی، چاپ دوم ۱۳۹۹ھ
- صحیح ابن حبان: = الإحسان بترتیب صحیح بن حبان^(۱) (حرف ألف).
- صحیح ابن حبان: = موارد الظمان^(۲) (حرف میم)
- صحیح ابن خزیمہ، محمد بن إسحاق بن خزیمہ (ت ۳۱۱ھ)، تحقیق محمد مصطفی الأعظمی، المکتب الإسلامی ۱۳۹۰ھ
- صحیح ابو عوانة (مسند ابو عوانة ، مستخرج ابو عوانة)، ابو عوانة یعقوب بن إسحاق (ت ۳۱۶ھ)، دار المعرفة للطباعة والنشر.
- صحیح سنن ابن ماجه با اختصار سند: با تصحیح أحادیث، محمد ناصرالدین آلبنی، نشر مکتب التربية العربی لدول الخلیج، توزیع المکتب الإسلامی، چاپ سوم ۱۴۰۸ھ

۱- اگر به صحیح ابن حبان ارجاع داده باشم با ذکر الإحسان به اینکه از خلال الإحسان می باشد به آن اشاره می کنم.

۲- اگر به صحیح ابن حبان ارجاع داده باشم با ذکر موارد به اینکه از خلال موارد الظمان می باشد به آن اشاره می کنم.

- صحيح سنن ترمذى با اختصار سند: با تصحيح أحاديث، محمد ناصرالدين آلبنانى،
نشر مكتب التربية العربى لدول الخليج، توزيع المكتب الإسلامى ، چاپ اول
١٤٠٨هـ

- صحيح سنن ابوداود با اختصار سند، محمد بن ناصرالدين آلبنانى، نشر
مكتب التربية العربى لدول الخليج، توزيع المكتب الإسلامى چاپ اول
١٤٠٩هـ

- صحيح سنن نسائى با اختصار سند: با تصحيح أحاديث، محمد ناصرالدين آلبنانى،
نشر مكتب التربية العربى لدول الخليج، توزيع المكتب الإسلامى چاپ اول
١٤٠٩هـ

- صحيح مسلم: الجامع الصحيح، مسلم (حرف جيم).
- صلاة التراويح، محمد ناصرالدين آلبنانى، المكتب الإسلامى، چاپ دوم
١٤٠٥هـ

- صلاة العيدين بالمصلى هى السنة، محمد ناصرالدين آلبنانى، المكتب الإسلامى.

(ط)

- طبقات الشافعية الكبرى، تاج الدين عبد الوهاب ابن سبكى (ت ٧٧١هـ) تحقيق
محمود الطناحى و همكارش، دار إحياء الكتب العربية ١٣٨٣هـ

(ع)

- عارضة الأحوذى بشرح صحيح الترمذى، ابن العربى المالكى (ت ٥٤٢هـ)، دار
الكتب العلمية.

- علم أصول البدع، على حسن عبد الحميد، دار الراية، رياض، چاپ اول ١٤١٣هـ

- عمل اليوم والليلة، أحمد بن شعيب النسائي (ت ٣٠٣هـ)، تحقيق د.فاروق حمادة، مؤسسة الرسالة، چاپ دوّم ١٤٠٦هـ
- عمل اليوم والليلة، ابوبكر احمد بن محمد ابن السنن (ت ٣٦٤هـ)، تحقيق بشير محمد عيون، نشر مكتبة دار البيان، توزيع مكتبة المؤيد، چاپ اوّل ١٤٠٧هـ
- عون المعبود بشرح سنن أبي داود، شمس الحق عظيم آبادي، دار الكتاب العربي.^(١)

(غ)

- غوث المكدود منتقى ابن جارود، ابواسحاق الحويني و همراه آن المنتقى، ابن جارود، دار الكتاب العربي، چاپ اوّل ١٤٠٨هـ

(ف)

- فتح الباري بشرح صحيح البخاري، أحمد بن علي بن حجر العسقلاني (ت ٨٥٢هـ)، تحقيق عبدالعزيز باز (١-٣) ترتيب وترقيم محمد فؤاد عبد الباقي، چاپ المكتبة السلفية.

- الفتوحات الربانية على الأذكار النووية، ابن علان = الأذكار.
- فيض التقدير بشرح الجامع الصغير، محمد عبد الرؤوف مناوي، دار المعرفة، چاپ دوّم ١٣٩١هـ

١- در هنگام ارجاع به سنن ابوداود از طريقش با ذكر شماره جلد و صفحه آن و با كلمه "عون" مشخص مي كنم.

- كشف الاستار عن زوائد البزار على الكتب الستة، نورالدين على بن ابي بكر الهيثمي (٨٠٧هـ)، تحقيق حبيب الرحمن الأعظمي، مؤسسة الرسالة، چاپ اول ١٣٩٩هـ

(ل)

- لسان العرب، ابوالفضل جمال الدين محمد بن مكرم بن منظور الإفريقي المصري (٧١١هـ)، دار صادر، بيروت.

(م)

- مجمع البحرين في زوائد المعجمين، على بن ابي بكر الهيثمي (٨٠٧هـ)، تحقيق عبد القدوس بن محمد نذير، مكتبة الرشيد، رياض، چاپ اول ١٤١٣هـ

- مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، على بن ابي بكر الهيثمي (٨٠٧هـ)، دار الكتاب العربي، چاپ سوم ١٤٠٢هـ

- المجمع شرح المذهب، يحيى بن شرف النووي (٦٧٦هـ) و همراه با حاشية شرح الوجيز و التخليص الحبير، دار الفكر.

- مجموع الفتاوى، أحمد بن عبدالحليم ابن تيمية الحراني، جمع عبدالرحمن بن محمد بن قاسم، مطبعة الرسالة، سورية، چاپ اول ١٣٩٨هـ

- المحرر في الفقه (الحنبلي)، مجدالدين ابن تيمية (٦٥٢هـ) و همراهش النكت والفوائد السنية تأليف ابن مفلح، مطبعة السنة المحمدية ١٣٦٩هـ

- المحلى، على بن حزم (٤٥٦هـ)، تحقيق أحمد شاکر، دار الفكر.

- المختار من كنوز السنة، محمد عبد الله دراز، با اعتنای به چاپ آن توسط عبدالله ابن إبراهيم الأنصاري، چاپ سوم.

- مختصر الشمائل المحمدية للترمذی، محمد ناصرالدين آلبانی، المكتبة الاسلامية،
أردن، چاپ اول ۱۴۰۵هـ
- مختصر فتاوى ابن تيمية، بدر الدين ابو عبدالله محمد بن علي البعلی (ت ۷۷۷هـ)، با
اشراف عبدالمجيد سليم بر تصحيح آن، دار الكتب العلمية ۱۴۰۵هـ
- مختصر قيام الليل و قيام رمضان و كتاب الوتر تأليف مروزی، احمد بن علي
المقريزي (ت ۸۴۵هـ)، تصويری از چاپ حجری، عالم الكتب، چاپ سوم
۱۴۰۳هـ
- مختصر المستدرک، ذهبی با حاشیة المستدرک، ن.ک: المستدرک علی الصحیحین
تأليف الحاكم.
- المستدرک علی الصحیحین، ابو عبد الله محمد بن عبدالله الحاكم نيسابوري
(ت ۴۰۵هـ)، نشر دار الكتاب العربي، بيروت.
- المسند، أحمد بن حنبل (ت ۲۴۱هـ)، الميمنية و با حاشيه اش منتخب كنز العمال،
المكتب الإسلامي، بيروت، چاپ دوم ۱۳۹۸هـ^(۱)
- مشكاة المصابيح، الخطيب التبريزي، تحقيق محمد ناصرالدين آلبانی، المكتب
الإسلامي، چاپ دوّم ۱۳۹۹هـ
- المصنف في الأحاديث والآثار، عبدالله بن محمد بن ابى شيبة (ت ۲۳۵هـ)، الدار
السلفية، هند، بمبئی، چاپ دوّم ۱۳۹۹هـ

۱- و نیز به مسند أحمد با تحقيق أحمد شاکر مراجعه کرده‌ام، چاپ دار المعارف در مصر
(۱۳۷۷هـ/۱۹۵۸م) و هنگام ارجاع به این چاپ به آن اشاره می‌کنم.

- المصنف، عبدالرزاق بن همام الصنعاني (ت ٢١١هـ)، تحقيق حبيب الرحمن الأعظمي، منشورات المجلس العلمي كراتشي باكستان، چاپ اول ١٣٩٠هـ و از المكتب الإسلامي درخواست می شود، بیروت.
- معالم السنن، ابوسليمان الخطابي، همراه با مختصر المنذرى بر سنن ابوداود و تهذيب تهذيب السنن، ابن القيم، تحقيق احمد شاکر ومحمد حامد الفقى، دار المعرفة.
- معانى القرآن وإعرابه، ابواسحاق الزجاج (ت ٣١١هـ)، تحقيق عبدالجليل عبده شلبى، عالم الكتب، چاپ اول ١٤٠٨هـ.
- معجم فقه السلف عترة و صحابة و تابعين، محمد المنتصر الكتاني، جامعة أم القرى، المركز العالمى للتعليم الإسلامى، مطابع الصفا ١٤٠٥هـ.
- معجم مقاييس اللغة، ابوالحسين احمد بن فارس (ت ٣٩٥هـ)، تحقيق عبد السلام هارون ، دار الكتب العلمية، اسماعيليان نجفى، إيران.
- المعجم الكبير، سليمان بن أحمد الطبراني (ت ٣٦٠هـ)، تحقيق حمدى عبد المجيد السلفى، چاپ دوّم.
- المغنى فى الفقه، ابن قدامة (ت ٦٢٠هـ)، تقديم محمد رشيد رضا، نشر مكتبة الجمهورية العربية، مصر، مكتبة الكليات الأزهرية.
- المفردات فى غريب القرآن، ابوالقاسم حسين راغب الاصفهاني (٥٠٢هـ)، تحقيق محمد سيد الكيلاني، دار المعرفة.
- مناسك الحج والعمرة، محمد ناصرالدين آلبناني، المكتب الإسلامى، چاپ دوّم ١٣٩٧هـ.
- المنتقى، ابن جارود = غوث المكودود.

- المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، محيي الدين يحيى بن شرف النووي (ت ٦٧٦هـ)، با تصحيح محمد عبد اللطيف، چاپ دوّم ١٣٩٢هـ، دار إحياء التراث.

- موارد الظمآن إلى زوائد ابن حبان، نورالدين علي بن ابو بكر الهيثمي (ت ٨٠٧هـ)، با تحقيق ونشر محمد عبد الرزاق حمزة، دار الكتب العلمية.

- موسوعة الإجماع في الفقه الإسلامي، سعدى ابوجيب، دار العربية.

- موطأ مالك، مالك ابن انس الاصبحي (ت ١٧٩هـ)، تحقيق وترقيم محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي (١٤٠٦هـ)^(١)

- ميزان الاعتدال في نقد الرجال، أحمد بن محمد الذهبي (ت ٧٤٨هـ)، تحقيق علي محمد البجاوي، دار المعرفة، بيروت، چاپ اول ١٣٨٢هـ

(ن)

- نصب الراية في تخريج أحاديث الهداية، جمال الدين عبدالله بن يوسف الزيلعي (ت ٧٦٢هـ)، همراه با حاشيه اش بغية الألمعي، نشر المكتبة الإسلامية، چاپ دوّم ١٣٩٣هـ

- النهاية في غريب الحديث و الأثر، مجد الدين ابوالساعات المبارك بن محمد الجزري (ت ٦٠٦هـ)، تحقيق طاهر الزواوي ومحمد الطناحي، نشر المكتبة الإسلامية.

١- ابن بنا به روایت يحيى بن يحيى الليثي است، و به الموطأ با روایت محمد بن الحسن الشيباني نیز مراجعه کرده‌ام، تحقيق عبد الوهاب عبد اللطيف، المكتبة العلمية ١٣٩٩هـ و در جاهایی به روایت يحيى الليثي از خلال تنوير الحوالک شرح موطأ مالك تأليف سيوطي ارجاع داده‌ام. دار الكتب العلمية، بيروت.

- نیل الأوطار شرح منتقى الأخبار، محمد بن علی الشوكانی (ت ۱۲۵۰هـ)، دار الجیل، بیروت، چاپ ۱۹۷۳م، از چاپ منیریه.

(و)

- وفاء الوفاء باخبار دار المصطفی، نورالدین علی بن احمد السمهودی (ت ۹۱۱هـ) با تحقیق و تعلیق حواشی محمد محیی الدین عبد المجید / دار إحياء التراث الاسلامی - بیروت / چاپ سوّم ۱۴۰۱ هـ.

با حمد و شکر خداوند متعال به اتمام رسید
و صلی الله و سلم علی سیدنا محمد و علی آله و اصحابه

نوشتۀ

محمد بن عمر بن سالم بازمول

و ترجمۀ

صلاح الدین جوهری

